

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KALKINMA PLANLARININ
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE İKLİM
DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

ELİF KÖKSOY

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. EBRU ZÜMRÜT BOYACIOĞLU

EDİRNE, 2024

ÖZET

Yirmibirinci yüzyılda ülkelerin ekonomik büyümesi, nüfus artışı ve kentleşmesi sonucu enerji talebi de artmıştır. Enerji talebinin büyük ölçüde fosil yakıtlarla karşılanması dünyaya zarar vermekte ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik konusu küresel düzeyde iklim değişikliği, ekonomik büyüme ve kalkınma gibi birçok durumu etkilemektedir. Gelecek nesillerin yaşam kalitelerinin devamlılığı için çevresel duyarlılık ülkesel ve küresel boyutta önceliklendirilmektedir.

Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği ile ilgili politikalar gerek ulusal gerekse uluslararası yaklaşımların etkisi ile Birleşmiş Milletler hedefleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de sürdürebilir kalkınma konusunun bir devlet politikası olarak kalkınma planlarında nasıl dahil edildiğine ve ne düzeyde çözüm önerileri oluşturulduğuna odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de 2001 yılı ve sonrasında hazırlanan ve uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında; sürdürülebilirlik, çevre ve iklim değişikliğine dair politikalara ne ölçüde yer verildiğinin tespit edilmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile Kalkınma Planları incelenmiştir. Analiz bulgularına göre; iklim değişikliği politikalarının uygulanmaya başlandığı 8. Beş Yıllık Kalkınma planından itibaren çevre koruma ve sürdürülebilirlik konuları her planda artarak ele alınmış özellikle halen geçerli olan 12. Plandaki detaylı hedef olarak yer verilmiştir. Dünyanın en büyük problemi olmasının da etkisi ile iklim değişikliği sorunsalına kalkınma planlarında yer verilmesi anlamlı olmakla birlikte Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma henüz tam olarak sağlanamamıştır ve çevresel sorunlar devam etmektedir. Kalkınma Planlarında yer alan politikaların kararlı ve etkin biçimde uygulanması ile sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği odaklı hedeflenen sonuçlara ulaşabilmenin mümkün olacağı çalışma önerisi olarak sunulmaktadır. Aksi takdirde her planda çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğine ilişkin hedefler sadece hedef olarak kalmaya devam edecek, gerçeklerle örtüşmeyecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kalkınma, Kalkınma Planları, Sürdürülebilirlik, İklim Değişikliği, Çevre, Türkiye*

ABSTRACT

In the 21st century, economic growth, population increase and urbanization have significantly heightened energy demand. This demand is predominantly met through fossil fuels, resulting in environmental pollution and damage. Environmental sustainability affects various global issues, such as climate change, growth and development. Prioritizing environmental sensitivity at both national and global levels is crucial for sustaining the quality of life for future generations.

In Turkey, policies regarding sustainable development and climate change are shaped by both national and international approaches within the framework of the United Nations goals. This study aims to analyze how the issue of sustainable development is addressed in Turkish state policies and the solutions proposed within relevant texts. The objective of the study is to determine the extent to which sustainability, environmental, and climate change policies have been included in the five-year development plans prepared and implemented in Turkey since 2001. The study employs qualitative research methods, specifically document analysis, to examine the Development Plans.

The findings indicate that environmental protection and sustainability issues have been increasingly addressed in each plan, starting from the 8th Five-Year Development Plan, where climate change policies were first implemented. These issues are particularly detailed in the currently valid 12th Plan. Given the significant global challenge of climate change, including this issue in development plans is meaningful. However, Turkey has not yet fully achieved environmental sustainability, the study suggests that achieving the targeted outcomes in climate change will be possible through the determined and effective implementation of the policies outlined in the Development Plans. Otherwise, the targets related to environmental sustainability and climate change will remain merely as objectives and will not align with reality.

Keywords: *Development, Development Plans, Sustainability, Climate Change, Environment, Türkiye.*

ÖNSÖZ

Bu çalışma Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Lisansüstü eğitim sürecimde, bu çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında kıymetli bilgilerini esirgemeyen, beni daha iyi olmam için yönlendiren, akademik anlamda eksiklerimi gidermeme yardımcı olan, zorlandığım zamanlarda pes etmeme izin vermeyip hep destekçim olan sevgili danışmanım Doç. Dr. Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Lisansüstü eğitim sürecimde ders döneminden tez savunma aşamama kadar yürüdüğüm yolda bilgilerini benimle paylaşan değerli hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her alanında olduğu gibi, lisansüstü eğitim sürecimde de desteklerini hep yanımda hissettiğim, stresli zamanlarımda beni anlayıp motive eden, her türlü kolaylığı sağlayan sevgili annem Şenay KÖKSOY'a, babam Muhammet Murat KÖKSOY'a ve kardeşim Muhammet Erdem KÖKSOY'a sonsuz teşekkür ederim.

Elif KÖKSOY

TEMMUZ-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	5
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
1. Sürdürülebilir Kalkınma.....	5
1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları	6
1.1.1. Sosyal Boyut	8
1.1.2. Ekonomik Boyut	10
1.1.3. Çevresel Boyut.....	11
1.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Önemi ve Hedefleri.....	13
1.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmada Çevresel Dönüşüm	14
1.3. Küresel İklim Değişikliği.....	15
1.3.1. İklim Değişikliği Nedenleri.....	20
1.3.2. İklim Değişikliğinin Yansımaları.....	23
1.4. Küresel İklim Sorunlarının Giderilmesine Yönelik Uluslararası Düzenlemeler	31
1.4.1. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.....	33
1.4.2. KYOTO Protokolü	34
1.4.3. Paris İklim Anlaşması	36
1.4.4. Millenium Kalkınma Hedefleri	38
1.4.5. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri	39
1.4.6. Taraflar Konferansı (COP).....	42
1.5. Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Kapsamında İklim Değişikliği Politikaları.....	45

2. BÖLÜM	48
TÜRKİYE’NİN PLANLI KALKINMA DENEYİMİ	48
2.1. Cumhuriyet Dönemi.....	48
2.2. Sanayi Planı'na Geçiş.....	50
2.3. Türkiye'de Planlı Kalkınma Dönemi.....	52
3. BÖLÜM	77
KALKINMA PLANLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ AÇISINDAN ANALİZİ.....	77
3.1. Yöntem.....	77
3.2. Bulgular.....	79
3.2.1 İlişkisel Analizler.....	86
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	106

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Sosyal Sürdürülebilirlik Fonksiyonları.....	8
Tablo 2. Çevresel Sürdürülebilirliğin İlkeleri.....	12
Tablo 3. Uluslararası İklim Değişikliği Müzakere Süreci (1979-2016).....	17
Tablo 4. İklim Değişikliğine Neden Olan Sera Gazları ve Kaynaklar.....	20
Tablo 5. 1990- 2021 Yılları Arasında Gazlara Göre Sera Gazı Emisyonları.....	25
Tablo 6. 1990- 2021 Yılları Arasında Sektörlere Göre Sera Gazı Emisyonları.....	25
Tablo 7. Ülkelerin 2019 Yılı Karbon Salınımları.....	27
Tablo 8. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2030 Yılı).....	40
Tablo 9. Türkiye’de Kalkınma Planlarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler	54
Tablo 10. Dokuzuncu Kalkınma Planının Ekonomik Hedefleri Ve Ulaşılan Sonuçlar.....	67
Tablo 11. Çevrenin Korunması Hedefleri.....	75
Tablo 12. Kentsel Altyapı Hedefleri.....	76
Tablo 13. İstihdam Politikalarına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	79
Tablo 14. Teknoloji ve Yenilik Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	80
Tablo 15. Yerel Yönetimler Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	81
Tablo 16. Kırsal Yönetimler Temasına İlişkin Alt Kod İstatistikleri	81
Tablo 17. Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	82
Tablo 18. Eğitim ve İnsan Kaynakları Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	83
Tablo 19. Altyapı Yatırımlarına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	84
Tablo 20. Sanayi ve Ticaret Politikaları Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği.....	85

Tablo 21. Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri Temasına İlişkin Alt Kod İstatistikleri.....	85
Tablo 22. Temaların Kod Matris Tarayıcısı: Analizde Ele Alınan Temalar ve Alt Kodları.....	94
Tablo 23. Temaların Kod Matris Tarayıcısı	97
Tablo 24. Sözcük Frekansı.....	100
Tablo 25. Sözcük Frekansı	101

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları.....	7
Şekil 2. Küresel Sıcaklık Ortalamasına Göre 2100 Yılındaki Küresel Sıcaklık Projeksiyonları.....	18
Şekil 3. Türkiye’de Sera Gazı Emisyon İstatistikleri (1990-2021).....	21
Şekil 4. Grönland Eriyen Buzullar.....	24
Şekil 5. İklim Değişikliğinin Afet Riskine Etkisi.....	26
Şekil 6. Seçili OECD Ülkelerinin 1990- 2021 Yılları Toplam Sera Gazı Emisyonu(Bin Ton)	29
Şekil 7. 2020 Yılında En Fazla Karbon Salımı Yapan Ülkeler.....	30
Şekil 8. Milenyum Kalkınma Hedefleri-2000-2015.....	38
Şekil 9. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri.....	41
Şekil 10. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile İklim Değişikliği Arasındaki Bağ...41	
Şekil 11. Temalar Gösterimi.....	79
Şekil 12. Sekizinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli	86
Şekil 13. Dokuzuncu Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli	87
Şekil 14. Onuncu Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli	89
Şekil 15. On Birinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli.....	90
Şekil 16. On İkinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli	92
Şekil 17. Kod Bulutu.....	93
Şekil 18. Kelime Trend Analizi.....	99

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	: T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
Akt	: Aktaran
BM	: Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
CH ₄	: Metan
CO ₂	: Karbondioksit
COP	: Taraflar Konferansı
IPCC	: Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli
N ₂ O	: Diazot Monoksit
NOAA	: Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi-National Oceanic and Atmospheric Administration
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TBB	: Türkiye Belediyeler Birliği
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu
Vd	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrası hızlı makineleşme, üretim ve tüketim yapılarındaki değişimler, nüfus artışı ve kentleşme gibi gelişmeler enerjiye olan talebi arttırmıştır. Enerji talebinin ağırlıklı olarak kömür, petrol ve türevleri gibi fosil yakıtlardan karşılanması, çevresel tahribatlara ve atmosferin bileşiminde değişikliklere yol açmaktadır. Bu süreçte fosil yakıtların kullanımı sonucu ortaya çıkan ve sera gazı olarak bilinen Karbondioksit (CO₂) gazının atmosferdeki yoğunluğu giderek artmaktadır. Özellikle fosil yakıt kullanımının artması, arazi kullanımında değişiklikler, ormanların azalması, sanayileşme ve tarımsal aktiviteler sonucu atmosferde sera gazı birikimleri artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak küresel sıcaklıklar artmış ve iklim değişimleri yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik ve teknolojik gelişmeler ve insanların çevreye müdahaleleri doğanın dengesinin bozulmasında rol oynamış, çeşitli çevre sorunları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum 1960'lı yıllarda küresel çevre krizine ilişkin uluslararası endişeleri de beraberinde getirmiştir.

Günümüzde ise sınırların ötesine geçen çevre sorunları, modern dünya ve doğal yaşam üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır. İnsanlığın çevre sorunlarının doğayı ağır bir yıkıma uğratabileceğinin bilincinde olmasıyla birlikte bu alandaki mücadelesi de başlamıştır. Bu süreçte dayanağını “Ortak Geleceğimiz” olarak nitelendirilen Brundtland Raporu’ndan alan ve “sürdürülebilir kalkınma” olarak nitelendirilen bir çevre ideolojisi ortaya çıkmıştır. Çevre mücadelesi 1970’li yıllardan itibaren uluslararası alanda konferanslarla dünya genelinde yankı bulsa da kalıcı çözümler getirilememiştir. Çevre sorunları giderek büyümüş, iklim değişikliği ile birlikte dünya gündemindeki yerini almaya başlamıştır.

Küresel ısınmanın etkisiyle yaşanan iklim değişikliği; orman yangınları, yağışlar, kuraklık, su seviyesi, çölleşme, erozyon gibi çevresel, bulaşıcı hastalıklar ve tarımsal üretim gibi çevresel ve sosyo-ekonomik etkenler üzerinde rol oynamış, çevresel sorunların büyümesine neden olmuştur. Aynı zamanda bu durum ülkelerin sürdürülebilir kalkınma çabaları üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Ülkelerin çevresel ve sosyo-ekonomik durumunu etkileyen ve sürdürülebilir kalkınma

çabalarında belirleyici bir rol oynayan iklim değışikliğı, özellikle son dönemde hemen her ülkeyi ilgilendiren en ciddi küresel sorunlar arasında yerini almıştır. Bu sorunun aşılabilmesi için ülkelerin hem ulusal hem de uluslararası alanda gereken önlemleri almaları ve uygulamaları gerekmektedir.

Dünyada mevcut karbon emisyonlarındaki önemli payları göz önüne alındığında, ABD, Çin, Hindistan, Rusya gibi sanayileşmiş ülkelerin bu geçişe öncülük etmesi uygundur ve bu ülkelerin yapması gereken ilk şey temiz enerjiye geçmektir. Küresel ısınma ve iklim değışikliğı yalnızca bugünün değil, yarının da sorunlarıdır ve sorun giderek daha fazla zarar veren ve geri döndürülemez bir etkiyle büyümektedir. Tüm insanlığı ilgilendiren böyle bir konuda ülkeler arasındaki çeşitli eşitsizliklerin giderilmesi için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de çeşitli imkanlar sağlayarak az gelişmiş ülkelere yardımcı olmalıdır.

Araştırmanın Amacı

Son yıllarda dünyanın çevre teknolojilerine, politikalarına ve yatırımlara yönelmesiyle ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma anlayışı, küresel ısınma ve küresel mali krizle mücadelede önemli bir seçenek olarak görünmektedir. Yenilenebilir enerjinin yaygınlaşması gibi çevresel ekonomik uygulamaların yerel istihdam yaratması ve teşvik edilmesinin, kıt kaynakların korunması için hayati önem taşıdığı görülmektedir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma ve iklim değışikliğı konuları kalkınma planlarının bir parçası haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının hayata geçirilmesi, bölgesel kalkınma için fırsatlar yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda geleceğe güvenle yaklaşılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada Türkiye’de 2000 sonrası için geçerli olan kalkınma politikalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında kalkınma planları iklim değışikliğı politikaları ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmesi ve öneriler geliştirilmesi planlanmaktadır. Kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve iklim değışikliğı politikaları ne kadar yer almaktadır, bu politikaların etkinliği nelerdir? Ne ölçüde planlamalar yapılmıştır? gibi sorulara cevap aranarak sürdürülebilirlik ve iklim değışikliğı konularının kalkınma planlarındaki önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

21. yüzyılın en büyük problemi olan küresel iklim değişikliği tüm insanlığı ilgilendiren bir sorundur. Toplumun çevreyi ve doğal kaynakları amaçlara erişmekte bir araç olarak görerek fosil yakıtların kullanılmaya başlanması, nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, ormansızlaşma gibi faktörler nedeniyle etki alanını ve şiddetini arttırmaktadır. Sera gazı emisyonlarının artması sebebiyle mevsimler erken gelmekte ve canlıların göç zamanı değişmektedir. Sıklığı ve şiddeti giderek artan orman yangınları, sel, kuraklık ve fırtına gibi doğal afetler, iklim değişikliğinin bir sonucudur. Hali hazırda 1°C'lik artışa maruz kalındığında bu tür doğal afetlerin oluşması göz önüne alındığında, IPCC'nin 2.5°C-3°C'lik 2050 küresel sıcaklık tahmini altında bizi çok daha ciddi sonuçlar beklemektedir. İklim değişikliğinin tüm bu riskleri göz önüne alındığında, kalkınma için fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji teknolojileri desteklenmelidir. Kentsel altyapının doğal afetlere dayanıklı hale getirilmesi, kuraklığa dayanıklı bitki türlerinin yetiştirilmeye başlanması ve bir an önce tarımsal damla sulama sistemlerine geçilmesi, ülkemizi kaynak savaşından korumak için önemli adımlardır.

Küresel olarak, kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtların üretimi ve kullanımı iklim değişikliğinin önemli bir nedenidir, ortaya çıkan hava kirliliği insanların sağlığını tehlikeye atmaktadır. İklim değişikliğinin etkileri, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler ayrımı yapılmaksızın tüm dünyada her gün hissedilirken, hava kirliliği trafik kazalarından daha fazla can kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramı üzerinde önemle durulmaktadır. Çevrenin kötü kullanılması ve iklim değişikliğinin devam etmesi durumunda sonuçlar bizi Covid-19 pandemisinde olduğu gibi agresif ve oldukça katı önlemler almaya zorlayacak gibi görünmektedir. Bunu önlemek için iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilir kalkınmaya daha fazla önem verilmekte ve bu konularla ilgili çok sayıda çalışma ve kurumsal düzenleme yapılmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın birincil veri kaynağı Türkiye'de uygulanmakta olan 5 Yıllık Kalkınma Planlarıdır. Türkiye'de iklim değişikliğinin daha çok önem kazandığı ve

politikalarda bu konuya yer verilmeye başlandığı dönem olduğundan dolayı 2001 yılından itibaren hazırlanmış olan 8., 9., 10., 11. ve 12. Beş Yıllık Kalkınma planlarına yönelik nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi gerçekleştirilmiş ve Maxqda nitel araştırma paket programı kullanılarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

Araştırılacak konu ile ilgili bilgi edinilen tüm yazılı materyallere doküman denmektedir. Doküman analizi ise bu materyallerin analiz edilmesi için kullanılan nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi sayesinde araştırmanın amacına yönelik farklı yöntem ve bakış açılarıyla ele alınan yazılı belgelerin içerikleri detaylıca ve sistemli bir şekilde incelenir (Sak vd., 2021). Bu durum çeşitlilik arz ettiği için yanlış bir tutumdan bizi uzak tutar ve çalışmaya olan güvenilirliği artırır. Sonrasında incelenen belgeler ışığında araştırmanın konusuyla ilgili çıkarımlarda ve yorumlarda bulunulur. Bu çalışmada geniş bir örneklem sunması ve tezin konusu ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmasına olanak sağlamasından dolayı doküman analizi yöntemi kullanılmıştır (Kıral, 2020).

Çalışmada ikincil kaynaklar olarak iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki yerli ve yabancı ampirik araştırmalar, makaleler, lisansüstü tezler, raporlar ve istatistiki verilerden yararlanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sürdürülebilir kalkınma kavramı, iklim değişikliğinin etkileri ve küresel iklim sorunlarının giderilmesine yönelik uluslararası düzenlemeler ele alınmıştır. İkinci bölüm, Türkiye'nin planlı kalkınmaya geçişini ve beş yıllık kalkınma planlarını açıklamaktadır. Üçüncü bölüm ise çalışmanın analiz bölümünü oluşturmakta ve içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular incelenerek yorumlanmaktadır.

1. BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Sürdürülebilir Kalkınma

Kalkınma kavramı gerek teoride gerekse uygulamada en fazla eleştirilen ve tartışılan kavramlar arasında yer almaktadır. Özellikle 1950’li yıllara kadar kavramın genellikle ekonomi ile ilişkilendirildiği, ülkelerin ve toplumların çağdaşlaşma düşüncesine paralel olarak öne çıkmıştır (Brooks vd., 2009: 741). Buna göre çağdaşlaşmanın son halini alan kalkınmanın gelişmeyi sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu gelişmelerin bir kısmı maddi olanak sağlarken, çevresel tahribatlar ve kaynakların aşırı tüketilmesi ile gelişmelerin pek çoğu riske girmiş, kalkınma planlarını tehdit edici bir durum oluşturmuştur (Harris, 2000:3).

Son yüzyılda kalkınma kavramından sıklıkla bahsedilmiş, farklı zamanlarda farklı kapsamlarda gündem olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise toplumların gelişim sürecini deneyimlemesidir. Kalkınma bazı zamanlarda büyüme, gelişme, endüstrileşme, modernleşme, yapısal değişim gibi etkenlerle açıklanmaya çalışılsa da bazı zamanlarda hatalı ve farklı bir şekilde nitelendirilmiş olup, kesin bir şekilde ifade edilememiştir (Yavilioğlu, 2002: 65). Kalkınma geniş anlamda toplumun ve ekonominin iyileştirilmesini ifade etmektedir. Toplum bireylerin bir araya gelmesiyle oluştuğu göz önüne alındığında, kalkınma insanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamayı olanaklı kılmaktadır (Boyacıoğlu, 2007: 23).

Modern anlamda sürdürülebilirlik kavramının kaynak ekonomisinde kullanımı ise 1713 yılında Carl Von Carlowits tarafından sürdürülebilir verimden türetilerek ormancılık alanında “doğaya karşı olmadan doğa ile birlikte hareket” ifadesi ile gerçekleşmiştir (Brander, 2007:2). Sürdürülebilir kalkınma veya sürekli ve dengeli kalkınma kavramı ise 1970’li yıllardan itibaren çevreyle ilişkilendirilmiş, toplum, çevre ve ekonomi arasındaki dengenin yeni bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır (Çelik ve Sofracı, 2022: 4). Türkçede başlangıçta sürekli ve dengeli

kalkınma olarak karşılanan kavram, daha sonra sürdürülebilir gelişme veya sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Keleş, 2016: 175).

Sürdürülebilirlik, Latince kökenli “sustinere” sözcüğünden gelmekte, devamlı olma, süreklilik arz etme anlamlarını taşımaktadır (Özkan, 2017: 5). Bununla birlikte sürdürülebilirlik kavramı “sürekli devam etme” halinden farklılık arz etmekte, “beklentiler doğrultusunda herhangi bir dış etkene bağlı olmak” anlamını da taşımaktadır (Ari vd., 2019: 6).

Sürdürülebilirlik anlayışı, bugün alınacak olan kararların gelecek nesillerin yaşamlarını idame ettirmesi veya iyileştirme olanaklarına zarar vermeme düşüncesine dayalıdır. Bu bağlamda söz konusu düşünce yaşam için gereken doğal kaynaklar ile ekonomik sistemlerin entegrasi ve kaynakların etkin şekilde yönetilmesini ifade etmektedir. Burada temel amaç, insanların yaşamları için gereken kaynakların korunması ve geliştirilmesi, buna bağlı olarak gelecek nesillerin daha iyi veya eşdeğer düzeyde yaşayabilmesinin sağlanmasıdır (Anand ve Sen, 2000: 2032).

Sürdürülebilir kalkınmanın temeli “Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği” tarafından 1980 yılında hazırlanmış olan “Dünya Koruma Stratejisi” adlı raporla atılmıştır (Yeni, 2014: 184). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında hazırlanan “*Ortak Geleceğimiz*” adlı Brundtland Raporu ile kavram genel kabul görür duruma gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma söz konusu raporda “*bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma*” şeklinde ifade edilmiştir (Brundtland, 1987; Dale ve Newman, 2005: 352). Bu sayede Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından doğa ve kalkınma arasındaki dengenin öne çıkarıldığı sürdürülebilir kalkınmanın temel öğelerinden olan “insan temelli” ve “kaynakların gelecek nesiller için korunması” konuları gündem olmuştur (Altınok vd., 2015: 623).

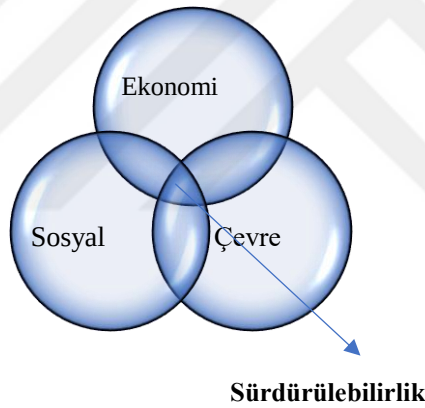
1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Sürdürülebilir kalkınma ilkesinde bireysel ve toplumsal gereksinimlerin etkin şekilde karşılanması önem arz etmektedir. Bunun sağlanması için de gelecek kuşakların ihtiyaçları da göz önüne alınmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma; çevre,

sosyal, sağlık, ekonomi ve kültürel unsurları da barındırmaktadır. Ancak sürdürülebilir kalkınma çevrenin korunmasından daha fazlasını; gelecek nesiller ve uzun dönemde nesillerin sağlıklı olmasını da kapsamaktadır (Boyacıoğlu ve Taşkın, 2012: 14).

Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğin bütün olarak ele alınması üzerine yoğunlaşmaktadır. Gelecek kuşakların ihtiyaçlarını, bugün ve geçmişteki kaynaklardan ödün vermeksizin karşılayan sürdürülebilir kalkınma ilkesinde ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç boyut bulunmaktadır (şekil 1). Bu boyutlar, ülkelere sürdürülebilir kalkınmada izleyeceği yolu göstermektedir.

şekil 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları

Kaynak: Ozmehmet, D. E. (2008). "Dünyada ve Türkiye sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876. <https://doi.org/10.19168/jyu.48930>.

şekil 1'de yer aldığı üzere sürdürülebilir kalkınmada üç boyut ne çıkmaktadır. Geçmişte söz konusu boyutların bağımsız olarak ele alındığı görülmektedir. Ancak boyutların birbirinden bağımsız ele alınması halinde üretilen sonuçların uzun vadede sorun yarattığı bilinmektedir. Bundan dolayı boyutların birbirleriyle ilişkilendirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir (Ozmehmet, 2008: 1857). Sürdürülebilir kalkınmanın boyutları ekonomistler tarafından yaşam standartlarını koruma ihtiyaı olarak, sosyologlar tarafından sosyolojik bağlar ve toplumsal ilişkileri idame ettirme ihtiyaı olarak, evre bilimciler tarafından ise biyoçeşitlilik ve dayanıklılığa vurgu yapılarak ele alınmaktadır (Cole, 2020: 9527).

Sürdürülebilir kalkınma, toplumların birbirleriyle uyumlu ve refah içerisinde hayat sürdürmeleri, gelecek nesillere de bunu aktarabilmeleri için ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenleri bütün halinde ele almaktadır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmada ekonomik gelişme sağlanırken, bireysel ve toplumsal ihtiyaçların göz önünde bulundurulması ve çevreye zarar verilmemesi de önemlidir.

1.1.1. Sosyal Boyut

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal bir boyutu olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilen 1990'lı yıllardan başlayarak etkisini gösteren toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sosyal dışlanma, toplumsal güçlerin ve siyasi hakların elde edilmesi, katılımcılık, demokrasi gibi sosyo-ekonomik konular üzerindeki tartışmalar olmuştur (Yeni, 2014: 194). Li ve arkadaşlarına (2022:2) göre bireylerin eşit refah düzeyine ulaşmaları için yapılması gerekli olan çabaların merkezinde sosyal sürdürülebilirlik yer almaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik için bireylerin eğitim ve sağlık olanaklarının artırılması, temel hak ve özgürlüklerinin bilincine varmaları, cinsiyet eşitliğinin artırılması, kadınların sosyal alanlarda eşit haklara sahip olabilmeleri, istedikleri işlerde istihdam edilebilmeleri önemli kabul edilmektedir.

Tablo 1. Sosyal Sürdürülebilirlik Fonksiyonları

Sosyal Sürdürülebilirlik	Fonksiyon
Güvenlik	İnsanlar ve diğer canlılar için emniyet ve güvenlik sosyal sürdürülebilirliğin temel gerekliliği olarak kabul edilmektedir.
Eşitlik	Ekonomik, sosyal ve çevresel adaletsizlikler toplum ve iklim değişikliği ile mücadele bakımından risk oluşturur. Adil politikaların uygulanması ve eşitlik ile çevresel amaçlar da gelişimi teşvik edicidir.
Ekolojik Tüketim	Gelecekteki risklerin azaltılması toplumun sorumluluğundadır.
Sürdürülebilir Şehir Yapıları	Sürdürülebilirliğin, sosyal gündemin ve emniyetin sağlamak için sürdürülebilir şehir yapıları gereklidir.

Kaynak: Eizenberg, E., ve Jabareen, Y. (2017). "Social sustainability: a new conceptual framework", *Sustainability*, 9(1), 68,1-16.

Temel insan haklarına saygı duyulan, bu hakların uygulandığı, sosyal hizmet düzeylerinin iyileştirilmesi, kültürel çeşitlilikte devamlılığın sağlandığı yaşam standartlarına ulaşılması gibi faktörler sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun hedefleri arasında yer almaktadır (Aba Şenbayram, 2022: 402). Buna göre sosyal sürdürülebilirlik, farklı sosyal ve kültürel çevredeki toplumsal grupların uyum içerisinde yaşamalarına olanak sağlamakta, ayrıca toplumun her kesiminin yaşam

kalitesini iyileştirmekte, toplumsal refahı ve sosyal bütünleşmeyi desteklemektedir (Gedik, 2020: 208). Sosyal sürdürülebilirliğin fonksiyonları Tablo 1’de görülmektedir. Sosyal sürdürülebilirlik, topluluklar içerisinde olumlu bir koşul ve buna ulaşılabilecek olan süreci ifade etmektedir. Bu tanımlama aşağıdaki özellikleri barındırmaktadır (Morelli, 2011: 3):

- ✓ Nesiller arası eşitlik,
- ✓ Temel hizmetlere erişim,
- ✓ Farklı kültürlere değer veren ilişkiler sistemi,
- ✓ Topluluk olma duygusu,
- ✓ Yurttaşların özellikle yerel yönetimde siyasi katılımı,
- ✓ Toplumun kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için mekanizmalar,
- ✓ Sosyal sürdürülebilirlik bilincinin iletilmesi için sistem,
- ✓ Topluluk faaliyetiyle karşılanamayan ihtiyaçların karşılanmasına ilişkin siyasi savunuculuk.

Sosyal sürdürülebilirlik, toplulukta insanların uyum içinde yaşadıkları, hak ve özgürlüklere saygı duydukları, gerektiği takdirde hak ve özgürlükleri için bir araya gelip örgütlenebildikleri bir sistemdir. Toplumun bütünlüğü ve ortak amaçlara ilişkin çalışma yetisinin korunmasını hedefler (Gedik, 2020: 209). Bilgili’ye (2017: 566) göre ise sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunu beş temel ilke oluşturmaktadır. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- ✓ **Eşitlik:** Mali olanakları sınırlı olan insanlar ile diğerleri başarılı olabilmek için eşit fırsatlara sahip olmalıdırlar.
- ✓ **Bağlılık:** Toplum içinde ve dışında kurumsal, resmi ve gayri resmi düzeyde bağlantı kurulabilmesi için bireylerin teşvik edilmesi, toplumsal bağlılığı oluşturacak bir sistem kurulmalıdır.
- ✓ **Çeşitlilik:** Toplumda çeşitliliğin sağlanması teşvik edilmelidir.
- ✓ **Yaşam Kalitesi:** Bireylere, gruplara ve topluluklara yüksek yaşam kalitesi güvencesi verilerek, ihtiyaçları karşılanmalıdır.
- ✓ **Demokrasi ve Yönetişim:** Topluluklarda demokratik süreçler sağlanmalı, hesap verilebilir ve şeffaf yönetim yapıları oluşturulmalıdır.

1.1.2. Ekonomik Boyut

Küresel ekonomik sistemler, çevresel sorunların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır. Ekonomik sistemlerin faaliyetleri biyoçeşitlilik, su, toprak gibi çevresel değerlere ciddi zararlar vermiş, canlı türlerinin tükenme riskiyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuş, doğanın yaşanabilirliğini olumsuz etkilemiştir. Ekolojik bozulmaların temelinde başta kapitalist ekonomiler olmak üzere çevreye zarar veren ekonomik politikalar yatmaktadır (Kılıç, 2012: 202).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu, insanlara kaliteli yaşam sunabilmek amacıyla sınırlı kaynakların adil bir şekilde dağıtımını ifade etmekte, nüfusun korunması için istihdam ve gelir kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda sermayenin korunmasını ve bozulmasını önlemeyi esas almaktadır (Koşar Taş vd., 2021: 58; Aba Şenbayram, 2022: 402).

Bilgili'ye (2017: 563) göre; sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın anlamlandırılmasında refah kavramı merkezi bir yerdedir. İnsanların sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için, yeterli ekonomik koşullara sahip olmaları, diğer bir ifadeyle belli bir refah düzeyinde yaşamlarını idame etmelerini sağlamak, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın hedefleri arasındadır. Ayrıca sürdürülebilirliğin sağlanmasında söz konusu yaşam standartlarının gelecek kuşaklara aktarılması da önem arz etmektedir. Toplumsal refahın sağlanması bakımından ekonomik gelişme ile sürdürülebilir kalkınma arasında doğrudan bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, doğadaki kaynaklardan gelecek nesillerin de faydalanmasını hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda özendirici ve ılımlı bir strateji uygulamaktadır. Ekonomik gelişme ise kaynak kullanımını sınırlandırmamakta, ancak verimlilik ve kâr amacına odaklanmaktadır (Mishra ve Bais, 2020: 78).

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu dört temel özelliği barındırmaktadır. Bu özellikler ekonomik boyutu açıklayıcı nitelikleri ortaya koymaktadır ve aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Baumgartner ve Quass, 2010: 446; Bilgili, 2017: 564):

- ✓ Bir çalışmanın oluşturulması aşamasında doğa ve insan ilişkilerinin göz ardı edilmemesi,
- ✓ Büyük oranda belirsizliğin muhafaza edildiği uzun vadeli geleceğe yönelme,
- ✓ Bugün ve gelecekteki nesiller için geçerli olacak şekilde doğa ve insan ilişkisinin adil olarak oluşturulması,
- ✓ Doğal mal ve hizmet tahsisinde ekonomik etkinlik için ortaya çıkan endişelerin zaman kaybı olarak görülmemesidir.

Söz konusu özelliklerin gelecek nesillere doğal kaynaklarla birlikte sermaye ve refah ortamının aktarılmasını da kapsadığı ifade edilebilir.

1.1.3. Çevresel Boyut

Sürdürülebilir kalkınmada çevresel boyut daha çok çevrenin bütünlüğünü, taşıma becerisini ve ekolojik çeşitliliği içermektedir (Mishra ve Bais, 2020: 78). Sürdürülebilir kalkınma; insan ihtiyaçlarının doğadaki sınırlı kaynaklarla karşılanmasına yönelik çabaları ortadan kaldırarak, gelecek nesillerin korunması ve gelişimini sağlama anlayışını getirmiştir. Ancak anlayışın hayata geçirilebilmesi konusunda zamanında müdahale edilememiştir. Sürdürülebilirliğin çevresel boyuttaki anlamı ise kaynakların çevresel risklerden korunması ve devamlılığının sağlanarak, gelecek nesillere ulaştırılması şeklindedir (Aba Şenbayram, 2022: 401).

Çevresel sürdürülebilirlik ile sürdürülebilir kalkınma birbirinden ayrılmaz kavramlardır. Doğadaki kıt kaynakların yüksek miktarlarda üretilmesi ve kaynakların yüksek miktarlarda tüketimini açıklayan ekonomik sürdürülebilirlik kavramının aksine çevresel sürdürülebilirlik; bireylerin yaşamlarını gelecek nesilleri de göz önüne alarak sürdürmek amacıyla yaşam desteği sağlayan çevrenin devamlılığı sağlamaya odaklanmaktadır (Olah vd., 2020: 2). İnsanların temel ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri, doğal hayatlarını sürdürebilmeleri bakımından çevrenin devamlılığının sağlanmasının önemli bir koşul olduğu söylenebilir. İlgili alanda yapılmış çalışmalarda sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik beş ana ilkeden ve buna bağlı olarak on beş alt ilkeden bahsedilmektedir. Çevresel boyutta sürdürülebilirliğin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak olan ilkeler Tablo 1.2’de görülmektedir (Morelli, 2011:2).

Tablo 2. Çevresel Sürdürülebilirliğin İlkeleri

Çevresel	Sürdürülebilirlik İlkeleri
Ana İlkeler	Alt İlkeler
Toplumsal İhtiyaçlar	Gelecek nesilleri olumsuz etkilemeyen üretim Sürdürülebilir ekonomik mal/hizmetler Yerel işgücü istihdamının teşvik edilmesi Ticaretin adil şekilde yapılmasının sağlanması Çevresel sürdürülebilirliğe uyumlu hammadde ve içeriklerin kullanımı
Biyoçeşitliliğin Korunması	Doğaya zararlı olmayan hammadde kullanımı Çevresel ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji verimliliğinin artmasını sağlayacak yatırımların yapılması
Yenileyici Kapasite	Enerjide yenilenebilir girdilerin yenilenme durumu baz alınarak kullanmak Enerjide yenilenemez girdilerin kullanımını azaltmak
Geri Dönüşüm ve Yeniden Kullanım	Geri dönüşüme ve yeniden kullanıma uygun ürünlerin geliştirilmesi İş ve üretim süreçlerindeki emisyon salınımının ve atıkların azaltılmasını sağlamak
Yenilenmeyen Kaynaklar ve Atıkların Azaltılması	İnsan ekonomik alt sistem ölçeğinin sınırlandırılması Atık kapasitesinin kontrol edilmesi Sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin oluşturulması Ürün geliştirmede ürünün yaşam döngüsünde neden olduğu çevresel etkilerin değerlendirilmesi

Kaynak: Morelli, J. (2011). “Environmental sustainability: A definition for environmental professionals”, *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10

Çevresel sürdürülebilirlik, günümüz ve gelecek nesillerin ihtiyaç duyacağı kaynakları ve hizmetleri karşılarken, ekosistemlere zarar vermemeye dikkat etmektedir (Murshed vd., 2021). Sürdürülebilir kalkınmanın gelecek nesillere ulaştırılmasında çevresel boyut en uygun araçtır. İnsanların faaliyetleri çevrenin kendini yenileme özelliğini bozmaktadır. Buna bağlı olarak gelecek nesillerin refahını engellemekte ve nesillerin var olma haklarını riske atmaktadır (Tıraş, 2012: 61). Nüfusun dünya genelinde artmasından dolayı tüketim miktarları da giderek artmaktadır. Bu sebeple doğa daha fazla zarar görmektedir. Nüfusun artması köyden kente göçü de arttırmaktadır. Kentsel nüfusun artması ise çevre tahribatının daha fazla artmasına neden olmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik ise, insan ihtiyaçlarının tatminini sağlayan ekosistemlerin özelliklerini göz önüne alarak, ekosistemlerin yeniden kendilerini yaratma özelliklerine özen gösteren, biyoçeşitliliğe zarar vermeyen eylemler olarak ifade edilebilir (Morelli, 2011: 6). Dolayısıyla çevredeki insan baskısını azaltmak amacıyla, ülkelerin çevreci teknolojilere yönelmeleri, yenilenebilir kaynak kullanımına yoğunlaşmaları, yenilenemez kaynakları ise sadece

ihtiyaç halinde yeterince kullanmaları önem arz etmektedir (Koşar Taş vd., 2021: 58).

1.2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Önemi ve Hedefleri

Sürdürülebilir kalkınma, örgütsel ya da doğal kaynakların tümünün etkin ve tasarruflu kullanımıyla küresel yoksulluğun ve dünyadaki bölgeler arasındaki asimetrik yapının ortadan kaldırılmasını amaçlayan birtakım süreçleri barındırmaktadır (Yücel Karamustafa vd., 2022: 300). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kaynakların tasarruflu ve verimli kullanımının önem arz ettiği ifade edilebilir. Bunun sağlanmasında ise gereken bazı koşullar şu şekilde sıralanabilmektedir (Aliyev ve Aslanlı, 2015: 56):

- ✓ Kaynak tüketiminin sınırsız olmaması,
- ✓ Üretim aşamasında kaynakların tasarruflu ve etkin şekilde kullanılması,
- ✓ Eğitim ve sağlık hizmetlerinin kaliteli olması,
- ✓ Yoksullukla etkin mücadele politikalarının belirlenmesi,
- ✓ Uluslararası anlaşma ve iş birliği,
- ✓ Doğal afetler ve çevresel olumsuzluklarla mücadele edilmesi,
- ✓ Kaynak tüketiminde nüfus artışının uzun vadedeki etkilerinin öngörülmesi.

Günümüzde küresel ekonomideki eşitsizlikler yanında doğal çevrenin de ciddi bir tehdit altında olduğu bilinmektedir. İnsanların yaşam koşullarını iyileştirmek adına gerçekleştirdikleri faaliyetler küresel ısınmaya ve buna bağlı olarak iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bundan dolayı bir yandan doğal çevre yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta diğer yandan canlı türlerinin yaşamı olumsuz yönde etkilenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma yaşanan toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlara karşı çözüm aramak amacıyla ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilir kalkınma ile günümüz nesillerinin refah düzeylerini gelecek nesillerin gereksinimlerini göz ardı etmeden arttırmak amaçlanmaktadır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma insanlığın geleceği için önemli bir etkindir (Bilgili, 2017: 561).

Brundtland Raporu; sürdürülebilir kalkınmanın genel çerçevesinin belirlenmesi, yaygınlaşması ve bu kapsamda temel hedeflerin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Raporda belirlenen sürdürülebilir kalkınmanın temel hedeflerinin bazıları aşağıdaki şekilde sıralanabilmektedir (Tomislav, 2018; Gedik, 2020: 2637; Koçar Uzan, 2023: 2253):

- ✓ Büyümenin canlandırılması,
- ✓ Büyüme kalitesinin iyileştirilmesi,
- ✓ Enerji, su ve sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanması,
- ✓ Çevre ve ekonominin karar verme süreçlerinde birleştirilmesi,
- ✓ Sürdürülebilir nüfus yapısının garanti altına alınması.

Sürdürülebilir kalkınma, genel olarak çevresel ve sosyal konular arasındaki dengenin kurulmasını öngörmektedir. Bunun gereği olarak ekonomik, sosyal ve çevresel amaçların dengelenmesi aşamasında ise öncelik çevresel amaçlara verilmektedir (Çörtoğlu, 2019: 202).

1.2.1. Sürdürülebilir Kalkınmada Çevresel Dönüşüm

İnsanoğlu varoluşundan itibaren refah düzeyini yükseltmek amacıyla çevreyi kullanmış, sürekli olarak çevreyi değiştirmiştir. Bunun için kaynakların kullanımı, çevrenin değiştirilmesi, insanlık ve diğer canlı türlerinin geleceğini tehdit edici boyutta doğal kaynakların tükenmesine, çevresel kirlenmelere ve bozulmalara neden olmuştur. Dolayısıyla insan refahının artırılmasının devamlılığı için çevre ve kaynakların da devamlılığının sağlanması bir zorunluluktur. Çevresel sürdürülebilirliğin öne çıktığı bu aşamada kaynakların yenileme hızını, kullanım düzeyini, kirleticilerin oranını, kaynakların kirleticilerin etkisinden kurtulma hızını göz önüne almak gerekmektedir. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik kapsamında insan sağlığı, biyoçeşitlilik, su, toprak ve hava kalitesi, diğer canlıların yaşamlarının korunması da yer almaktadır (Kaypak, 2011: 26).

21. yüzyılda birbirinden ayrı ele alınamayan çevre ve kalkınma kavramları dünya gündemini de meşgul etmektedir. İnsanoğlu için çevre ve kalkınma kavramlarının yaşamsal unsurlar içeren kavramlar olduğu ifade edilmektedir (Baykal ve Baykal, 2008: 11). Özellikle gelişmiş ülkelerin kalkınmada doğal kaynakları

kullanma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum kaynakların istismarını ve çevresel değerlerin tahribini de beraberinde getirmiş ve kalkınmanın kaçınılmaz sonucu olarak görülmüştür (Yıldırım ve Öner, 2003: 9). Ekonomik kalkınmasını tamamlayan ve refaha ulaşan ülkeler yanında insan ihtiyaçlarının sınır tanımaması, taleplerin sonsuz olması teknolojinin gelişimini sürdürmüştür. Ancak kaynakların sınırlı olması, nüfus artışının hız kazanması yanında kaynaklar azalmaya başlamış, çevre kirliliği artmıştır (Tıraş, 2012: 67).

Çevreye verilen zararın ve kaynakların sınırlılığının uzun yıllar görmezden geldiği bilinmektedir. Bununla birlikte çevre kirliliğinden dolayı insan sağlığının zarar görmeye başlaması, yaşam koşullarının olumsuz etkilenmesi, ekonomik faaliyetlerin yakın gelecekte kaynak yetmezliği nedeniyle sıkıntıya gireceğinin görülmesi sürdürülebilir kalkınmanın önemini arttırmıştır (Ergülen ve Büyükkeklik, 2008: 21). Sürdürülebilir kalkınma ülkelerin gelişimleri önünde engel teşkil etmemekte, aksine sürdürülebilir ve dengeli şekilde kalkınmalarını teşvik etmektedir (Tıraş, 2012:68). Günümüzde kaynakların devamlılığı, kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için birtakım düzenlemelere ve bunları uygulayacak olan sistemlere ve kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre konusundaki düşünceler ve uygulamalar geçmişten farklı olarak değişim göstermiştir. Artık, sosyal ve ekonomik gelişmenin çevreden ayrılamayacağı, geçmişteki hatalı gelişme ve kalkınma politikalarının kaynakları ciddi bir şekilde riske soktuğu kabul edilmiştir. Günümüz neslinin ihtiyaçları karşılanırken, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama haklarını tehlikeye atmayacak, çevreyle uyumlu sürdürülebilir kalkınma ve gelişme politikalarının izlenmesi anlayışı benimsenmiş olup, bu anlayış ilkelere planlara yansımıştır (Baykal ve Baykal, 2008: 13). Bu bağlamda çevresel dönüşümün sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gerçekleştirilebileceği ifade edilebilir.

1.3. Küresel İklim Değişikliği

Küresel ısınma, atmosferde oluşan ortalama sıcaklık yükselmesi şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu sıcaklık artışının küresel iklim değişikliğine neden olabilecek özellikte olması ve süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Dünyaya yakın katmandaki sıcaklık artışı olarak açıklanan küresel ısınma, geçmişteki doğal etkenlerin sonucu olarak oluşmasının yanında insan kaynaklı sera gazı salınımının

artması sonucunda da oluşmaktadır. İklim, dünyanın oluşumundan günümüze kadar değişmiştir ve bu değişim devam etmektedir. Sanayi devrimi öncesinde bu değişim doğal faktörlerdeki değişimler nedeniyle meydana gelirken, sanayi devrimi sonrasında doğal faktörlerdeki değişimlerin yanı sıra insan faaliyetlerinin de etkisiyle bu değişim hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin hızla gelişmesi ve sanayi devrimi, enerji ve hammadde talebinin artmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte enerji talebinin kömür, petrol gibi fosil yakıtların kullanımı ile karşılanması neticesinde atmosferde sera gazlarının birikimini arttırmıştır. Buna bağlı olarak dünyanın enerji dengesinde ek pozitif ısıma meydana gelerek iklim ısınmaya başlamıştır (Bayraç, 2011: 232; Koçar Uzan, 2023: 2254). Küresel ısınma ile iklim değişikliği arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; küresel ısınmanın iklim değişikliğine neden olduğu sebep-sonuç ilişkisi ile anlaşılabilmektedir. Zira iklim değişikliği süreci sıcaklık artışı dışında diğer faktörleri de kapsamalıdır. Uzun süre doğal kaynakların kendini yenileyebildiği görüşünün hâkim olması sonrasında çevre sorunları ortaya çıktıkça, bu sorunlar insanların yaşamlarını olumsuz etkilemeye başlamış ve dünya çapında çevre bilinci artmaya başlamıştır. İklim değişikliği, etkileri açısından şu anda dünya için en önemli çevresel, sosyal ve ekonomik tehdidi oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın amacı insanların refahını ve mutluluğunu artırmak iken, küresel ısınma ve küresel iklim değişikliği, yol açtığı sosyoekonomik maliyetlerle bu refah oluşumunu tehdit etmektedir (Satır ve Reyhan, 2013: 962-964). İklim değişikliği günümüzde dünyanın karşı karşıya kaldığı en önemli ve ciddi tehlikelerin başında gelmektedir (Şengün ve Kalağan, 2022: 129-130).

Küresel iklim, dünya tarihi boyunca doğal nedenlerle tüm jeolojik zamanlarda değişiklik göstermiştir (Türkeş, 2012: 2). Meteorolojik ve jeomorfolojik bakımdan etkileri en fazla hissedilen en önemli doğal iklim değişiklikleri ise dördüncü jeolojik zaman olarak nitelendirilen buzul çağında oluşmuştur (Öztürk, 2002: 48). Fakat sanayi devrimi ile birlikte aşırı oranda petrol, kömür, doğalgaz gibi sera etkisi yapan fosil yakıtların kullanımı, kentleşme, nüfus artışı, ormanların tahrip edilmesi, betonlaşma gibi insandan kaynaklı faaliyetler nedeniyle çevresel tahribatlar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda küresel iklim değişikliği sorunu ortaya

çıkılmıştır. İnsan kaynaklı faaliyetlerden dolayı etkisini arttıran iklim değişikliği, çevre üzerinde bir tehdit unsuru olmuştur (Park, 2015: 189). İklim değişikliği genel olarak; çeşitli nedenlerle iklim koşullarında küresel anlamda ve önemli yerel etkileri olan, yavaş gelişen ve uzun süreli değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2006: 100). Küresel iklim değişikliği dünya ülkelerini harekete geçirmiş ve bu alanda çeşitli müzakereler yürütülmüştür.

Tablo 3. Uluslararası İklim Değişikliği Müzakere Süreci (1979-2016)

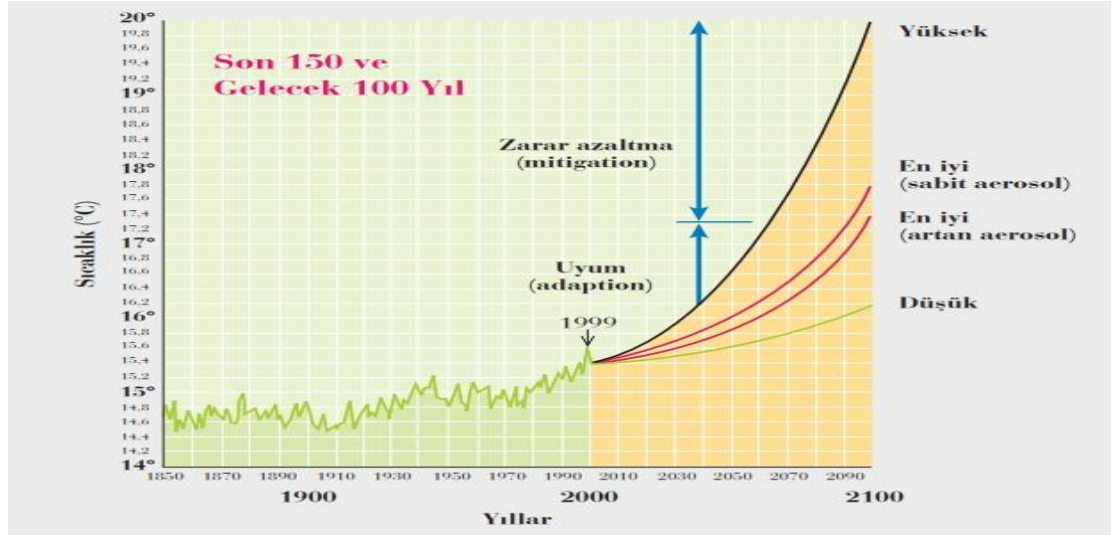
Yıl	Olay	İklim Değişikliği İçin Önemi
1979	Birinci Dünya İklim Konferansı	Fosil yakıtlara bağımlılığın sonucunda CO ₂ gazının tehlike arz edeceği açıklaması yapıldı.
1988	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) Kuruluşu	İklim değişikliği konusunda uluslararası bilimsel bir komitenin oluşturulması.
1988	BM Küresel İklimin Korunması Kararı	BM gündemine konunun ilk kez gelmesi.
1990	İkinci Dünya İklim Konferansı	1992-Rio'da bir çerçeve sözleşmesinin gereğini Bakanlar Deklarasyonu onaylandı.
1992	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) imzaya açıldı	Sera gazı emisyonlarının iklim sistemindeki etkisinin önlenmesini amaçlayan uluslararası bir anlaşma imzalandı.
1992	BM Çevre ve Kalkınma Konferansı	Rio Sözleşmeleri ile çevre ve kalkınma bir arada ele alındı.
1994	BMİDÇS'nin yürürlüğe girmesi	BMİDÇS'nin uygulanmaya başlaması.
1997	Kyoto Protokolü'nün hazırlanması	BMİDÇS 'nin Ek-1 ülkelerine zamana bağlı olarak (2008-2012) sayısal emisyon azaltım hedefinin verilmesi
2001	Marakeş Mutabakatı	Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmalarının işleyişinin belirlenmesi
2005	Kyoto Protokolü	Rusya 'nın da Kyoto Protokolü'ne taraf olmasıyla, Protokol yürürlüğe girdi ve taraf ülkelerin sorumlulukları başlamış oldu.
2007	Bali Eylem Planı	2012 yılı sonrasındaki iklim değişikliği müzakerelerinin yol haritası belirlendi.
2009	Kopenhag Mutabakatı	2012 yılı sonrasında yeni iklim rejimine yönelik yeni bir anlaşma başarılı olamadı.
2010	Cancun İklim Konferansı	Yeşil İklim Fonu kuruldu
2011	Durban Platformu	Yeni bir iklim anlaşması için ülkelerin tümünü kapsayan ve tüme varım ile Durban Platformu oluşturuldu
2014	Lima İklim Toplantısı	Durban Platformu çalışmalarının netice vermeye başlaması ve yeni iklim anlaşmasının temel unsurlarının oluşturulması.
2015	Paris İklim Konferansı	Paris İklim Anlaşması'nın kabul edilmesi.
2016	Paris Anlaşması	Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi.

Kaynak: Arı, İ. (2018). İklim Değişikliği ve Kalkınma. İçinde İklim Değişikliği ve Kalkınma, Editör İzzet Arı, 7, 16.

Tablo 3'te uluslararası alanda küresel iklim değişikliği ile mücadele süreci özetlenmektedir. Bu verilerine göre uluslararası alanda küresel iklim değişikliği ile mücadele süreci Dünya Meteoroloji Teşkilatı öncülüğünde düzenlenen 1979 yılındaki Birinci Dünya İklim Konferansı ile başlamıştır. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede gerçekleştirilen uluslararası müzakerelere çalışmanın ilerleyen başlıklarında yer verilmiştir.

Doğal sera gazının etkisini arttırması nedeniyle küresel sıcaklık ortalamaları da artmaktadır. Küresel ısınmada 19.yüzyıl sonlarında başlayan artış bir dönüm noktası olmuş, 1980'li yıllardan itibaren belirginleşmiştir (Türkeş, 2001: 14). 2018 yılı iklim değerlendirmesi raporunda; 1850-1900 dönemine göre 2018 yılında küresel sıcaklık ortalamalarının 0,98 °C arttığı belirtilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Sanayileşme öncesine göre 2009-2018 döneminde küresel sıcaklık ortalama değerlerinin 0,93 °C arttığı belirlenmiştir. Her yıl küresel sıcaklık ortalamalarının artış gösterdiği görülmektedir (Demirbaş ve Aydın, 2020: 165).

Şekil 2. Küresel Sıcaklık Ortalamasına Göre 2100 Yılındaki Küresel Sıcaklık Projeksiyonları

Kaynak: IPCC, (2014). Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J.

Şekil 2'de küresel sıcaklık ortalamasına göre 2100 yılındaki küresel sıcaklık projeksiyonlarına göre iklim değişikliği ile mücadelenin uyum ve zarar azaltma şeklinde gerçekleşebileceği görülmektedir. Paris zirvesinde kabul edilen hedef,

küresel sıcaklık artışının bu yüzyılın sona ermesinden önce 1,5 °C ile sınırlandırılmasıdır. Ancak sera gazlarının atmosfere salınımından sonra havada kalma süresinin yüz yıl gibi sürede gerçekleşmesi nedeniyle, sera gazlarının salınımının zarar azaltma yöntemleri veya Paris Anlaşması'nda yer aldığı gibi durdurulsa da mevcut sera gazlarının etkisinin uzun süre devam edeceği ortadadır. Bundan dolayı küresel iklim değişikliğinin bir anda durdurulamayacağı, bununla birlikte yıkıcı etkilerinin azaltılabileceği belirtilmektedir (Kadıoğlu, 2018: 76). Sera gazı emisyonlarının hemen durdurulması halinde dahi atmosferde var olan sera gazı emisyonlarından dolayı yüzyıllarca sıcaklıkların yüksek kalacağı beklenmektedir. Bundan dolayı sıcaklık artışının sınırlandırılması için sera gazı emisyonlarının sürekli olarak yüksek oranda azaltılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Dereli, Boyacıoğlu ve Terzioğlu, 2019: 1230).

Türkiye ise küresel iklim değişikliğine ilişkin ulusal ve uluslararası sorumluluklarını Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı koordinasyonu kapsamında yerine getirmektedir. 7 Ekim 2021 tarihinde Paris Sözleşmesi'nin onaylanması ile birlikte 29 Ekim 2021 tarihli 85 Kararname Numaralı Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na "İklim Değişikliği" ifadesinin eklenmesine karar verilmiştir (85 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2021).

Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi'nin (NOAA) 2021 Küresel İklim Raporu'ndaki verilere göre, 2013-2021 yılları arası en sıcak dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Dünya sıcaklığı genel olarak 1880 yılından itibaren ortalama olarak her on yılda 0.08 °C yükselmiş, son 40 yılda ise ısınma iki katından daha fazla artmıştır (NOAA, 2022). Küresel iklim değişikliği dünya genelinde küresel bir sorun haline gelmiş olsa da bazı bölgelerdeki etkisi daha yoğun olmuştur. Küresel iklim risk endeksi 2022 verilerine göre Myanmar, Haiti, Afganistan, Pakistan, Zimbabve, Sudan, Nikaragua, Bangladeş, Hindistan, Filipinler ülke olarak diğerlerine göre daha fazla etkilenmiştir. Gözlemlenen sıcaklıklar doğrultusunda yapılan bir çalışmada Kuzey Kutbu'nda küresel ısınma hızının ortalama dört kat fazla olduğu, ısınma

hızının ise son elli yılda ciddi bir yükselme eğilimi göstererek iki kat arttığı belirlenmiştir (Chylek vd., 2022: 3).

1.3.1. İklim Değişikliği Nedenleri

İklim değişikliği ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakmaksızın her yerde etkisini göstermektedir. İnsanoğlu çevreyi ihtiyaçları doğrultusunda kullanmış ve bunun sonucunda karşılıklı olarak birbirinden etkilenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, ortaya çıkan tüm ekolojik sorunların en büyük kaynağının, doğanın insanlığın sonsuz ihtiyaçlarını karşılamak için bilinçsizce kullanılması olduğu açıktır. Küresel bir sorun haline gelen iklim değişikliğinin günümüzde başta sosyal, ekolojik, ekonomik, kültürel alanlarda olmak üzere pek çok alanda olumsuz etkilere neden olduğu bilinmektedir. Bilimsel veriler ışığında iklim değişikliğinin doğal ve insan kaynaklı nedenlerin meydana getirdiği sıcaklık değişiminden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle fosil yakıtların yoğun kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren sera gazlarındaki yoğunlaşma atmosferde olumsuz etkiler yapmıştır (Koçar Uzan, 2023: 2254). İklim değişikliğine zemin hazırlayan pek çok etken bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi sera gazı salınımlarındaki artış olmaktadır. Kyoto Protokolü'nün EK-A listesinde tanımlanmış olan ve iklim değişikliğine uygun zemin hazırlayan sera gazlarının karbondioksit, sülfür hekzaflorid, nitrozoksit, perflorokarbonlar, metan, azotoksit, hidroflorür karbonlar olduğu belirtilmektedir. (Alpaz, Saçlı ve Kıymaz, 2018: 92).

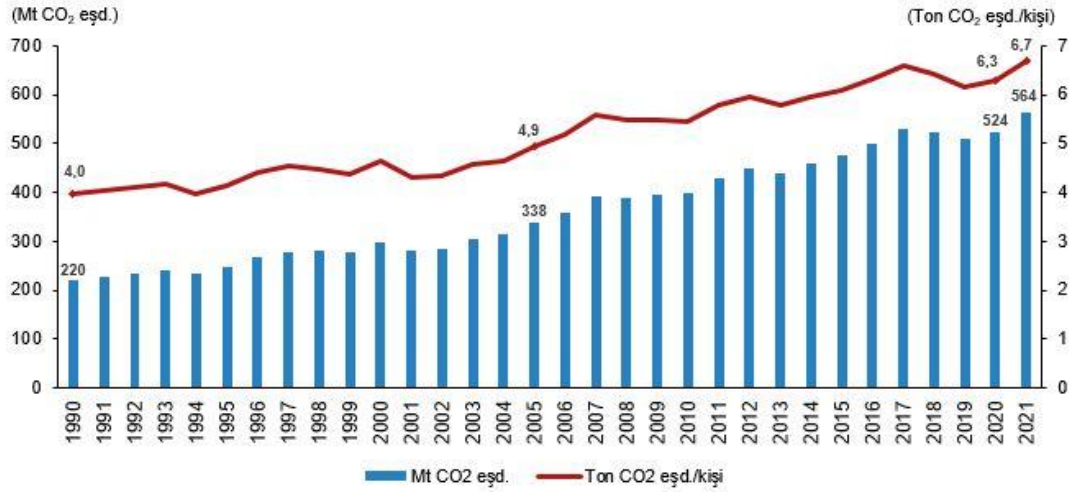
Tablo 4. İklim Değişikliğine Neden Olan Sera Gazları ve Kaynaklar

Sera Gazları	İnsan Kaynaklı	Doğa Kaynaklı
Karbondioksit	Fosil yakıtlar, Solunum Orman Yangınları	
Azot Oksit	Gübre kullanımı, Kimya sanayi Egzoz gazları	
Metan	Sığır yetiştiriciliği, Çeltik tarımı, Atıkların gömülmesi / yakılması, Arazi doldurma	Tarıma elverişsiz sulak alanlarda vejetatif çürümeler
Su Buharı		Okyanuslar gibi açık su kaynaklarında oluşan buharlaşma, (Evapotransprasyon), Bitkilerin su tüketimi
Halokarbon (CFC)	Soğutma cihazlarında kullanılmış olan uçucu gazlar	

Kaynak: Alpaz, H., Saçlı, Y., ve Kıymaz, T. (2018). “İklim değişikliğinin tarımsal üretim ve gıda fiyatları üzerine etkileri”, editör İzzet Arı, 7, 16. https://www.researchgate.net/profile/Izzet-Ari-3/publication/328653510_Iklim_Degisikligi_ve_Kalkinma/links/5bdaa12ba6fdcc3a8db509fb/Iklim-Degisikligi-ve-Kalkinma.pdf, Erişim Tarihi:18.02.2024.

Tablo 4’te verilen iklim değişikliğine neden olan sera gazları ile kaynakları verilerine göre iklim değişikliğine uygun zemin hazırlayan sera gazları salınımının ağırlıklı olarak insan kaynaklı olduğu söylenebilir. Tarımsal ve hayvansal üretimin sera gazına etkisinin daha çok azotoksit ve metan gazlarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliğinin sulama ihtiyacını arttırması, aşırı kuraklık, su seviyelerinde yükselme, ekolojik değişimler, erozyon, bazı canlı türlerinin yok olması gibi muhtemel sonuçlarının olabileceği belirtilebilir. Bununla birlikte iklim değişikliğinin muhtemel sonuçlarının insan hayatının sağlıklı olarak sürdürülebilirliğini etkileyebileceği de ifade edilebilir.

Şekil 3. Türkiye’de Sera Gazı Emisyon İstatistikleri (1990-2021)

Kaynak: TÜİK, (2023). Sera Gazı Emisyon İstatistikleri 1990-2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672>, Erişim Tarihi: 20.02.2024.

Şekil 3’te yer alan TÜİK verilerinden 2021 yılında toplam sera gazı emisyonunun 564,4 Mt CO₂ eşdeğeri olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre bir önceki yıla göre 2021 yılındaki toplam sera gazı emisyonunun yüzde 7,7 arttığı belirlenmiştir. Kişi başı sera gazı emisyonunun ise 1990 yılında 4 ton CO₂ eşdeğeri, 2021 yılında ise 6,7 ton CO₂ eşdeğeri olarak hesaplandığı görülmektedir.

TÜİK verilerine göre 2020 yılında Türkiye’de metan gazı salınımlarının %61’i tarım, %22’si atık, %17’si ise enerji sektörlerinden kaynaklanmıştır. Nitroz oksit salınımlarının %80’i tarım sektöründen kaynaklanmıştır. Bu durumun en

önemli sebebi ise tarımsal artıkların açıkta yakılmasıdır. (<https://l24.im/jX9aLpT>, Erişim tarihi: 19.05.2024)

Küresel iklim değişikliğinin oluşumunu anlayabilmek, etkin şekilde mücadele etmek, iklim değişikliğine yönelik strateji ve politikalar geliştirebilmek için nedenlerinin bilinmesi önemlidir. Bu bağlamda iklim değişikliğinin nedenleri doğal faktörler ve antropojenik (insan kaynaklı) faktörler olarak incelenmektedir (Koçar Uzan, 2023: 2255).

Doğal Faktörler: İklimin meydana gelmesi; kriyosfer, güneş, okyanuslar, atmosfer ile biyosfer arasındaki karmaşık ilişkilere dayanmaktadır. Buna göre iklim havanın genelde alt atmosfer katmanlarının çıktısı olmaktadır. Yeryüzünün düzensiz ve istikrarsız şekilde ısınması, okyanuslar ve atmosfer arasında ciddi bir ısı akımına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak rüzgarlarda ve okyanus akıntılarında değişiklikler olmaktadır (Çimen ve Öztürk, 2010: 142). Dünya'nın hareketleri, okyanuslardaki değişimler, kıta kayma hareketleri, meteor ve göktaşı düşmeleri, volkan faaliyetleri, güneşteki manyetik alan dalgalanmaları gibi doğal etkenler iklim değişikliğine neden olmaktadır. Bu değişimler genelde birden değil milyonlarca-milyarlarca yıl sürebilen uzun bir zaman içerisinde gerçekleşmektedir. Jeolojik zamanlarda oluşan bu değişimler dünya jeomorfolojisi yanında kalıcı olarak ekolojik sistemi de

Antropojenik (İnsan Kaynaklı) Faktörler: İnsan kaynaklı faaliyetlerin iklim değişikliği üzerinde doğal faktörlerden daha fazla etkisi bulunmaktadır. Dünyanın var oluşundan itibaren iklim değişiyor olsa da günümüzde iklim değişikliği insan faaliyetleri nedeniyle daha hızlı gerçekleşmektedir (Demirbaş ve Aydın, 2020: 165). İklim değişikliğinin temel nedeninin atmosferdeki sera gazları arasında bulunan CO₂ miktarında yaşanan değişimler olduğu bilinmektedir. İklim değişikliğinin belirlenmiş derecede tutulması ya da bunun altına çekilebilmesi için öncelikle sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ile mümkün olabilmektedir. Atmosferde ciddi bir tehlike olarak görülen sera gazları, insan kaynaklı faaliyetler nedeniyle pek çok sektörde görülebilmektedir (Aydoğdu, 2020: 47).

Fosil yakıtların kullanımı, kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı, arazilerin amaç dışında kullanımı, ormansızlaşma, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, atıklar,

çimento üretimi nedeniyle CO₂, Diazot Monoksit (N₂O), Metan (CH₄) gibi insan kaynaklı (antropojenik) sera gazı emisyonlarının yoğunluğu atmosferde artış göstermiştir. Diğer bir ifadeyle sera gazı artış gösterdiğinden, küresel ortalama sıcaklıklar da artış göstermektedir (Demirbaş ve Aydın, 2020: 165).

1.3.2. İklim Değişikliğinin Yansımaları

Günümüzde iklim değişikliğinin yüksek sıcaklıklar, orman yangınları, kuraklık, asit yağmurları, buzulların erimesi, aşırı yağış ve fırtınalar, kasırgalar, deniz seviyesinde yükselme, verimli toprakların erozyona uğraması gibi pek çok olumsuz sonucunun yaşandığı görülmektedir. Özellikle yüksek sıcaklıklardan dolayı yaşanan su kıtlığı en kritik toplumsal sorunlar arasında yer almaktadır. Artan sıcaklıklar nedeniyle buzullarda erime ve bu bölgelerde yaşayan canlı türlerinin neslinin tükenme riski, iklimle uyumlu hava olaylarının yaşanmaması gibi birtakım felaketler yaşanmaktadır.

Türkiye’de de son yıllarda iklim değişikliği nedeniyle özellikle büyük şehirlerde yaşanan sel hasarlarından kaynaklanan maddi kayıpların deprem kayıplarına yakın düzeyde olduğu belirtilmektedir. Son iki yılda yıldırımlar nedeniyle yaşanan can kayıplarının ise yüzlerce kişi olduğu görülmektedir. Tarım sigortası ödemelerinde de dolu hasarının ilk sırada olduğu bilinmektedir. Ayrıca sıcak hava dalgaları, sis, kuraklık, çığ, orman yangınları gibi olumsuz etkilerin ciddi düzeyde mal ve can kayıplarına neden olduğu ifade edilmektedir (Kadıoğlu, 2018: 71). Bu olumsuzlukların iklim değişikliğinin birer yansıması olduğu söylenebilir.

Orta kuşakta yer alan ve Akdeniz ikliminin hâkim olduğu ülkemizde son yıllarda artan orman yangınları sebebiyle ormanların tahrip olması, artan sel baskınlarıyla tarım arazilerinin zarar görmesi iklim değişikliğinin hissedilmesinde etkili olmuştur. Türkiye’nin kurak ve yarı kurak iklimi, çölleşme riskini ve ülkemizin su fakiri olma olasılığını arttırmaktadır. İklim değişikliğinin neden olduğu sıcaklık artışları ve yağış rejimlerindeki anormallikler nedeniyle en büyük etkinin tarım sektöründe olması muhtemeldir. Tarımda suyun çoğu yüzey sulama ile israf edilmekte, sınırlı su kaynaklarımız tehlikeye atılmaktadır. Kuraklık, tarımsal verimi düşürür, gıdanın besin değerini olumsuz etkiler, gıda güvenliğini tehlikeye atar ve bu

durum çiftçilerin gelecekteki geçim kaynakları üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Başoğlu, 2014: 181).

Son yıllarda iklim değişikliğinin artmaya başlaması nedeniyle bu konuda bölgesel, ikili ve uluslararası düzeyde çözümler bulunması amacıyla girişimlere hız verilmiştir. Ayrıca ozon tabakasının incilmesi, çölleşme, sera etkisi, ormanların yok olması, deniz ve okyanus sularının kirlenmesi gibi çevresel sorunların küresel nitelik taşıması, sorunların çözümünde uluslararası iş birliğinin önemini arttırmıştır (Kaya, 2020: 167). Küresel iklim değişikliği, dünyadaki ortalama sıcaklığın uzun vadede artışını ifade etmektedir. Bunun karbondioksit başta olmak üzere atmosfere bırakılan gazlardan kaynaklanan bir sorun olduğu ve gelecekte giderek kötüleşeceğine dair kanıtlar olduğu görülmektedir. Kutuplarda buzulların erimeye başlaması, felaketlere yol açan kasırgalar, anormal hava koşulları küresel iklim değişikliğini dünyanın gündemi yapmıştır. Şekil 4'te küresel iklim değişikliğinin bir sonucu olarak eriyen buzullar görülmektedir. Küresel iklim değişikliği çeşitli bölgelerde don, sel, kuraklık, doğal ekosistemde bozulmaya neden olarak, dünyada iklim örüntülerinin değişmesine neden olmuştur (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 499).

Şekil 4. Grönland Eriyen Buzullar

Kaynak: Wong, Y. W. A. (2021). “İklim değişikliğinin buzullar üzerine olan estetiği (Baykal Gölü, İzlanda ve Grönland örneği)”, *Journal of Awareness*, 6(2), 117-135. <https://doi.org/10.26809/joa.6.2.03>.

Deniz suyu sıcaklıkları, hava ve deniz yüzeylerindeki ısı değişikliklerinin tahmininde önemli bir etken olup, iklim değişikliklerinden dolayı ciddi düzeyde etkilenmektedir (Kalıpcı, Başer, Türkmen, Genç ve Cüce 2021: 279). Deniz suyu sıcaklıklarının azalması veya artması ekosistemleri de etkileyebilmektedir. Özellikle deniz canlıları ile bunların ekosistemleri bu değişimin etkisi altında kalmaktadır.

Deniz suyu sıcaklıklarındaki değişim nedeniyle deniz canlılarının üreme, beslenme yanında genel yaşam süreçlerinde çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Ayrıca bu değişimler atmosferle girdiği etkileşim sonucunda yerel hava durumunu ve iklimi etkileyebilecek düzeye çıkabilmektedir (Ateweberhan ve McClanahan, 2010; Karvonen, Rintamaki, Jokela ve Valtonen, 2010; Han ve Lee, 2020).

Tablo 5. 1990-2021 Yılları Arasında Gazlara Göre Sera Gazı Emisyonları

Gazlara göre sera gazı emisyonları, 1990-2021

	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	(Milyon ton CO ₂ eşd.)	
											1990-2021 değişim (%)	2020-2021 değişim (%)
Toplam emisyon	219,5	298,9	398,8	475,0	501,1	528,6	523,1	508,7	524,0	564,4	157,1	7,7
CO ₂	151,6	229,9	316,2	384,9	406,0	430,9	422,1	402,7	412,9	452,7	198,6	9,6
CH ₄	42,5	43,7	51,6	52,8	55,6	56,8	60,4	63,2	63,9	64,0	50,7	0,2
N ₂ O	25,0	24,8	27,4	32,3	34,3	35,4	35,5	37,0	40,5	40,3	61,5	-0,5
F-gazlar	0,5	0,5	3,5	5,0	5,2	5,4	5,2	5,8	6,7	7,4	1456,8	10,2

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir. F-gazlar florlu gazlardır.

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672&dil=1>. Erişim Tarihi: 23.05.2024

Tablo 5'te 1990-2021 tarihleri arasındaki toplam sera gazı emisyonunda en fazla etkiye sahip gazlar sırasıyla: Karbondioksit, metan, Azot Protoksit ve florlu gazlardır.

Tablo 6. 1990-2021 Yılları Arasında Sektörlere Göre Sera Gazı Emisyonları

Sektörlere göre sera gazı emisyonları, 1990-2021

	1990	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	(Milyon ton CO ₂ eşd.)	
											1990-2021 değişim (%)	2020-2021 değişim (%)
Toplam emisyon	219,5	298,9	398,8	475,0	501,1	528,6	523,1	508,7	524,0	564,4	157,1	7,7
Enerji	139,5	216,0	287,9	342,0	361,7	382,4	373,4	365,6	366,6	402,5	188,4	9,8
Endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı	22,9	26,2	49,1	59,7	63,8	66,6	67,7	59,0	68,0	75,1	228,7	10,6
Tarım	46,1	42,3	44,4	56,1	58,9	63,3	65,3	68,0	73,2	72,1	56,5	-1,5
Atık	11,1	14,3	17,4	17,1	16,7	16,3	16,6	16,1	16,3	14,7	32,6	-9,9

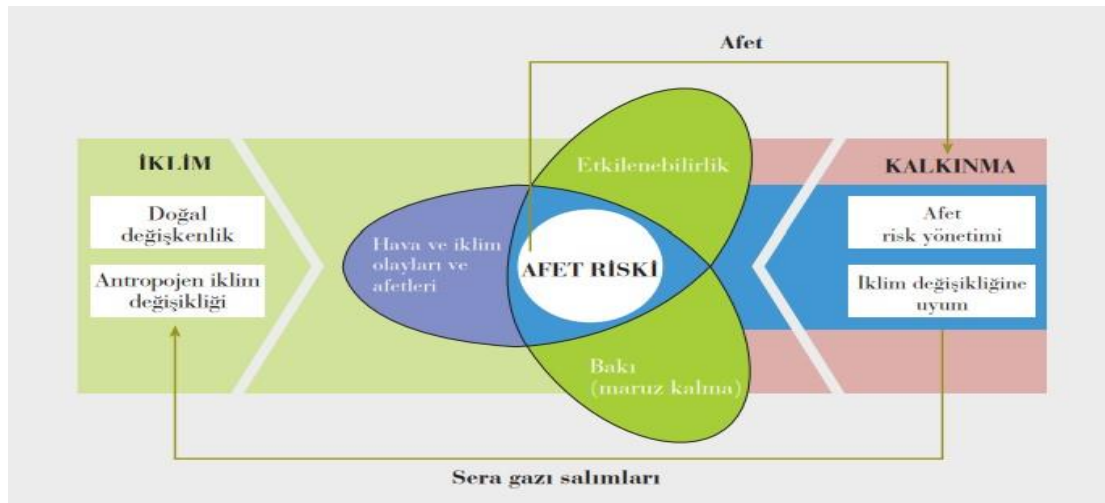
Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672&dil=1>. Erişim Tarihi: 23.05.2024

Tablo 6’da 1990-2021 yılları arasındaki sera gazı emisyonlarının sektörlere göre dağılımı verilmiştir. 2023 Sera Gazı Emisyon Envanteri Raporuna göre Türkiye’nin 2021 yılındaki toplam sera gazı emisyonu 564,4 Milyon ton CO₂’dir. 2020’de 524 Milyon ton olan CO₂ sera gazı emisyonları 2021’de bir önceki yıla oranla %7,7 artmıştır. Toplam sera gazı emisyonlarında en büyük pay enerji kaynaklı emisyonlara aittir. Sonrasında sırayla endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, tarım ve atık sektörü yer almaktadır.

Sera gazı salınımının kontrolsüzce devam etmesi durumunda, dünyada enerji, gıda ve su kıtlığı, mercan kayalıklarının yok olması, kıyılarda ve altyapıda zararlar, deniz seviyesinin yükselmesi, hava koşullarının kötüleşmesi, insan ölümleri gibi ciddi afetler ve diğer sorunlarla karşı karşıya kalınacağı öngörülmektedir. Küresel iklim değişikliğinin her coğrafyada farklı şekilde yaşanması beklenirken, özellikle gelişmekte olan ülkelerde geliri az kesimin daha fazla zarar göreceği tahmin edilmektedir. İklim değişikliğinin sağlık güvencesinde, temiz su ve gıdaya erişimde eşitsizlik yaratacağı da belirtilmektedir (Eckersley, 2016: Akt., Kaya: 2020: 172). Şekil 5’te iklim değişikliğinin sonuçlarının afet riskine etkisi görülmektedir.

Şekil 5. İklim Değişikliğinin Afet Riskine Etkisi

Kaynak: Türkeş, M. (2017). “Türkiye’nin iklimsel değişkenlik ve sosyo-ekolojik göstergeler açısından kuraklıktan etkilenebilirlik ve risk çözümlenmesi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 26(2), 47-70.

Şekil 5’te görüldüğü üzere iklim değişikliğine uyumun ve afet risklerinin azaltılmasına yönelik çalışmaların bir arada yürütülmesinin bir zorunluluk haline

geldiği ifade edilmektedir. Bundan dolayı yapılan çalışmaların iklim değişikliğinin etkileri ile mücadelesine katkı sunması için IPCC tarafından 2012’de SREX olarak tanımlanan “İklim Değişikliğine Uyumu Geliştirmek Amacıyla Aşırı Olayların Riskini ve Afetleri Yönetmek” adlı rapor yayımlanmıştır (Kadioğlu, 2018: 79).

Tablo 7. Ülkelerin 2019 Yılı Karbon Salınimleri

Ülkelerin yıllık karbon salınımı (Milyar ton/yıl)

Ülke	Karbon salınımı	Ülke	Karbon salınımı
1. Çin	10.1	11. Kanada	0.57
2. ABD	5.4	12. Meksika	0.48
3. Hindistan	2.7	13. Güney Afrika	0.47
4. Rusya	1.7	14. Brezilya	0.46
5. Japonya	1.2	15. Türkiye	0.43
6. Almanya	0.76	16. Avustralya	0.42
7. İran	0.72	17. Birleşik Krallık	0.38
8. Güney Kore	0.66	18. Polonya	0.34
9. S. Arabistan	0.62	19. İtalya	0.34
10. Endonezya	0.61	20. Fransa	0.34

Kaynakça: <https://www.indyturk.com/node/100321/%C3%A7evre/t%C3%BCrkiye-karbon-sal%C4%B1n%C4%B1m%C4%B1nda-d%C3%BCnyada-15%E2%80%99inci-s%C4%B1rada>, Erişim Tarihi: 23.05.2024

Tablo 7’de Küresel Karbon Bütçesi 2019 raporuna göre iklim değişikliğini etkileyen karbon salınımında, ülkelerin sıralaması gösterilmektedir. Karbon salınımında zirvede olan Çin’in 10,1 milyar ton, onu takip eden ABD’nin 5,4 milyar ton, hemen ardından gelen Hindistan’ın 2,7 milyar ton karbon salınımı bulunmaktadır. Türkiye ise 430 milyon ton ile on beşinci sırada yer almaktadır. BM Genel Kurulu’nda 2019 Eylül ayında düzenlenen İklim Zirvesi’nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan yaptığı konuşmada; 2030’a kadar yeni binaların, 2050 yılına kadar ise mevcut binaların sıfır karbon haline getirilmesi amacıyla yol haritası düzenleyeceğini açıklamıştır. (<https://124.im/CZVNJTD>, Erişim Tarihi: 23.05.2024)

Covid 19 pandemisiyle yaşanan kapanma döneminde insan faaliyetleri yavaşlamıştır. 'Sera Gazı Salınımı 2021 yılı Raporuna' göre 2020 yılında CO2 emisyonları 2019'a oranla %5,1 azalmıştır. Rapor Çin haricindeki bütün sanayileşmiş büyük ülkelerde karbon emisyonunun düştüğünü göstermektedir. 1990'lı yıllarda Çin'de kişi başına düşen karbon emisyonu 1.97 ton iken 2020 yılında 8.2 tona yükselmiştir. Bu nedenle dünyayı en çok kirleten ülke Çin olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Çin 2009'dan sonra yenilenebilir enerji alanında ortalama 35 milyar dolar yatırım yaparak yeşil enerjiye bu kadar fazla yatırım yapan tek ülke olmakla birlikte kurduğu beş yüz kömür santrali ve dünyaya saldığı karbon miktarı, Çin'i küresel emisyonun yaklaşık %40'ından sorumlu kılmıştır. (<https://124.im/7WujOLX>, Erişim Tarihi: 18.05.2024)

Rhodium Group tarafından hazırlanan raporda, 2019 itibariyle küresel sera gazı salınımlarının %27'sinin Çin kaynaklı olduğu açıklandı. Bunun en büyük sebebi enerji alanında kömüre bağımlı olması, toplam 1058 kömürle çalışan enerji santrali bulunmakta. İkinci sırada %11 ile ABD, üçüncü sırada %6,6 ile Hindistan yer alıyor. Çin Devlet Başkanı Şi Jinping, karbon gazı salınımlarının 2030'da zirve yapacağını ve 2060'a kadar da karbon salımını sıfıra indirmeyi hedeflediğini belirtmekte (<https://124.im/AhgrE>, Erişim Tarihi 18.05.2024). Çin, diğer ülkelerden daha fazla güneş enerjisi üretmektedir. 2020'de rüzgâr enerjisi kurulumları herhangi başka bir ülkenin 3 katından fazlaydı. Elektrikli araçların satışında dünyada yedinci sıradadır. Bu durum önem arz etmekte çünkü ulaşım karbon emisyonlarının ortalama dörtte birinin sebebi ve elektrikli araçların sebep olduğu emisyonlar benzin ve dizel araçlarınkine göre daha düşük. Dünyanın iklim kriziyle savaşmakta başarılı olabilmesi için Çin'e ihtiyacı var. Lancaster Çevre Merkezi'nden Profesör David Tyfield, "Çin karbondan arınmadıkça iklim değişikliğini yenemeyeceğiz" açıklamasında bulunmuştur. (<https://124.im/KEd04>, Erişim Tarihi: 23.05.2024)

Şekil 6. Seçili OECD Ülkelerinin 1990-2021 Yılları Toplam Sera Gazı Emisyonu (Bin Ton)

Ülke	1990	1991 - 2020	2021
Avustralya	438.056,76		528.631,65
Çek Cumhuriyeti	198.775,27		118.381,69
Estonya	40.276,36		12.615,17
Macaristan	94.985,02		64.217,84
İrlanda	55.642,84		62.109,87
Letonya	26.022,70		10.725,29
Litvanya	48.134,54		20.251,51
Lüksemburg	12.722,41		9.390,73
Polonya	474.554,32		399.438,49
Portekiz	59.473,35		56.359,41
Slovakya	73.738,67		41.226,49
Türkiye	219.526,15		564.389,75
Birleşik Krallık	806.301,84		429.489,47
ABD	6.487.330,95		6.340.228,29

Kaynakça: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/son-31-yilda-turkiye-nin-sera-gazi-emisyonu-157-artti>, Erişim tarihi: 18.05.2024

Şekil 6’da seçili OECD ülkelerinin 1990-2021 yılları arasındaki sera gazı emisyonu verileri yer almaktadır. Bazı ülkelerin sera gazı emisyonlarında düşüşler görünürken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde endüstrileşme ve hızlı büyüme çabalarına paralel olarak ortaya çıkan enerji talebi nedeniyle sera gazı emisyonlarında artışlar yaşanabilmektedir.

Şekil 7. 2020 Yılında En Fazla Karbon Salımı Yapan Ülkeler

Kaynakça: <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/kuresel-karbonun-yarisindan-fazlasini-uc-ulke-saliliyor/2588391>, Erişim tarihi: 19.05.2024

Şekil 7’de 2020 yılına ait en fazla karbon salınımı yapan ülkelerin grafiği yer almaktadır. Bu verilere göre dünyaya yapılan karbon salınımının yüzde 51,1’ini Çin, ABD ve Hindistan oluşturmaktadır.

Fosil yakıt aranması ve üretimine son vermek adına sondaj ve kuyu açmayı yasaklayan ülkeler: Fransa, Grönland, Danimarka, Belize, İspanya ve İrlanda’dır. Fransa parlamentosu 2017’de, 2040’a kadar tüm bölgelerde petrol ve gaz üretimini yasaklayan yasa çıkarmıştır. Grönland’da 2021 yılında göreve başlayan sosyalist hükümet iklim sorunlarını önceliklendirdi. Temmuz ayında çıkarılan yasa ile elli yıllık petrol üreten ülke olma yolundaki çalışmalara son verildi, petrol aramaları yasaklandı. Danimarka hükümeti 2020 yılında, 2050’ye kadar Kuzey Denizi’nde yeni arama yapılmasını yasakladı, gaz ve petrol üretimini sona erdirmeyi kabul etti. Belize, yok olma tehlikesi yaşayan mercan resiflerini koruyabilmek adına 2018’de petrol çıkarmayı ve aramayı sona erdiren yasa çıkardı. İspanya 2021 Mayıs ayında, 2042’ye kadar tüm topraklarda fosil yakıt üretimine son verecek iklim yasasını çıkardı. Yasa ile 2040 yılına kadar karbon salınımına neden olan tüm araçlar trafikten

menedilecek, kömür, gaz ve petrol aramaları nispeten yasaklanacak ve 2030'a kadar ülkede üretilecek elektriğin %74'ü yenilenebilir enerjilerden sağlanacak. İrlanda 2021 yılının başında yeni gaz ve petrol arama ruhsatlarını yasaklayan yasa çıkardı. Yenilenebilir enerjiye geçiş teşvik edilecek ve 2050'de emisyon oranı sıfıra indirilecek. (<https://124.im/05GO4>, Erişim Tarihi: 24.05.2024)

Sürdürülebilir kalkınmada önemli kriterler arasında bulunan gıda ve su, iklim değişikliği nedeniyle tehlikede olan alanlardır. Ayrıca iklim değişikliğinin en önemli olumsuz etkileri yoğun nüfustan dolayı kentlerde meydana gelmektedir (Aydoğdu, 2020: 47; Toprak Karaman vd., 2022: 226; Tuğaç, 2022). Ayrıca iklim değişikliğine gelecek nesillerin katkısı olmasa da gelecekte en fazla onların etkilenecek olması da adaletsizlik olarak görülmektedir. Bundan dolayı iklim değişikliğinin temel nedeni olarak kabul edilen sera gazı emisyonlarının azaltılması önem arz etmektedir (Nordgren, 2012: 565). Tüm bunlar göz önüne alındığında iklim değişikliği problemini sürdürülebilir kalkınmadan bağımsız düşünmek mümkün olmamaktadır.

1.4. Küresel İklim Sorunlarının Giderilmesine Yönelik Uluslararası Düzenlemeler

Günümüzde yaşanan çevresel bozulmanın önemli bir nedeninin iklim değişikliği ve olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Tüm dünyayı etkileyen iklim değişikliğinin olumsuz etkileri, küresel bir sorun olarak giderek şiddetini arttırmaktadır. İklim değişikliğinin ülkelerin sınırlarını aşan sonuçları insanların yaşamını olumsuz etkilemekte, ekonomilere zarar vermekte ve bireylerden ülkelere kadar ciddi maliyetlere neden olduğu ifade edilebilmektedir.

Son dönemlerde küresel anlamda artan iklim değişikliği beraberinde sürdürülebilir kalkınma bağlamında yoğun küresel faaliyetlerin artmasında da etkili olmuştur. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası alanda iklim değişikliğine uyum sağlama, farklılaşan risklere ve tehlikelere uygulanabilir kapasite geliştirmeye ilişkin politikalar öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kaygılar arttıkça, risklerin ve tehlikelerin azaltılmasına odaklanılmaktadır (Solecki vd., 2011: 136). Yaşam kaliteleri ile ekonomik ve sosyal anlamda farklı düzeylerde olan ülkelerin

açıklarını ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli kalkınma politikaları ürettikleri belirtilmektedir (Boyacıoğlu, 2007: 22). Bu doğrultuda en önemli girişimler ise BM'nin öncülüğünde gerçekleştirilmektedir. Tüm dünyada etkileri hissedilen iklim değişikliği ile mücadelede BM önemli küresel aktörler arasında yer almaktadır. BM bünyesinde kurulmuş olan kurum ve kuruluşların pek çoğu iklim değişikliği ile mücadelede yer almaktadır (Karakoç, 2018: 408).

Çevresel sorunların giderek artması ile birlikte sürdürülebilir kalkınma kavramı da üzerinde tartışılan konular arasında yerini almıştır (Koçar Uzan, 2023: 2253). Ekonomik büyüme öncelikleri ile çevre politikası arasındaki çelişkili ilişkiye yönelik ilk girişim Roma Kulübü "Massachusetts Institute of Technology" tarafından yapılmıştır. Roma Kulübü'nün 1972 yılında yayınladığı "Büyümenin Sınırları" başlıklı raporunda uzun dönemli ekonomik büyümenin çevre kirliliği ve ekolojik sistemin dengelerinin bozulması ile sonuçlanacak etkilerinin olduğu ifade edilerek, yeni ekonomi anlayışına vurgu yapılmıştır. Raporda çevrenin korunması ve ekonomik büyüme öncelikleri doğrultusunda seçim yapılmasının gerektiği çarpıcı olarak belirtilmiştir (Dağdemir, 2015: 50). Roma Kulübü hazırladığı raporda çevresel sorunlara çözüm olması için sıfır büyümeyi önermiştir. Başlangıçta sıfır büyüme çözümü büyük tepki görerek ertelenmiştir. Çözüm önerisi 2008 küresel krizi ile yeniden gündem olsa da önemli bir ilerleme sağlanamamıştır (Kaya, 2017: 143). Sıfır büyüme yaklaşımına göre ekonomik büyüme sosyal refah ölçüsü olarak görülmemektedir. Bundan dolayı ekonomik büyümede tarafsız kalınmalı, sosyal refah ve sürdürülebilirlik için farklı argümanlar geliştirilmelidir. Büyümeye kayıtsız kalınması bir anlamda büyümeme modelinin benimsenmesi olarak görülmektedir (Van Den Bergh, 2011: 886). Ekonomik büyüme genel olarak bazı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bunlardan biri niteliksel anlamda iyi büyüme ve kötü büyüme ayrımıdır. İyi büyüme, istihdamı teşvik eden, üretimdeki niceliksel artışı ve refah düzeyini arttıran, toplumda adil refah artışını sağlayan, toplumsal uyumu içeren büyüme iken; kötü büyüme üretimdeki artışın çevresel, siyasi, sosyal ve kültürel alanları negatif olarak etkileyen büyüme olarak nitelendirilmektedir (Berber, 2015: 8-9). Bu doğrultuda ekonomik büyüme olmadan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğini düşünmenin güç olduğu söylenebilir. Sürdürülebilirlik kapsamında

iklim değışikliği ile mücadele süreçlerinde öne çıkan uluslararası kurumsal düzenlemeler aşağıda ele alınmıştır.

1.4.1. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi için 1988 yılında BM tarafından “*Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar*” ilkesi doğrultusunda 196 ülke ve Avrupa Birliği’nin (AB) taraf olarak katılımıyla müzakereler başlatılmıştır. Sözleşme Rio Konferansı’nda 1992 yılında imzalanmış ve yürürlüğe 21 Mart 1994 tarihinde girmiştir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi uluslararası alanda atılmış en önemli adımlardan biridir. Türkiye sözleşmeye 24 Mayıs 2004 tarihinde taraf olmuştur. Sözleşmede özellikle gelişmiş ülkelerin ve sera gazı salınımları görece daha fazla olan ülkelerin yaşanan çevresel sorunlara karşı daha fazla sorumluluk almaları gerektiği belirtilmiştir (Birpınar, 2022: 26; Parlak ve Partigöç, 2022: 330).

Sözleşmede dünya geneli iklimde yaşanan insan kaynaklı değışikliğin herkesin ortak kaygısı olduğu vurgulanarak, bunun değıştirilmesi için antropojenik faaliyetler nedeniyle meydana gelen sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir (United Nations, 1992). Bu sayede iklim değışikliğinin yarattığı olumsuz etkiler azaltılabilecek, ekosistem dengesi, ekonomik kalkınma ve gıda güvenliği sağlanabilecektir. Sözleşmenin oluşturulmasında etkili olan temel ilkeler ise şu şekildedir (Selçuk, 2023: 11):

- ✓ Ortak olmakla birlikte farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi,
- ✓ Eşitlik ilkesi,
- ✓ İhtiyatlılık ilkesi,
- ✓ Sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi hakkı ve yükümlülüğü ilkesi.

Dünyada iklim değışikliği sorununun yaşanmasında en büyük paya sahip olan ülkeler gelişmiş ülkeler olmakla birlikte iklim değışikliği ile mücadele edebilecek teknolojik altyapıya ve kaynağa sahip olanlar da aynı ülkelerdir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler ise iklim değışikliğinden olumsuz anlamda en fazla etkilenecek ülkelerdir. Bu çerçevede sözleşme; ortak olmakla birlikte farklılaştırılmış sorumluluklar ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda ülkeleri Ek-I, Ek-II ve

Ek-I dışındaki ülkeler olarak üç gruba ayırarak, yükümlülükleri belirlemiştir. Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler, Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) üyesi ülkeler ile pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan ülkeler (Doğu Bloku Ülkeleri) Ek-I grubunda yer almışlardır. AB ülkeleri ile OECD ülkeleri ise Ek-II grubunda bulunmaktadır. Ek-I dışındaki ülkelerin iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek ülkelerdir. Bu ülkeler teşvik edilmekte ancak belirli bir yükümlülük altına alınmamaktadırlar. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, çerçeve nitelikli olup, ortak yaklaşım ile rehber ilkeler ve genel yükümlülükler kapsamına alınmıştır. Bağlayıcı sınırlar ve yükümlülükler ile nihai hedefler sözleşme kapsamında yer bulamamıştır (Birpınar, 2022: 27; Selçuk, 2023: 11).

1.4.2. KYOTO Protokolü

İklim değişikliği ile mücadele konusunda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile ilk adımların atılmasından sonra, daha somut kararlar ve yaptırımlar öngören Kyoto Protokolü gündeme gelmiştir. Sera gazı emisyonlarındaki artışla gelişmiş ülkelerin daha bağlayıcı yükümlülükler altına girmesi amacıyla Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf ülkeler Kyoto Protokolü'nü müzakere etmişlerdir. Kyoto'da 1997 yılında gerçekleştirilen 3.Taraflar Konferansı'nda Protokol kabul edilerek, 2005'te yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokol'ünde AB ve 191 ülke taraftır (Erkal vd., 2011: 149; Parlak ve Partigöç, 2022: 331). Kyoto Protokolü'nde yer alan ülkeler metan, karbondioksit, kükürt heksaflorür, hidroflorokarbonlar, nitroz oksit ve perflorokarbonlar başta olmak üzere sera gazı gazı emisyonunun azaltılması ve sınırlandırılmasını hedeflemektedir (Shaharudin ve Fernando, 2015; Akt. Turgut ve Budak, 2020: 918).

Türkiye ise 2009 yılında Kyoto Protokol'ünü imzalamıştır. Protokolde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla ülkelerin sera gazı azaltma hedefine ulaşabilmeleri için piyasa ve proje temelli esneklik mekanizmalarının oluşturulduğu görülmektedir. Türkiye'nin Protokol'de Ek-B dışında olmasından dolayı sera gazı azaltma yükümlülüğü bulunmamakta ve esneklik mekanizmalarından yararlanamamaktadır. Sosyo-ekonomik göstergeleri Türkiye'ye benzer olan Çin, Brezilya, Katar, Meksika gibi ülkelere sağlanan finans ve teknoloji desteklerinden yararlanamaması ise sürdürülebilir kalkınma açısından olumsuz bir durumdur

(Binboğa, 2017: 209; Birpınar, 2022: 27). Ülkelerin yükümlülükleri sayısal değerler ile somutlaştırıldığından Kyoto Protokolü iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir düzenlemedir. Bununla birlikte sera gazı emisyonunda en üst sıralamada birinci olarak yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Protokol dışında kalması, ikinci olan Çin'in ve beşinci olan Hindistan'ın ise Protokol'ü imzalamamış olması ciddi bir sorun olmuştur (Selçuk, 2023: 13).

Gelişmiş ülkeler arasında yer alan ABD ve Çin'in sera gazı salınımının artmasında etkin rol oynadığı belirtilmektedir. Çin, 2007'de en fazla sera gazı salınımı yapan ve 2030 yılında dünyadaki en zengin 26 ülkenin sera gazı salınımlarının iki katını yapacak konumdadır. Dünyanın süper güçleri olan ABD'nin petrol, Çin'in ise kömür tüketimini azaltması ve/veya sınırlandırması gerekmektedir. Bunlar dünyada küresel sorunlarla etkin mücadele edebilecek küresel süper güç olan bir devletin olmadığı, insanın hem küresel sorunların yaratıcısı olduğunu hem de önleyicisi olduğunu göstermektedir (Kitapçı, 2017:249).

Kyoto Protokolü, iki dönem olarak ele alınmaktadır. İlk dönem 2008-2012 yıllarını kapsamakta ve hedeflere ulaşamadığı görülmektedir. Taraf ülkelerin bu dönemde 1990 yılı baz alınarak sera gazı salınımını yüzde beş düşürmeyi taahhüt etmelerine rağmen, İzlanda yüzde on, Avustralya yüzde beş, Norveç yüzde dört arttırma hakkı almış, Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Yeni Zelanda mevcut düzeyde kalma hakkı almıştır. ABD'nin ise yüzde yedi olarak sera gazı azaltma sorumluluğu belirlense de ülkesini çıkarlarını öne süren Kyoto Protokolü'nde Başkan Yardımcısı olan Al Gore bunu kabul etmemiştir. ABD, 1998 yılında gerçekleşen zirvede protokolü imzalasa da Hindistan, Çin gibi gelişmiş ülkelerin protokole taraf olmamaları halinde üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyeceğini belirtmiştir (Tunç ve Çınar, 2019: 50).

Kyoto Protokolü'ndeki ikinci yükümlülük dönemi ise, 2013-2020 yılları arasını kapsamıştır. Yükümlülüklerini 2020 yılında Paris İklim Anlaşması'na devretmiştir. Bununla birlikte protokole taraf olmayan devletler ve Türkiye ise ekonominin olumsuz etkileneceğini ve sera gazı salınımını azaltma projelerinin maliyetlerinin yüksek olduğunu ileri sürmüşlerdir.

1.4.3. Paris İklim Anlaşması

Paris zirvesinde Kyoto Protokolü'nün bitiş zamanı 2020 yılından sonraki süreç için bir anlaşma yapılması gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi tarafı ülkeler Paris İklim Anlaşması'nı 12 Aralık 2015 tarihinde imzalamışlar ve anlaşma 2016'da yürürlüğe girmiştir. Paris İklim Anlaşması'na Türkiye'nin de bulunduğu 191 ülke taraftır. Anlaşma kapsamında uzun dönemli küresel sıcaklık artışının 2 °C altında tutulması ve/veya 1,5 °C ile sınırlandırılması hedeflenmiştir (United Nations, 2015'a; Bozoğlu, 2019: 69; De Conto vd., 2021: 84). Bu bakımdan BM'de en hızlı onaylanan anlaşma niteliğine sahiptir. Anlaşmanın oy birliğiyle kabul edilmesi ve hızla yürürlüğe girmesi Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü'ne göre daha fazla kabul gördüğünü göstermektedir (Selçuk, 2023: 15).

Paris İklim Anlaşması, eşitlik ve ortak farklılaştırılmış sorumluluk ilkeleri ile farklı ulusal koşullara vurgu yapılarak, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin amacına ulaşmanın hedeflendiğini belirten giriş bölümünün yanı sıra 29 maddeden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra anlaşmada iklim değişikliği etkilerinin ve iklim değişikliğine müdahalenin, sürdürülebilir kalkınmaya erişime ve yoksulluğun azaltılmasına ilişkin olduğu vurgulanmaktadır (United Nations, 2015'a).

Uluslararası iklim rejimine yeni boyut kazandıran Paris İklim Anlaşması'nın ülkelerin tamamının oy birliği ile kabul etmesi, yürürlüğe girme süresinin kısa olması, Kyoto Protokolü'ne göre daha kapsayıcı ve genel kabul gördüğünün göstergesidir. Anlaşmanın özellikleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Bodansky, 2017: 290):

- ✓ Yasal olarak anlaşmanın bağlayıcılık özelliği bulunmaktadır.
- ✓ Taraf ülkelerin koşullarına ve kapasitelerine göre temel yükümlülükleri belirtir.
- ✓ Anlaşma küresel olduğundan hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere uygulanır.

- ✓ Anlaşmaya taraf ülkelerin her beş yılda kolektif ilerlemelerinin değerlendirilerek, gelecek beş yıldaki emisyon azaltma planlarını oluşturmaları sağlanır.
- ✓ Gelişmiş şeffaflık ve hesap verilebilirlik içermektedir.

Paris İklim Anlaşması ile taraf ülkeler iklim değişikliğini insan davranışlarının yönlendirdiğini ve iklim değişikliğinin insanlık ve çevre için tehdit olduğunu kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra taraf ülkelere emisyon azaltma adına taahhütleri vermek ve zamanla eylemlerini güçlendirmek için bir çerçeve oluşturulmuştur. Anlaşmanın tarafı olmayan ve imza atmayan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi üye ülkeleri ise Libya, Yemen, İran, Eritre ve Irak olarak belirtilebilir. Bu ülkelerden İran, kirletici emisyon kaynağı olarak ilk sırada yer almaktadır. Anlaşmadan 2020 yılında çekilen ABD ise bir yıl sonra yeniden taraf ülke olmuştur. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile Paris İklim Anlaşması karşılaştırıldığında ise anlaşmanın taraf ülkelerin tamamının katkılarına dayanması öne çıkmaktadır (Parlak ve Partigöç, 2022: 331).

Sera gazı salınımının azaltılmasında anlaşmanın başarılı olup olamayacağı ise Çin, ABD ve Rusya'nın yükümlülüklerini yerine getirmelerine bağlı olduğu ortadadır. ABD'nin 2020 yılında Trump döneminde Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmesiyle başlayan süreç, aynı yıl Başkanlık seçimini kazanan Biden döneminde değişmiştir. Biden, küresel sorun olan iklim değişikliğine kayıtsız kalmamış "lider ülke konumundaki ABD'nin yeniden döndüğünü" ifade ederek, ABD'nin yeniden Paris İklim Anlaşması'na taraf olduğunu belirtmiştir (Eren, 2023: 90). Katkılar gelişmiş ülkeler yanında tarafların tümü tarafından yapılacak, gelişmiş ülkeler ise liderlik yapacaklar, gelişmekte olan ülkelere gereken destekleri sunacaklardır. Paris İklim Anlaşması'na Yeşil İklim Fonu finans desteği sağlayacak, gelişmekte olan ülkelerin eylemlerinin finansman ihtiyacı bu şekilde karşılanacaktır (Birpınar, 2022: 28).

Paris İklim Anlaşması'nın küresel düzeyde destek görmesi gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri bir araya getirmiştir. Bunun küresel iklim değişikliği ile mücadele ederken iş birliği içerisinde hareket etmenin hem dünya hem

de insanlık için önemli olduğu ortadadır. Ancak sera gazı salınımlarının azaltılması anlamında başarı elde edilebileceği kesin değildir. Paris İklim Anlaşması'nın bilimsel temellere dayandığı, uzun soluklu ve dinamik olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı anlaşmadan sonra küresel düzeyde iklime dirençli, düşük karbonlu toplumsal ve ekonomik anlamda bir dönüşümün yaşanacağı öngörülmektedir (Demir, 2022: 169).

1.4.4. Millenium Kalkınma Hedefleri

BM Genel Kurulu'nda 2000 yılında kabul edilen Millenium Kalkınma Hedefleri hem karşılaşılan sorunların aşılması hem de sürdürülebilir kalkınma anlayışının tüm dünyaya yayılması bakımından önem arz etmektedir:

- ✓ **Hedef 1:** Mutlak yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması,
- ✓ **Hedef 2:** Herkese temel eğitim olanağının sunulması,
- ✓ **Hedef 3:** Toplumda kadınların konumunun güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması,
- ✓ **Hedef 4:** Çocuk ölümlerinin azaltılması,
- ✓ **Hedef 5:** Anne sağlığının iyileştirilmesi,
- ✓ **Hedef 6:** Sıtma, HIV/AIDS ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi,
- ✓ **Hedef 7:** Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması,
- ✓ **Hedef 8:** Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amacıyla küresel ortaklıkların geliştirilmesi.

Şekil 8. Milenyum Kalkınma Hedefleri-2000-2015

Kaynak: Türkiye Belediyeler Birliği, (2021). Sürdürülebilir kalkınma amaçları, https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_surdurulebilir-kalkinma-amaclari_285, Erişim Tarihi: 10.02.2024.

Şekil 8'de BM tarafından belirlenen milenyum kalkınma hedefleri yer almaktadır. Millenium Kalkınma Hedefleri kapsamında ilk kez çevreye ayrı bir

başlık açılmış ve belirlenmiş olan sekiz hedefin 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi ülkeler tarafından taahhüt edilmiştir (DPT, 2010: 9-13).

1.4.5. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

BM bünyesinde 2015 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi” gerçekleştirilmiştir. Zirve genel olarak Millenium Kalkınma Hedefleri’nin genişletilmesi, küresel anlamda hedeflerin ve stratejilerin kabulü bakımından önem arz etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde 2000 yılında kabul edilmiş olan Millenium Kalkınma Hedefleri’nin hangi düzeye kadar eriştiği değerlendirilmiş, gelinen nokta farklı parametreler bakımından incelenmiştir (Yeşildal, 2020: 4584). Bu bağlamda zirvenin hem revize hem de özeleştirici amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilebilir. Millenium Kalkınma Hedefleri arasında yer almayan sürdürülebilirlik zirvede genişletilerek ele alınmıştır. Zirvede; ülkelerin uyguladıkları politikaların, karşı karşıya kalınan toplumsal, çevresel ve iktisadi sorunlara çözüm üretme bakımından yetersiz kaldığı ve sürdürülebilir kalkınmada zorlu ve kritik bir süreç girildiğine vurgu yapılmıştır. Üye ülkeler arasındaki müzakerelerde üzerinde anlaşılan “İstediğimiz Gelecek” başlıklı raporda yer alan ilkelerle uyumlu olan metin “*Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi*” adlı raporla yayınlanmıştır. Küresel çapta sürdürülebilir kalkınma stratejisinin uygulanması amacıyla müzakereler yapılmış, birtakım taahhütlere ve ilkelere yer verilmiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu’nun (UNESCO) katılımıyla belirlenmiş olan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin amacı; ıddialı, evrensel ve sürdürülebilir kalkınma gündeminin inşası ile “*insanlar tarafından insanlar için*” bir ortam oluşturulmasıdır (Yücel Karamustafa vd., 2022: 301). Bu bağlamda geçmişteki deneyimler çerçevesinde küresel anlamda kapsayıcı sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin benimsenmesinin bir gereklilik olduğuna vurgu yapılmıştır. Zirvede aralarında Türkiye Cumhuriyeti’nin de yer aldığı BM üyesi 193 ülke “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” adı altında 17 temel hedef ile 169 alt hedef kabul etmişlerdir. Yayınlanan belgedeki hedeflerin ise 2015 yılından başlayarak 15 yıl süreyle kritik öneme haiz alanlarda eylemleri teşvik edici olacağı vurgulanmıştır (United Nations, 2015b). BM Genel Kurulu’nda Türkiye’nin de

katılımıyla tüm ülkeler 2030 yılına kadar belirlenmiş hedefleri gerçekleştirme taahhüdü vermişlerdir.

Tablo 8. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2030 Yılı)

Hedef Başlıkları	2030 Yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
1-Yoksulluğa Son	Her yerde her türlü yoksulluğun bitirilmesi
2-Açlığa Son	Açlığın sonlandırılması, gıda güvenliğinin sağlanması, beslenme olanaklarının geliştirilmesi ve sürdürülebilir tarımın desteklenmesi
3-Sağlıklı Bireyler	İnsanların sağlıklı yaşamlarının sağlanması ve her yaşta herkesin refahının sağlanması
4-Nitelikli Eğitim	Herkesi kapsayıcı ve hakkaniyetli eğitimin sağlanması, herkesin yaşam boyu eğitim olanaklarının teşvik edilmesi
5-Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların, kız çocuklarının toplumsal konumlarının güçlendirilmesi
6-Temiz Su ve Sıhhi Koşullar	Herkes su ve kanalizasyon hizmetlerinin ulaşılabilir olması ve sürdürülebilir yönetimin sağlanması
7-Erişilebilir ve Temiz Enerji	Herkes güvenilir, erişilebilir, sürdürülebilir ve modern enerjinin sağlanması
8-İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	Sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınmanın sağlanması, üretken ve tam istihdamın, insan onuruna yakışır işlerin yaygınlaştırılması
9-Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı	Dayanıklı altyapıların inşasının sağlanması, sürdürülebilir ve kapsayıcı sanayileşmenin yaygınlaştırılması ve yenilikçiliğin teşviki
10-Eşitsizliklerin Azaltılması	Ülkelerin kendi içerisinde ve ülkeler arasındaki eşitsizliklerin azaltılması
11-Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam	Şehirlerle diğer yerleşim yerlerinin kapsayıcı, güçlü, güvenli ve sürdürülebilir hale getirilmesi
12-Sorumlu Tüketim ve Üretim	Sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerinin temininin sağlanması
13-İklim Eylemi	İklim değişikliği ve bunun etkileriyle mücadele etmek amacıyla acil olarak harekete geçilmesi
14-Sudaki Yaşam	Sürdürülebilir kalkınma için okyanusların, denizlerin ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir şekilde kullanılması
15-Karasal Yaşam	Karasal ekosistemlerin korunması, yenilenmesi ve sürdürülebilir kullanımının teşvik edilmesi, ormanların sürdürülebilir yönetilmesi, çölleşme ile mücadele edilmesi, toprakların verimliliğini korunması ve biyoçeşitlilik kaybının durdurulması
16-Barış ve Adalet	Sürdürülebilir kalkınma için kapsayıcı ve barışçıl toplumların yaygınlaştırılması, herkesin adalete erişiminin sağlanması, her seviyede hesap verebilir, etkili ve kapsayıcı kurumların inşa edilmesi
17-Hedefler ve Ortaklıklar	Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma için küresel iş birliğinin canlandırılması

Kaynak: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Kalk%C4%B1nma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi>, Erişim Tarihi: 15.11.2023

Tablo 8’de görüldüğü üzere BM Genel Kurulu’nda 2030 yılına kadar sürdürülebilir kalkınmada başarılı olabilmek için sosyal, ekonomik ve çevresel konularda yoksulluğu sonlandırmak, açlığı sonlandırmak, iklim değişikliğini düzeltmek, barış ve adaleti sağlamak gibi 17 küresel hedef ve 169 alt amaç belirlenmiştir. 6., 7., 11., 13., 14. ve 15. Hedefler doğrudan, diğerleri ise dolaylı olarak sürdürülebilir kalkınma ile ilgilidir.

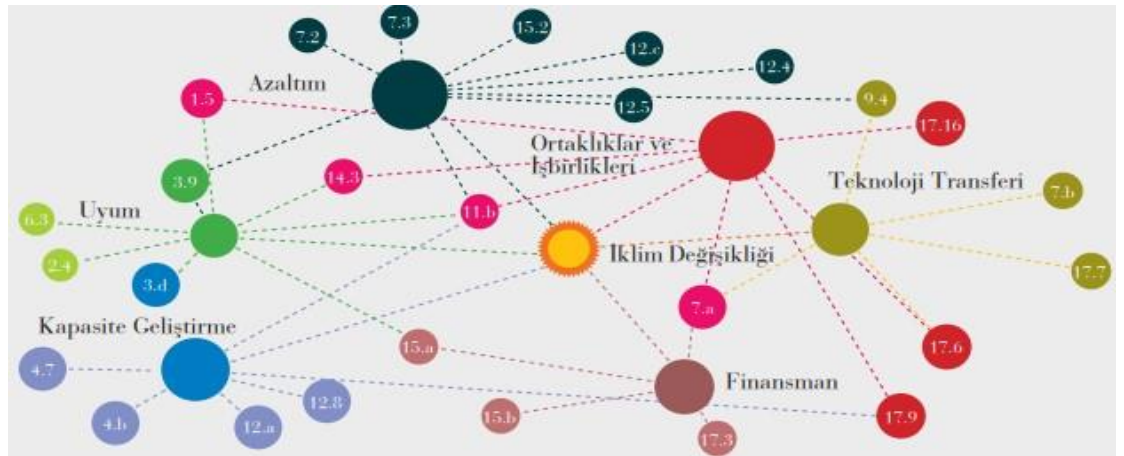
Şekil 9. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: United Nations, (2015b). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, Erişim Tarihi: 10/12/2023.

Şekil 9’da BM Genel Kurulu’nda Türkiye’nin de katılımıyla tüm ülkelerin 2030 yılına kadar gerçekleştirme taahhüdü verdikleri belirlenmiş hedefler görsel açıdan belirtilmiştir. Bölgesel sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin kritik öneme sahip olduğu belirtilebilir. Yeryüzündeki varlıkların tümünü kapsayacak şekilde “sürdürülebilir bir gelecek” şeklinde belirlenmiş hedefleri ile bağlantılı olan iklim değişikliğinin aynı zamanda söz konusu hedeflerin gerçekleşmesinde önemli bir etken olduğu ifade edilebilir.

Şekil 10. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile İklim Değişikliği Bağı

Şekil 10’da küresel iklim değişikliği ile mücadelede açılışın sonlandırılması, yoksullukla mücadele, temiz suya erişim, nitelikli sağlık ve eğitim hizmetleri, sürdürülebilir istihdam ve ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, karasal ve suda yaşamın korunması, sürdürülebilir üretim ve tüketimin özendirilmesi, sosyal sorunlara ve çevresel kaygılara göre kentlerin tasarlanmasının Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündeminde benimsendiği görülmektedir (Arı, 2018: 13).

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından birtakım koşulların gerekli olduğu ortadadır. Bu bakımdan koşullar dikkate alındığında sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar üzerinde kurulu olduğu söylenebilir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri incelendiğinde büyük bir kısmının iklim değişikliğini kapsadığı ortadadır. Bu nedenle bu çalışmada sürdürülebilir bir kalkınma için iklim değişikliğine odaklanılmıştır.

1.4.6. Taraflar Konferansı (COP)

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde feshedilen Müzakere Komitesi’nin ardından nihai otorite olarak kabul edilen Taraflar Konferansı’nın (COP- Conference of the Parties) 1995 yılından itibaren her yıl düzenli olarak toplandığı bilinmektedir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin yürürlüğe girmesinden sonra Müzakere Komitesi çalışmalarını sürdürmüştür. Komitenin Şubat 1995’te gerçekleştirdiği on birinci son oturumundan sonra feshedilmesiyle birlikte Sözleşmenin nihai otoritesinin Taraflar Konferansı olduğu belirlenmiştir (Chazournes, 2008:4). COP, hem uygulamaların teşvikine yönelik kararlar almakta hem de düzenli olarak sözleşmenin etkinliğini değerlendirmektedir. Bu kapsamda ulusal yükümlülükleri, ulusal raporları ve kurumsal düzenlemeleri inceleme yetkisine haizdir. Ayrıca sözleşme kapsamında yer alan taahhütlerin yeterliliğini inceleme, talep durumunda ulusal önlemlerin koordinasyonunu kolaylaştırma, gereken tavsiyelerde bulunma yetkisine de sahiptir (United Nations, 1992, m.7).

COP, Sözleşmenin temel organı ve karar mekanizmasıdır. Sözleşmenin amaçları doğrultusunda COP farklı tarihlerde ve zamanlarda (COP 1, COP 2, COP 3

...vb. isimlerle) her yıl çalışmalar yapmıştır. Söz konusu konferanslar arasında özellikle COP 3 ile COP 21 küresel iklim değişikliği mücadelesinde önemli adımlar olan Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması'nın oluşmasında etkili olmuştur (Sadioğlu ve Ağıralan, 2020: 369). COP 3, Japonya'nın Kyoto şehrinde Aralık 1997'de gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda 2005 yılında dünya genelinde sera gazlarının azaltılması amacıyla bağlayıcı hedefleri kapsayan Kyoto Protokolü imzalanarak yürürlüğe girmiştir. COP 21 ise Fransa'nın Paris şehrinde 30 Kasım ile 12 Aralık 2015 tarihleri arasında düzenlenmiş, sonrasında Paris İklim Anlaşması gündeme gelmiştir (Sadioğlu ve Ağıralan, 2020: 373-374). COP 21'de temel amaç iklim değişikliğinden etkilenen ülkelerin dirençlerinin ve uyumlarının yükseltilmesidir. Ayrıca taraf ülkelerin sera gazı emisyonlarının azaltılması için gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi, finansman ve kapasite geliştirme olanakları sağlanması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra Paris İklim Anlaşması'nın 3. maddesi uyarınca taraf olan her ülkenin küresel ısınmayı azaltmak amacıyla hangi katkıyı yapacağını belirlemesi, planlama yaparak düzenli olarak rapor hazırlaması gereklidir (Başaran, 2017: 109).

Günümüze kadar 1995 yılından başlayarak her yıl düzenlenen COP'lar arasında özellikle COP 3 ve COP 21'in iklim değişikliği alanında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca 2-13 Aralık 2019 tarihinde "Harekete Geçme Zamanı" sloganıyla Madrid'de 190'nın üzerinde ülkeden katılımcılarla düzenlenen COP 25 ise dünya geneli kadar Türkiye açısından da önemli kabul edilmektedir. Küresel iklim değişikliği mücadelesine olan ilgilin her düzeyde arttığı vurgulanmıştır (United Nations, 2019). COP 25, gündemdeki konuların uzun tartışmalara neden olması ve katılımcı sayısının yüksekliği gibi nedenlerle uzamış ve 15 Aralık'ta tamamlanabilmiştir. Bu bakımdan COP 25 düzenleme süresinin uzunluğu bakımından tarihe geçmiştir (United Nations, 2020). Sonuçta COP 25'te taraflar gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliğinin neden olduğu zarar ve kayıplarla baş edebilmeleri için desteğe ihtiyaç duyduklarını kabul etmişlerdir (Sadioğlu ve Ağıralan, 2020: 378).

Glasgow'da 31 Ekim ile 12 Kasım 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen COP 26 ise iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası düzeyde değişimin önemli

bir adımı olmuştur (Demir, 2022: 163). COP 26, “*ortak ama farklılaştırılmış sorumluluk*” ilkesi çerçevesinde 197 taraf ülkenin katılımıyla gerçekleştirilmiş olup, iklim değişikliğiyle mücadele, adaptasyon, sera gazı azaltımı, iş birliği ve finans hedeflerine odaklanmıştır (COP26, 2021). Hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla taraf ülkelere 2030 yılına kadar eylem planlarını hazırlamaları, veri ve bilgi sistemlerini oluşturmaları hususunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Bununla birlikte COP 26’nın neticelerine göre 1,5 °C hedefinin sürdürülebilmesi amacıyla Mısır’ın Şarm-El Şeyh şehrinde 6-18 Kasım 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen COP 27’ye kadar taraf ülkelerin 2030 yılı sera gazı azaltım hedeflerini değerlendirmeleri önerilmektedir (Demir, 2022: 164). COP 27’de öncelikle küresel ısınmanın yavaşlatılması, ardından durdurulması amacıyla Paris İklim Anlaşması çerçevesinde atmosfere salınan Karbondioksit (CO₂) miktarında artma olduğu belirlenmiştir (Akkuş, 2023: 19).

İklim Değişikliği Konferansı’nın 28.si olan COP 28 ise 30 Kasım ile 12 Aralık 2023 tarihleri arasında Dubai’de düzenlenmiştir. 118 ülke yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği üzerine küresel taahhütte imzacı olmuştur. Bu taahhüte göre 2030 yılına kadar küresel yenilenebilir enerji kapasitesi 3, enerji verimliliği ise 2 katına çıkarmak hedeflenmekte. Fakat Türkiye fosil kaynaklarda dışa bağımlı olmasına rağmen imzacı ülkeler arasında yer almamıştır. Örnek olarak Kolombiya kömür ve petrole dayalı bir ekonomiye sahip olmasına rağmen fosil yakıt anlaşmasına katılmış ve Kolombiya Devlet Başkanı “Bu bir ekonomik intihar değil, bir yok oluş içerisindeyiz, bu yok oluşa karşı bir mücadele” açıklamasında bulunmuştur. (<https://l24.im/CHTL>, Erişim Tarihi: 21.05.2024). Konferansta iklim finansına yönelik daha adil erişimin sağlanması, iklim değişikliği ile mücadelede özellikle gelişmekte olan ülkelerde destekleyici projelere yönelik yatırım ve finansman kalitesine önem verilmesine vurgu yapılmıştır. Ayrıca iklim değişikliğine uyum sağlayan gıda sisteminin oluşturulmasının da önemine değinilmiştir. Konferansta iklim değişikliğinin toplulukları ve toplumları etkilediği, özellikle savunmasız topluluklar ile yeterince temsil edilmeyen grupları daha fazla etkilediği vurgulanmıştır (United Nations, 2023).

1.5. Türkiye'nin Sürdürülebilirlik Kapsamında İklim Değişikliği Politikaları

Türkiye için iklim değişikliğinin olumsuz etkileri değerlendirildiğinde, ciddi bir risk olduğu ortadadır. Dolayısıyla Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele etmesi bir zorunluluk olarak görülmelidir. Ülkemizin 2004 yılında imzalayarak taraf olduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nden 2009 yılında katıldığı Kyoto Protokolü'ne, Paris İklim Anlaşması'na, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne kadar pek çok uluslararası düzenlemede taahhütleri bulunmaktadır.

Türkiye'nin vermiş olduğu taahhütleri yerine getirebilmesi için T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2010 yılında oluşturulan ve kapsamlı bir politika belgesi olan “*Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023)*” üniversiteler, özel sektör gibi çok katılımlı bir çalışmanın ürünüdür. Çalışmada farklı hedefler ve stratejiler çerçevesinde belirlenen ilkelerle iklim değişikliği ile mücadele kapsamında kısa-uzun vadeli ve 1-3 yıllık zaman aralığında gerçekleşmesi öngörülen planlar ortaya konmuştur. Çalışmada belirlenen hedeflerin öne çıkanları şu şekilde sıralanabilir (T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı, 2010a):

- ✓ Sera gazı emisyonlarının artmasını sınırlandırmak,
- ✓ İklim değişikliği ile mücadele kapsamında uluslararası faaliyetlere katkıda bulunmak,
- ✓ İklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuz etkilere karşı uyumu ve önlemleri arttırmak,
- ✓ Kamuoyunun tüketim alışkanlıklarının çevre dostu olarak dönüşümünü sağlamak amacıyla bilgilendirilmesi,
- ✓ Sürdürülebilir üretimin sağlanması amacıyla araştırma geliştirme ve inovasyon çalışmalarının geliştirilmesi,
- ✓ İklim değişikliği ile mücadele kapsamında gelişmiş bilgi yönetim sisteminin sağlanması.

Türkiye İklim Değişikliği Strateji Belgesi kapsamında belirlenen stratejik planların gerçekleştirilmesi, sera gazı azaltımının sağlanması, iklim değişikliğine

uyum sağlamak gibi nedenlerle eyleme geçilebilmesi için eylem planları oluşturulmuştur. 2011 yılında T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan diğer bir politika belgesi ise “*2011-2023 Türkiye İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı*” yürürlüğe girmiştir (T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı, 2010b). Bu kapsamda iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı çeşitli alanlarda hazırlanan düzenlemeler yanında devlet örgütlenmesinde birtakım yapılandırmalar gerçekleştirilmiştir (Akay, 2019: 53).

Devlet örgütlenmesinde öncelikle AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’na ilişkin fonlar aracılığıyla T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden olan afet riskinin azaltılması amacıyla AFAD’ın kapasitesini arttırmaya yönelik Teknik Destek Projesi oluşturulmuştur. Proje kapsamında pilot bölgelerde iklim değişikliği risklerine karşı farkındalığın ve donanımın geliştirmesi amaçlanmıştır. Ayrıca yerelde iklim değişikliğine uyumun sağlanması bakımından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı BM Kalkınma Programı ile AB Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı’na ilişkin fonlar aracılığıyla “*Türkiye’de İklim Değişikliğine Uyum Eyleminin Güçlendirilmesi Projesi*” oluşturulmuştur. Proje kapsamında yerel bölgelerde iklim değişikliğine uyum anlamında çeşitli analizlerin yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca projeye göre Türkiye’nin iklim değişikliği eylem planının güncellenmesi öngörülmüştür (Tuğaç, 2021: 15-16).

Küresel bir sorun olarak etkili olan iklim değişikliği ile mücadelede küresel aktörler yanında ülkelerin merkezi ve yerel yönetimlerinin, sivil toplum kuruluşlarının, üniversiteler ve hatta vatandaşların da bir araya gelerek yönetim platformları olarak katkı yapması önemli bir husustur. İklim değişikliğinin insan kaynaklı afet olarak görülmesi nedeniyle, Türkiye’de AFAD’ın da bir aktör olduğu ortadadır. Bununla birlikte dünyada afet yönetiminde başarılı olan ülkelerde “afet yereldir” anlayışı ile yerel yönetimlerin öne çıktığı belirtilmektedir. Bundan dolayı AFAD’ın merkezi düzeyde, yerel yönetimlerin de yerel düzeyde iş birliği içerisinde politikalar geliştirmeleri önem arz etmektedir (Özer, 2017: 847).

Türkiye’de küresel iklim değişikliğine yönelik yürütülen çalışmaların ulusal kalkınma planlarında yer almasıyla sürdürülebilir iklim değişikliği politikalarının

kapsamını genişletmiş, iklime uyum sağlayan sürdürülebilir kalkınma yöntemleri öne çıkmıştır. İklim değişikliği ile mücadelede öngörülen önlemlerin kalkınma planlarına alınması ilk olarak hazırlanan “*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*” ile gerçekleşmiştir. Planda ilk kez iklim değişikliği zikredilmiş ve iklim değişikliği sorunu değerlendirilerek, sera gazı azaltımının sağlanmasına yönelik hedefler ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği hususunda detaylı bilgilere yer verilmiştir.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN PLANLI KALKINMA DENEYİMİ

Ekonomide planlama, ekonomiye düzen getirmek ve ilerleyen dönemlerde karşılaşılabilecek sorunları en aza indirmek amacı ile yapılır. Kalkınmayı sağlamak için planlama sadece ekonominin kötü olduğu zamanlarda yapılmamaktadır. Gelişmiş ve ekonomisi güçlü ülkeler de pazar alanlarında hedefledikleri etkinliğe ulaşamadıklarında planlamaya başvurmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde ise sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak için kalkınma planlaması yapılmaktadır. 2. Dünya Savaşından sonraki dönemde, az gelişmiş ülkeler; savaşın neden olduğu ekonomik olumsuzlukları gidermeyi, kalkınmalarını hızlandırmayı, gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelişmişlik farklarını azaltmayı amaçlamışlardır. Bu durum az gelişmiş ülkelerde hazırlanan kalkınma planlarının sebebini de bize açıklamaktadır (Özdemir, 2014: 7).

2.1. Cumhuriyet Dönemi

Atatürk'ün "Askeri ve siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir" anlayışı Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma çabalarının temelini oluşturmuştur. Atatürk, ekonomisi zayıf olan bir Türkiye'nin tam bağımsızlığından bahsedilemeyeceğini açıkça vurgulamıştır (Sabır, 2006: 8). Türkiye'deki ekonomik yapılanmanın ve uygulanacak politikaların yönünü belirlemek için Misak-ı İktisadî kabul edilmiştir. Türkiye, iktisadi planlamalara 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi ile başlamıştır. İzmir İktisat Kongresi'nin amacı, Kurtuluş Savaşı'ndan yorgun çıkmış iktisadi faktör ve birimlerin ihtiyaçlarının tespiti ve gerekli iktisat politikalarının belirlenebilmesidir. (Özçelik ve Tuncer, 2007: 255). Devlet "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" fıkriinde doğrudan bir liberal iktisat politikası uygulamayacak ancak ekonominin gereklerini direkt üstlenen bir yapıda da olmayacaktır. Bu dönemde kısmi liberal yapı yaşanmıştır. Yabancı sermayeye karşı olunmadığı ancak yabancı sermayenin Türk yasalarına saygılı olması gerektiği vurgulanmıştır. Fakat, o dönemde gelişmiş

lkelerden gelişmekte olan ülkelere sermaye akımının sınırlı olması sebebiyle Türkiye'ye yabancı sermaye girişi olmamıştır (Sabır, 2006: 11). Kongre'de, kalkınmayı gerçekleştirmek için devletin özel girişimciliği desteklemesi ne çıkmaktadır. Özel kesimin desteklenmesi için, 1924'te İş Bankası, 1926'da Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş ve 1927'de de Teşvik-i Sanayi Kanunun ıkarılmıştır. Ancak tüm teşviklere rağmen yetişmiş insan gücü eksikliği, altyapı sorunları ve 1929 buhranı nedeniyle uygulanan ekonomi politikaları istenen sonuçları verememiş, sanayide beklenen başarı gerçekleşmemiştir. Liberal politikalarla hedeflenen başarının yakalanamaması, 1928'de Osmanlı borçlarının ödenmesinin getirdiği ağır yük, 1929 Dünya Büyük Bunalımı sonucunda dünyada tahıl ve hammadde fiyatlarının düşmesiyle Türkiye'nin ihracat gelirlerinin de düşmesi ve özel kesimin istenilen kalkınmayı gerçekleştirememesi, devletin müdahaleci yapıya bürünmesine yol açmıştır. (zelik ve Tuncer, 2007 :262) Millî mücadele süreci devam ederken ve henüz Lozan Anlaşması sonulanmamışken bir ekonomi kongresinin toplanması Atatürk'ün ekonomik sorunlara ne kadar önem verdiğinin en önemli göstergesidir. (Sabır, 2006: 12).

1923-1929 döneminde Türkiye ekonomisi, devletin ekonomiye sınırlı müdahalesinin olduğu ve özel girişimin teşvik edildiği bir yapıdadır ve dinamizmi oluşturacak kurum ve kuruluşların oluşturulması bu yapının sonuçlarındandır (zelik ve Tuncer, 2007: 259). Cumhuriyetin ilk yıllarında sermayeden yoksun olunması ve girişimci sınıfın olmamasından kaynaklı, ekonomide uygulanan liberal politikalarla istenilen sonuçlar pek de elde edilememiştir. 1929 ekonomik krizi ile devletin ekonomideki rolü değişmiştir. Yüksek işsizlik oranları ve ekonomik ilişki içindeki ülkelerin yaşadıkları buhran sebebiyle kamu kesiminin ekonomiye yön vermesi gerektiği anlaşılmıştır. 1929 ekonomik bunalımının etkileri Türkiye'de; özellikle tarımsal ürünlerin i ve dış piyasada fiyat şoklarıyla karşı karşıya kalması ve ihracata olan talebin daralması şeklinde gözlemlenmiştir. Bu durum dış ticaret üzerinde geniş denetim önlemleri alınmasını sağlamış ve korumacılık stratejisine geçişi hızlandırmıştır (Eşiyok, 2009: 106). Bu gelişmeler, Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki devletçi yapısını oluşturmuştur. 1930-1939 arası dönemde uygulanan iktisat politikaları korumacılık ve devletçilik gereklilikleri ile belirlenmiştir (Boratav,

2015: 59). Devletçi politikalar ile 1933 yılında ilk sanayi planı hazırlanmıştır. İktisadi başarı ancak planlı bir ekonomi politikası ile gerçekleşecektir. Atatürk, bu planın hazırlanmasındaki düşüncesini şu sözler ile dile getirmiştir: "Ekonomide ferdin gerçekleştiremediği faaliyetleri devlet kendi üzerine alabilir". 1929 ekonomik buhranı ile dünyadaki geri kalmış ülkeler "planlı sanayileşme" ile bir silkinme fırsatı yakalayabileceklerdir (Özdemir, 2014: 2).

2.2. Sanayi Planı'na Geçiş

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), 1933 yılında hazırlanan sanayileşme programı doğrultusunda 1934 yılında yürürlüğe girmiş, sanayi sektörünün ekonomideki payının artırılması hedeflenmiş ve devletçi sanayileşme BBYSP ile başlatılmıştır. BBYSP, Atatürk başta olmak üzere, Cumhuriyetin yönetiminde bulunan kadroların bağımsızlık fikri doğrultusunda, iç kaynaklar kullanılarak finanse edilmiştir. 1929 ekonomik krizinin etkisiyle az gelişmişlik ve dışa bağımlılık sorununu aşmak için ancak ulusal kaynaklara dayanarak sanayileşmenin sağlanabileceği öngörülmüş, iç kaynaklara dayalı, devletçi ve korumacı politikalar ile Cumhuriyet tarihinin ilk sanayileşme hareketi başlatılmıştır. Planın temel hedefleri; ana maddeleri ülkede yetişen sanayi dallarının ele alınması, fabrikaların kuruluşlarının devlete bırakılması, kurulacak fabrikaların üretim kapasitelerinin ihtiyaç ve tüketimle doğru orantılı olmasıdır. 1932'nin Mayıs ayında İsmet Paşa Sovyetler Birliği'ne gitmiş, sanayileşme hareketine teknik ve kredi desteğinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. 1932'de Sovyetler Birliği'nden gelen teknik kurulların yardımıyla, kurulacak sanayilerin teknolojisi, türü ve yer seçimiyle ilgili raporlar oluşturulmuştur. Hazırlanan raporlar ithal ikameci anlayışa ve dışa bağımlılığı azaltmaya dayanmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda öncelikle temel tüketim mallarının üretimi hedeflenmiştir. Devletçi sanayileşmenin finansmanı esnasında iç ve dış borç yükü arttırılmamış, finansmanın temel kaynağını tüketim mallarına konan vergiler oluşturmuştur. Yatırımların finansmanı için İş Bankası ve Sümerbank görevlendirilmiştir. BBYSP'da sermaye yatırımlarına ayrılan fonun %23'ü demir, %36'sı tekstil ve %41'i diğer sektörlerde kullanılacaktır. Bu projelerin %5'nin İş Bankası, geri kalanının ise Sümerbank tarafından yapılması planlanmıştır. Sümerbank 13 yeni sanayi tesisinin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Projelerin

maliyetleri öngörülenin üzerinde olmasına rağmen hedeflenen süreden çok önce tamamlanmıştır. Bu durum sanayileşme konusundaki aciliyeti ortaya koymaktadır. Cumhuriyetimizin kurucu kadroları, siyasi alanda kazanılan zaferlerin ancak iktisadi alanda kazanılacak başarılarla kalıcı olacağının farkındaydılar. Lozan görüşmelerinin daha sonuçlanmadığı süreçte Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada “İktisadi Bağımsızlık” olmadan siyasi bağımsızlığın korunamayacağını vurgulamıştır. Bu bilinç ile 5 yılda bitirilmesi planlanan yatırımların bazıları 2-3 yıl gibi kısa sürede tamamlanmış ve Türkiye ekonomisi ilk başarılı kalkınma hamlesini gerçekleştirmiştir. Türkiye'de ara ve tüketim malı üretimine yönelik ilk tesislerin 1930'lu yılların ikinci yarısında başlayan devletçilik döneminde kurulduğu tespit edilmiştir. Bu tesisler, ürettikleri ara ürünler ve yetişmiş işgücü ile ileriki yıllarda özel sektörün gelişmesine ve sermaye birikimine önemli katkılar sağlayacak ve sanayileşmenin en temel oyuncularına haline gelecektir (Eşiyok, 2009: 96).

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP), BBYSP'na göre daha kapsamlı hazırlanmış, ayrıntılı mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmalarına dayandırılmış ve BBYSP'nda olduğu gibi temel hedef sanayileşme olarak ele alınmıştır. BBYSP'da kurulması öngörülen tesis sayısı 20 civarındayken, İBYSP'da bu sayı 100'ü geçmektedir. Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllarda, kendi kendine yetecek bir ekonomi kurma yolunda önemli adımlar atmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte İBYSP uygulanamamıştır. (Eşiyok, 2009: 101)

1930'larda planlamaya dayanan devletçilik uygulamaları, Cumhuriyet tarihinin en parlak sanayileşme dönemlerinden birini temsil etmiş ve başarılı olmuştur. 1930'lara kadar serbest piyasa koşullarında dışa açık yapıda kurulan tesisler çoğunlukla İzmir ve İstanbul gibi büyük şehirlerde kurulmuşken BBYSP ile az gelişmiş bölgelerde de kurularak sanayinin tüm ülkeye yayılması sağlanmıştır. BBYSP'nda kurulan tesisler düşük maliyetlerle çalışmış, kârlı ve verimli işletmelerdir. Bu sayede 2. Dünya Savaşı yıllarında yoksul halk krizden etkilenmiş fakat temel tüketim mallarında yoğun kıtlıklar yaşanmamıştır. Bu dönemde kurulan ilk modern tesisler, Türkiye'nin sanayileşmesinde okul görevi görmüş, işgücü bu tesislerde bilgi birikimine ulaşarak, ileriki yıllarda kurulacak tesislere vasıflı elemanlar kazandırmıştır. (Çelik ve Çetiner, 2019: 129).

2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle tüm dünyada yeniden inşa dönemi başlamıştır. Büyük yıkım yaşayan Avrupa'nın yararlandığı Marshall yardımları kapsamında, Türkiye ekonomisi, liberalizme geçen siyasi yönetim anlayışı ile tarımda uzmanlaşmaya gitmiştir. Marshall yardımları doğrultusunda, mera ve hazine topraklarının ekime açılması ve seferberliğin ardından genç erkek nüfusunun tarıma dönmesi ile tarım üretimi 1947-1953 arasında yılda %10'un üzerine çıkmıştır (Kazgan, 2013: 69). Fakat devam ettirilemeyen büyüme rakamları hava koşullarının kötüleşmesiyle birleşince 1958 Krizi yaşanmış, ekonomi 1963 yılında uygulanacak ilk kalkınma planına doğru yönelmiştir (Çelik ve Çetiner, 2019: 125).

1950'lerin sonlarına gelindiğinde ekonomide dış ödeme güçlüğüne çekildiği, üretimde dış alım girdilerinin sağlanamadığı ve %25 düzeylerinde enflasyonist bir bunalım yaşanmış ve bu durum ekonominin istikrarını gerekli kılmıştır. Planlama öncesi dönemde enflasyonun yüksek olması ticari kazançları arttırmış ve sermayenin sanayi yatırıma yönelmesine engel olmuştur. 1950-1960 arasında kaynakların etkin kullanılamaması sanayiye yavaşlatmış, sanayiciler güçlenmenin istikrar ile sağlanacağı düşüncesi ile devlet planlamasını desteklemiştir ve bu durum planlı kalkınmaya geçişi hızlandırmıştır (Özdemir, 2014: 8).

2.3. Türkiye'de Planlı Kalkınma Dönemi

1961 Anayasası ile kalkınmanın demokratik yollarla sağlanması için Kalkınma Planlarının hazırlanması hükme bağlanmıştır. Karma ekonomik sistem uygulanacağı, kamu ve özel sektörün birbirlerini tamamlayacak şekilde iç içe olması hedeflenmiş, bu amaçlar doğrultusunda 1960'tan sonra iktisat politikalarının düzenlenmesi ve uygulanması, politikaların bilimselleştirilmesi, politikaların amaç ve yönteminde istikrarı sağlamak amacıyla 30 Eylül 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Beş yıllık plan çalışmaları böylece başlamıştır. İktisadi planlamalar bilimsel nedenlere dayandırılmak istenmiş ve bu istek doğrultusunda Nobel ödüllü iktisatçı Tinbergen ve yardımcısı J. Koopman ülkemize ziyarette bulunmuş, kalkınma ekonomisi alanında ün yapmış Prof. B. Chennery de aynı dönemde danışman olarak Türkiye'ye gelmiştir. İlk kalkınma planı hazırlıklarına böylece başlanmıştır (Özdemir, 2014: 11).

Türkiye’de kalkınma planları 1963 yılından itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Planlar sağlık, ekonomi, adalet, sosyal güvenlik, ulaşım gibi konuları içermekte, bu alanlarda geliştirme ve iyileştirmeyi amaçlayan politikaları belirlemektedir (Atakişi ve Cebeci, 2022: 160). Türkiye’de en son oluşturulan kalkınma planının ise 2024-2028 dönemini kapsadığı görülmektedir.

Kalkınma planları; ekonominin genelini, sosyal ve ekonomik faktörler arasındaki ilişkileri, uzun vadeli bir bakış açısı ile ele alan, özel kesime yol gösterici olan, kamu kesimi açısından da yaptırım gücü olan, teknik ve hukuki koşullara sahip planlardır. Planlar genel olarak, öngörülen sürede sosyal ve ekonomik yapının hedeflenen seviyeye ulaşmasını amaçlamaktadır (Takım, 2011: 155; Atakişi ve Cebeci, 2022: 160). Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarının yapısı incelendiğinde, 1980 öncesinde hazırlanan kalkınma planlarında devletçi anlayışın hâkim olduğu, 1980 sonrasındaki planlarda ise liberal anlayışın ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Beş yıllık kalkınma planlarının içeriğinde ekonomik büyüme, sektörel bazlı büyüme, yaşam koşulları, istihdam, adalet, çevre sorunları, iklim değişikliği gibi pek çok konuya yer verilmektedir (Aksoy ve Kahrıman, 2022: 464). Kalkınma planı, bir ülkenin sosyal ve ekonomik anlamda envanterini çıkararak planlama yapmak, kaynaklarını etkin şekilde kullanmak amacıyla düzenlenen bir belge olup, ülkelerde farklı dönemlerde başvuru bir araçtır. Türkiye’de 1961 Anayasa’nın 41. ve 129. maddeleri gereğince 1963 yılında ilk defa beş yıllık kalkınma planları hayata geçirilmiştir. Bu dönem Devlet Planlama Teşkilatı sorumluluğunda olan planlar, Devlet Planlama Teşkilatı’nın 2011 yılında kapatılmasıyla Kalkınma Bakanlığı sorumluluğunda hazırlanmaya başlanmıştır. Daha sonra yürürlüğe giren 1982 Anayasası’nın 166. maddesi gereğince hazırlanmaya başlayan kalkınma planları Türkiye Büyük Millet Meclisi onayından geçmek durumundadır. Dokuzuncu Kalkınma Planı’na kadar beş yıllık hazırlanan planlar, Dokuzuncu Planda (2007-2013) ilk defa yedi yıllık hazırlanmış ve “beş yıllık” ifadesi kullanılmamıştır. İzleyen planlarda ise yeniden beş yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır (TMMOB, 2019: 2).

Türkiye’deki kalkınma planlarında çevre sorunlarının da ele alınması ilk kez 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda gerçekleşmiştir. Planda çevre sorunlarının insan faaliyetleri ve yanlış politikalar

sonucunda ortaya çıktığı vurgulanmıştır (Çelikyay, 2021: 202). Kalkınma planlarında iklim değişikliği politikalarının kapsamlı bir şekilde ele alınması ise 2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gerçekleşmiştir. Bu kalkınma planının dünyada önemli sosyal ve ekonomik değişimlerin yaşandığı süreçte hazırlandığı görülmektedir (Arı, 2018: 3).

Bu kapsamda Türkiye'de kalkınma planları ve planlarda ele alınan iklim değişikliği ve buna yönelik politikalar aşağıda aktarılmıştır. Tablo 9'da ise Türkiye'de hazırlanan kalkınma planları, planların kapsadığı dönem, sayfa sayısı ve iklim değişikliği politikalarının yer alıp almadığına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 9. Türkiye'de Kalkınma Planlarına İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Kalkınma Planı	Kapsadığı Yıllar	Sayfa Sayısı	İklim Değişikliği Politikaları
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1963-1967	534	Yok
İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1968-1972	665	Yok
Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1973-1977	1077	Yok
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı	1979-1983	699	Yok
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1985-1989	224	Yok
Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı	1990-1995	377	Yok
Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	1996-2000	330	Yok
Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	2001-2005	252	Var
Dokuzuncu Kalkınma Planı	2007-2013	101	Var
Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı	2014-2018	212	Var
Onbirinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	2019-2023	198	Var
Onikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	2024-2028	253	Var

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Nüfus artış hızı plan döneminde %3 olarak hesaplanmıştır (Tüzünkan, 2015:6). Bu nedenle yatırımlar hızlandırılarak istihdam probleminin çözülmesi önem kazanmıştır. Planda genel iktisadi hedef yılda ortalama %7'lik bir kalkınma hızı sağlamaktır. Planlı kalkınmanın 15 yıllık hedefleri başlığı

altında çevre sağlık şartlarının iyileştirilmesi ve sağlık seviyesinin yükseltilmesi yer almaktadır. Plan döneminde Türkiye'nin tarıma dayalı ekonomik yapıya sahip olması tarıma geniş yer verilmesini sağlamış, tarımsal üretimdeki artış imalat sektöründeki artışı beraberinde getirmiş ve sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı arttırılmaya çalışılmıştır (Salep, 2017). Tarımda üretim teknikleri düzeltilmeli, köylünün bilgisi arttırılmalı böylece verimlilik ve gelirin artışı sağlanmalıdır. Tarla içi sulama tesislerine yatırım yapılmalıdır. Sadece bitkisel değil hayvansal üretime de önem verilmeli canlı hayvan ve et ihracatı arttırılmalıdır. Turistlerin gümrük ve kambiyo uygulamaları basitleştirilip tanıtım için danışma büroları açılacak ve turizme elverişli milli parklar oluşturulacaktır. Plan döneminde hükümetin bilim ve teknoloji politikası uygulama isteğinin göstergesi olarak TÜBİTAK kurulmuştur (Karacasulu, 2004). Dış ticaretin geliştirilmesi amacıyla ihracatı teşvik eden politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar kapsamında, ihracatçılara teşvikler sağlanmış, dış ticaretin kolaylaştırılması için düzenlemeler yapılmış ve uluslararası pazarlara erişim imkanları genişletilmiştir. Toplumun refahının sağlanması için uzun vadeli ve planlı kalkınma çabalarının gerekliliğine değinilmiştir. Türkiye'nin ekonomik gelişmesinin sağlanması için uzun vadede köklü değişim ve dönüşümler gerçekleşmelidir (Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık, 1963).

Planda hedeflenen 2.110.000 kişilik istihdam hedefine ulaşamamış, istihdam 1.215.400 kişi civarlarında kalmıştır. İşsizlik probleminin çözümü için "Toplum Kalkınması" projesi öngörülmüş ve bu proje ile kentlere göçü önlemek adına kırsal yerleşim yerlerinde tarım dışı sektörlerle önem verilmesi hedeflenmiştir. Fakat hedeflerin pilot proje uygulamalarının başlangıcında Köy İşleri Bakanlığı'nın kurulması ve kırsal alandaki toplumların kalkınması ile ilgili çalışmaların bu bakanlığa bırakılması sonucu duraklama olmuş ve planlanan düzen kurulamamıştır (Tüzünkan, 2015).

Planda öne çıkan hedefler; sanayileşmeyi hızlandırmak, tarımda verimliliği arttırmak ve tarım gelirini yükseltmek, istihdamı arttırıp işsizlikle mücadele etmek, eğitim ve sağlık hizmetlerini geliştirerek insan kaynağının kalitesini yükseltmek, kalkınmanın dengeli yayılmasını sağlayıp bölgesel dengesizlikleri azaltmak, ihracatı arttırarak dış ticaret dengesini güçlendirmek, sosyal refahı arttırmak ve yoksulluğu

azaltmak şeklinde sıralanabilir. Planda temel stratejinin vatandaşların en iyi yaşam düzeyine ulaşması amacıyla tasarrufların arttırılması, toplum yararına yatırımların düzenlenmesi, kültürel, sosyal ve iktisadi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması olduğu görülmektedir (Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık, 1963).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Sosyal adalet geliştirilerek, iş imkanlarının ve kişi başı reel gelirlerin artmasıyla ikinci kalkınma planı döneminin modern seviyede tamamlanması hedeflenmiştir. 1968-1972 döneminde istihdam, ekonomik gelişmenin sonucu olarak görülmüştür ve çalışma imkanlarının artmasıyla istihdamın en yüksek seviyeye çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak plan döneminde işgücüne katılım oranı yüzde 70,3'ten yüzde 67,2'ye, istihdam oranı ise yüzde 68,70'ten yüzde 67,20'ye düşmüş, işsizlik oranı ise yüzde 5,8'den yüzde 6,6'ya yükselmiştir. Planda sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, okul ve hastane sayılarının arttırılması, eğitim ve sağlık personeli yetiştirilmesi gibi önlemler alınmıştır. Vasıflı işgücünden yüksek verim alındığı ve teknolojik değişmeler sağladığı göz önüne alınarak çalışanlara, hizmet içi eğitimler vermeye başlanmıştır (Yıldız vd., 2010). Birinci plandan farklı olarak kentleşme özendirilmiştir ve çok kesimli bir plandır. Hizmetler, tarım, inşaat, imalat sanayi, madencilik ve kamu kesimi tek tek ele alınmıştır. Planın amacı Türk ekonomisinde süreklilik arz eden hızlı bir gelişme sağlamaktır (Tüzünkan, 2015).

Kırsal kesimin kalkınması için tarımda çalışan nüfusun diğer sektörlerle aktarılması hedeflenmiş, Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu bu plan döneminde kabul edilmiştir. Kırsal alanlara yönelik yol, okul, elektrik ve sulama suyunun karşılanması gibi kamu hizmetlerine öncelik verilmesinin ve kırsal yerleşim yerlerinde veteriner, doktor, ziraat mühendisi ve öğretmen ihtiyaçları karşılanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Çiftçiye ucuz girdi sağlanmalı, gübreleme, sulama ve sertifikalı tohum kullanımı sonucunda tarımsal ürün ihracatı arttırılmalı, üreticiyle pazar arasındaki aşamalar azaltılmalıdır. Turist çekme potansiyeli yüksek bölgelerde turizm yatırımlarının yoğunlaştırılması, konaklama ve ulaşım imkanları sağlanması konularına değinilmiştir. Sanayi sektörünün ekonomide öncü sektör olması ilkesi benimsenmiş, itici gücüne vurgu yapılmış ve sanayi sektörünün üretiminin yılda ortalama %12,0 artırılarak ve gayrisafi milli hasıla içindeki payının 1967'deki

%16,3'ten, 1972 yılına gelindiğinde %20,5'e çıkarılması hedeflenmiştir. Ekonomi tarımdan sanayi sektörüne yönelirken, tarımsal üretimin hava koşullarından etkilenmemesi için önlemler alınması gerektiği vurgulanmıştır (Çelik, 2005).

1967-1972 döneminde refahı sağlamak için tasarrufların %77,6 yükseltilmesi, özel tüketimin bu beş yılda %28,0 arttırılması hedeflenmiştir. Kişi başı gayrisafi milli hasılanın 2580 liradan 3200 liraya, kişi başı özel tüketimin 1755 liradan 1980 liraya yükseltileceğine değinilmiştir. Plan döneminde tüketimin arttırılmasından çok sosyal adalet ve fırsat eşitliği ilkelerine uygun olarak ekonominin gelişimi ve gelecek kuşakların refah seviyelerinin arttırılması desteklenmiştir. Planda temel stratejinin ekonomik büyümeye yönelik yapısal reformların desteklenmesi, toplumda hayat standartlarının yükseltilmesi, tarımda modern tekniklere geçilmesi, gayri safi milli hasılda sanayi sektörünün daha fazla paya sahip olmasının sağlanması olduğu görülmektedir (Kalkınma Planı İkinci Beş Yıllık, 1968).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Planda sadece gelirin artması değil kalkınma önerilmektedir. Plan, ara malları ve yatırım malları sektörlerinde sanayileşmeyi hızlandırmayı, gelir düzeylerini arttırmayı ve dış kaynaklara bağımlılığı azaltmayı amaçlamaktadır. Kalkınma için modern teknolojilerin kullanımının önemi vurgulanmıştır. Plan döneminde istihdamın en büyük sorununun işgücü fazlası olduğuna değinilmiştir. Avrupa Topluluğu (AT) ile Türkiye arasında 1963'te imzalanan ve 1 Ocak 1973'te kanun halinde yürürlüğe giren Ortaklık Antlaşması ile gümrük indirimlerinin gerçekleştirilmesi, geçen on yıllık sürede sanayide hedeflenen artış hızının yakalanamamış olması yapısal değişiklikleri gerekli kılmıştır. İlk iki planda kalkınmanın sanayileşmeye bağlı olduğuna değinilmiş ve yatırımlarda sanayiye önem verilmiştir. Fakat sanayileşmenin kısa vadede istihdam sorununu tek başına çözemeyeceği tespit edilmiş ve istihdamın desteklenmesi öngörülmüştür. İkinci planda özendirilen kentleşme sonucunda köyden kente yapılan göçler, dengesiz kentleşmeyi beraberinde getirmiş ve bu durum olumsuz sonuçlara yol açmıştır (Tüzünkan, 2015).

Çevre politikalarının oluşturulması gerekliliği ilk kez 1973 itibariyle gündeme gelmiştir. Üçüncü plan “Sektörlerde Gelişmeler” bölümünün alt başlığı olarak “Çevre Sorunları” başlığında bir bölüme sahiptir ve çevre sorunlarını geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarıyla beraber ele almanın, çevre sorunlarının ülkemizin sanayileşme hedefini de göz önüne alarak incelemenin önemini vurgulamaktadır (Çelikyay, 2021). Bu planda çevre sorunlarının ilk kez yer aldığı, insanların faaliyetleri sonucunda ortaya çıktığı ve yanlış politikalar nedeniyle yaşandığı vurgulanmaktadır. Doğal kaynakların aşırı kullanımı, sanayileşme gibi etkenlere bağlı olarak çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Çevre sorunlarının çözülmesinin planda temel politikalar arasında ele alındığı görülmektedir (Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık, 1973).

Plan döneminde işgücüne katılım oranı %67’den %66,7’ye düşmüş, işsizlik oranı ise %7,10’dan %9,80’e yükselmiştir. Dönem sonunda 14.980.000 kişilik istihdam tahmini gerçekleşmemiş ve istihdam edilen kişi sayısı 14.726.030 kişi civarında kalmıştır. Ortalama %7,4 olarak görülen büyüme oranı %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Yılda ortalama %7,6 olarak belirlenen GSYİH büyüme oranı ise %6,9 seviyesinde kalmıştır. Hedeflenen büyüme oranlarına ulaşılamamasında uluslararası düzeyde ortaya çıkan petrol bunalımı ve hedeflenen tarımsal üretim düzeyine ulaşılamamış olması etkili olmuştur. Üçüncü plan döneminde sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının artması ve daha hızlı büyümesi öngörülmüş, GSYİH içindeki payı bir miktar artmış olsa da bu artış öngörülen yapısal değişikliği gerçekleştirememiştir. Tarım sektörü ise GSYİH’nın yaklaşık %29’unu oluşturarak payını korumuştur. Madencilik üretiminin toplam sınai üretim içindeki payı 1972 yılında %2,7 iken 1977 yılında %3,9’a yükselmiştir. İmalat sanayi ve enerji üretiminin payları ise dönem içinde azalmıştır. 1972’den 1977’ye gelindiğinde tarım sektöründe çalışanların oranı %66,9’dan %61,8’ düşmüş, imalat sanayiinde %14,0’dan %16,2’ye ve hizmetler sektöründe %19,1’den %22,0’ye yükselmiştir. (Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıllık, 1979).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Planda, kamu kesimi ağırlıklı sanayileşmeyi benimsemiş, ödemeler dengesini iyileştirmeyi, sosyal ve kültürel yaşama canlılık

kazandırılmasını, demokratik ve çoğulcu toplum gereklerini gerçekleştirmeyi hedeflemiş ve ilk kez teknoloji politikalarına yer verilmiştir. Ancak plan döneminde yatırımların yavaşlaması, üretim ve ihracatın duraklaması, büyüme hızının düşmesi, dış ödemeler açığının artması, fiyatlardaki artış ve işsizliğin fazla artması ekonomik sorunların ağırlaştığının göstergeleri olmuştur. 1980'den sonra istihdam ile ilgili nüfus artış hızının azaltılması, emek yoğun istihdam, erken emeklilik, yurtdışına emek göçü, kamu kurumlarında fazla istihdam, kendi iş yerini açma, eğitim faaliyetlerinde çalışmalar yapılması gibi uygulamalar yapılması planlanmıştır (Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıllık, 1979). Çevre sorunları dördüncü plan döneminde, su, deniz ve havanın kirlenmesi, kanalizasyon sorunu, erozyon ve doğal kaynakların uzun dönemde yönetilememesi şeklinde belirtilirken ekonomik kalkınma ve sanayileşme hedeflerinden ayırmaksızın sorunların çözümünün ele alınacağı belirtilmektedir (Çelikyay, 2021). Planda ekonomik büyümeye ve toplumsal gelişime öncelik verildiği görülmektedir. Ayrıca Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda olduğu gibi çevre sorunları ve çözüm önerilerini içeren ilke ve politikalarının yer aldığı ifade edilebilir (Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıllık, 1979).

Planda ilk kez, istihdam temel sorun olarak görülmüştür. İşgücünün eğitilmesinin önemi üzerinde durulmuş yüksek öğrenim mezunlarının zorunlu çalışması için yasal düzenlemelerin yapılacağı ele alınmıştır. Fakat dönem sonunda bu konular ile ilgili bir gelişme yaşanmadığı görülmektedir. Plan döneminde işgücüne katılım oranı %5 ve istihdam oranı da %3 düşmüştür. İstihdam oranı azalmış olmasına rağmen işsizlikte de düşüş olmasının temel nedeni işgücüne dahil edilmeyen nüfusun 1979'da %8,8 iken, bu oranın 1980 yılında %20,02 artması olarak gösterilebilir. (Bulutay, 1995, s.244).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Planda toplumun refahının arttırılması, mevcut birikimin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi, verimliliğin sağlanması, tarımda gelişim, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi, genç işsizliğin azaltılması gibi amaçlar ön plana çıkmaktadır. Gelecek nesillere kıt kaynakların ulaştırılması için birtakım değerlendirmeler yapılmış ve önleyici politikalar ortaya konmuştur. Ayrıca çevre sorunlarına ilişkin politikaların da belirlendiği planda, çevre kirliliğinin

önlenmesi amacıyla politikaların oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır (Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıllık, 1985).

Planın temel hedefleri arasında dış ticaret açığı ile cari açığın tamamen kapanması, plan dönemi sonunda en az iki radyo istasyonu dinlemek, madencilik sektöründe üretim artışı, toplumun refahını arttırmak amacıyla verimliliği ve ihracat artışını teşvik eden politikalar uygulamak, istihdamın artırılması, genç işsizliğin azaltılması, gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonomide rekabeti araç olarak kullanarak etkinliğin artırılması, iç piyasada enflasyonla mücadele etmek ve istikrarı sağlamak, yatırımların ülkede dengeli dağılımını sağlamak, gerçekçi tarımsal destek fiyatlandırması, büyümenin istikrarlı ortamda gerçekleşmesi, merkezi hükümetin yükünü hafifletmek adına yerel yönetimlere daha geniş işlevler sağlanması, kalkınma için öncelikli bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişme farklılıklarının azaltılması, altyapı ve konut yatırımlarının artırılması, verimli olacak istihdamın artırılması planlanmış ve örneğin kamu sektöründe yeni işgücü ihtiyacının mevcut işgücü fazlası olan alanlardan temin edilmesi amaçlanmıştır (Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıllık, 1985).

Plan döneminin başında %7,6 olan işsizlik oranı 1989 yılına gelindiğinde %10 seviyelerine yükselmiştir. İşgücüne katılan kişi sayısının dönem sonunda 19.457.000 kişi olması beklenirken 18.680.000 kişi civarlarında kalmış. İstihdam edilen kişi sayısı hedefi ise 17.174.000 iken 16.802.000 kişi seviyelerinde kalmış ve hedefler gerçekleşmemiştir (Tüzüncan, 2015). “Sosyal Hedefler ve Politikalar” başlığının altında şehirleşme konusu ele alınarak çevre sorunlarında salt kirliliğin ortadan kaldırılmasından ziyade kaynakların gelecek nesillere aktarımı hedeflenmiştir. Miras hukukunda düzenlemeler yapılarak tarım topraklarının miras benzeri yollarla küçülmesinin önlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye’nin OECD, OPEC, Balkanlar ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile turizm ilişkilerini geliştirmesi hedeflenmiştir. Gençlerin istihdam edilebilirliğini sağlayacak, beceri eğitimleri verebilecek işverenlere vergi iadesi uygulamasının başlatılacağı söylenmiş ancak bu uygulama başlatılamamıştır (Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıllık, 1985).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1995 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Planda sürdürülebilir kalkınmanın önemi

vurgulanmakta olup, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesinde çevrenin korunmasının, doğal kaynakların aşırı kullanımının önlenmesinin esas alınması ilkesinin benimsendiği görülmektedir. Bu kapsamda çevre kirliliğini önleme amacıyla yatırım yapacakların teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiş ve ekonomik sektörlerin faaliyetleri ile çevrenin uyumu gözetilmiştir (Kalkınma Planı Altıncı Beş Yıllık, 1990).

Altıncı beş yıllık kalkınma planının temel amaçları arasında, ekonomik ve sosyal istikrarın korunması, üretim seviyesini arttırmak için kaynakların etkin ve verimli kullanılması, KİT'lerin verimli çalışmasının sağlanması ve özelleştirme çalışmalarının hızlandırılması, tarımda üretimin hava koşullarına bağımlılığını azaltmak, artış gösteren nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak ve tarımsal ihracatı geliştirmek, madencilikte doğal kaynakların verimli kullanımı ve işlenmiş mal ihracatının artırılması, Turizm sektöründeki mevcut tesislerde doluluk oranını artırıcı, faaliyet gösterilen mevsim dönemini uzatıcı önlemlerin alınması, sosyal ve ekonomik faaliyetlerde beşeri ve doğal kaynak israfının önlenmesi ve çevrenin korunmasının esas alınması, gelir dağılımı adaletini sağlamaya ilişkin politikaların uygulanmasına devam edilmesi, eğitim kalitesinin artırılması, kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan vatandaşların ürettiği malların değerlendirilmesi ve gelirlerinin artırılması, bankacılıkta mevduat ve kredi oranları arasındaki farkın düşürülmesi, yoğun nüfusa sahip bölgelerde kabul edilebilir hava kirliliği seviyesini sabit tutmak yer almaktadır (Kalkınma Planı Altıncı Beş Yıllık, 1990).

Ar-Ge Faaliyetlerine ve bilgisayar ağlarının kullanımının yaygınlaştırılmasına oldukça önem verilmiştir. Kırsal kesimlerde tarım dışı ekonomik faaliyet alanlarının desteklenmesi, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Planın ana hedefleri; enflasyonu düşürmek, sosyal politikalara ağırlık vermek ve kaynakları daha çok imalat sanayiine yönlendirmektir. Ülkemizin kaynaklarından etkin şekilde faydalanarak üretimi ve istihdamı arttırmak planlanmıştır. Plan döneminde kamu sektörünün bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı, özel sektörün ise imalat sektörü ve ihracata yönelik yatırımlar yapması öngörülmüştür (Kalkınma Planı Altıncı Beş Yıllık, 1990).

1990'lı yıllar itibariyle Türkiye'de istikrarlı bir büyümeden söz etmek mümkün değildir ve bundan dolayı kalıcı istihdam artışı sağlanamamıştır. Altıncı plan dönemi sonu itibariyle %8,7 olması öngörülen işsizlik oranı, 1994 krizi ile birlikte %10,5'e yükselmiştir. Dünya Bankası raporlarında ülkemiz “büyüyen ama istihdam yaratamayan bir ekonomi” olarak tanımlanmıştır. Planda istihdama yönelik olarak küçük ve orta boy işletmelerin desteklenmesi, girişimciliğin teşviki ve geliştirilmesi, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi ve istihdamın gelişimini engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması yönünde tedbirler alınması öngörülmüştür. Planda dördüncü bölümde “Çevre ve Yerleşme” başlığı altında çevre sorunlarına yer verilmiş, doğal kaynakların korunması ve insan sağlığı temel ilke olarak ele alınmış, gelecek nesillere vurgu yapılmıştır. Planda Avrupa Topluluğu'na tam üyelik hedefi ışığında yerleşim yerlerinde sağlıklı bir yaşam çevresi oluşturulması, doğal kaynakların ekonomik ve sosyal faaliyetlerde harcanmasının önlenmesi gibi çevre politikalarına uyum çalışmalarından bahsedilmiştir. Doğal kaynakların yönetimi, korunması ve gelecek nesillere aktarımı amaçlanmıştır. Çevre sorunları meydana gelmeden çözüm bulunması önem arz etmektedir. AT çevre politikaları uyum çalışmalarına devam edilecektir. Ormancılık, madencilik, imalat sanayi, turizm, otomotiv sanayi, şehirleşme konularının alt başlığı olarak çevre ile ilgili hedefler konulmuştur (Çelikyay, 2021).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Bununla birlikte çevre konusunun daha önceki planlardan daha geniş kapsamlı ele alındığı görülmektedir. Planda çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Altıncı Plan döneminde oluşan olaylar tüketime dayalı büyümenin sürdürülebilir olmadığını, ekonomi politikalarının ekonomik dengenin korunması ve yurtiçi makroekonomik politikalarla uyumlu olması gerektiğini göstermiştir. Sürekli büyüme artışı için verimlilik artışı yaratmanın gerekliliği olarak gelişmelere uyum sağlama ve yapısal sorunlara hızlı çözümler bulma ihtiyacını öne çıkarmaktadır. Plan döneminde işsizlik oranı %6,6'dan %7,3'e yükselmiş ancak hedeflenen orandan (%7,7) daha düşük seviyede gerçekleşmiştir, istihdam oranı ise %50,17'den %46,70'e düşmüştür. Büyüme oranı ise %3,9 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye 1980'li yıllar itibariyle dışa

açık ülke olma hedefi doğrultusunda politikalarını güncellemeye çalışmaktadır (Kalkınma Planı Yedinci Beş Yıllık, 1996).

Yedinci Plan döneminin başı olan 1996 yılı itibariyle tarım alanlarının tarım dışı kullanımının artışı, arazi mülkiyetinde dengesiz dağılım ve küçük işletmelerin sayılarındaki artışlardan dolayı tarımın GSYİH'deki payı yüzde 17.5'ten, yüzde 15'e düşmüş ve tarımın ekonomideki öneminin azaldığı belirtilmiştir. Su ve Toprak Yasası çıkartılması, tarım arazilerinin tarım dışı kullanımının önlenmesi, bölgeler arası gelişme farklarının azaltılması, arazi toplulaştırması hizmetleri ve tarım reformuna devam edilmesi planlanmıştır. Fakat Su ve Toprak Yasası çıkarılamamış, tarım reformu gerçekleştirilememiştir. Planda kırsal kalkınma için birçok çalışmaya başlanmış ancak sonuçlandırılmamıştır (Çelik, 2005).

Plan döneminde eğitim alanında “bilgi çağı insanını” yetiştirmek hedeflenmiş, iyi eğitim almış vatandaşların Türkiye'nin AB'ye uyum sürecini olumlu etkileyeceği ifade edilmiştir (Özgür, 2005). Planın temel amaçları arasında; toplum refahının arttırılması, özellikle Türkiye'nin Doğusunda kalan bölgelerde geri kalmış illerin hızlı kalkınmasının sağlanması, okul öncesi eğitimden başlayarak emeklilik dönemine kadar insan kaynağının geliştirilmesi, eğitimin nitelik ve niceliğinin arttırılarak yaygınlaştırılması, işgücünün verimliliğini arttırmak için eğitimler vermek, sağlık hizmetlerinin yaygınlığının ve kalitesinin sağlanması için kaynakların verimli kullanılması, sürdürülebilir kalkınma hedefi için eğitimde çevre bilincinin arttırılması doğrultusunda önlemler alınması ve gönüllülük faaliyetlerinin desteklenmesi, düşük enflasyon hedefi, ormanların geliştirilmesi ve daha etkin şekilde korunması yer almaktadır. Plandaki çevre stratejisi küreselleşmenin avantajlarından faydalanmak amacıyla çevrenin geliştirilmesi ve korunması için çabalamak ve bunun için çevre politikalarının AB normları ve uluslararası standartlar ile uyumunun sağlanmasıdır. BM Çevre ve Kalkınma Konferansı mevzuatının yetki ve sorumluluk karmaşası çalışmaları olumsuz etkilemiş ve gelişmeler sınırlı kalmıştır. Milli gelir hesaplamalarında çevreye yer verilecektir. 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı yükümlülüklerinin kalkınma planlarını engellemeyecek şekilde yerine getirileceği ele

alınmıştır. Çevre yönetiminde emret-yaptır yaklaşımı yerine özendir-oluştur yaklaşımına geçilmiştir (Kalkınma Planı Yedinci Beş Yıllık, 1996).

Plan, araştırma ve teknoloji politikalarıyla ulusal araştırma ve teknoloji gücünü arttırmayı hedeflemekte, uluslararası firmalarla bilgi ağları oluşturmaya çalışmakta ve Ar-Ge faaliyetlerini incelemekte, firmalar arası iş birliğini özendirmektedir. Eğitim-öğretim ile teknolojinin entegrasyonu hedeflenmektedir (Yıldız vd., 2010).

Küreselleşmenin avantajlarından yararlanmak temel hedefler arasındadır. Ülkemizin AB ülkeleriyle arasındaki verimlilik ve gelir farklarının kapanması amacıyla yerli ve yabancı yatırımların arttırılmasının hızlandırılması ve insan gücü niteliğinin yükseltilmesi gerektiği ele alınmaktadır. Plan dönemi ekonomide toparlanma izlerinin görüldüğü yıllardır. AB'ye uyum politikaları için aktif işgücü piyasasına önem verileceği, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun çağdaş istihdam sağlayacak yapıya kavuşturularak İş-Kur adında örgütleneceği ele alınmıştır. İstihdam ve eğitim projesi çerçevesinde; seksen bir bin işsize istihdam garantisi veren beceri kazandırma kursları düzenlenip mesleki danışmanlık sistemi kurulması ve işgücü enformasyon sisteminin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır (Tüzükan, 2015).

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005 zaman aralığında izlenecek politikaları düzenlemektedir. Planın on bölüm olarak hazırlandığı ve uzun vadeli olarak tanımlandığı görülmektedir. 2001 krizi dönemine denk gelen planda işsizlik oranı %5,6'lık hedefinin çok üzerinde %10,60 olarak gerçekleşmiştir. Öncelikle gençlere, kadınlara ve engellilere yönelik olmak üzere işsizlik riskiyle karşı karşıya kalabilecek beceri düzeyi ve ücret seviyeleri düşük kişilerin işsiz kalmalarını önlemek ve niteliklerini arttırmak amacıyla AB ve Türkiye'nin ortak finansmanı ile İŞKUR tarafından "Aktif İşgücü Piyasası Programları Projesi" yürütülmüştür. Bu proje sayesinde 50.059 kişi eğitilmiş ve eğitilen kişilerin 7.463'ü istihdam edilmiştir. Türkiye'nin değişen şartlarına uyumlu çalışma hayatı mevzuatına, Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerine ve AB mevzuatına uyum sağlayabilmek amacıyla 4857 sayılı İş Kanunu 2003 yılında yürürlüğe girmiştir. 5084 sayılı Kanun, istihdam ve yatırımların arttırılmasını amaçlayarak yürürlüğe konmuştur. 2003'te İstihdam

Durum Raporu hazırlanmış ve Avrupa İstihdam Stratejisine uyum hedeflenmiştir. 2001 ekonomik krizinden sonra üretim ve yatırımlar artmış yüksek büyüme oranı yakalanmış ancak işgücü verimliliğindeki artış, yüksek kapasite kullanımı vb. sebeplerden dolayı istihdama yansımamıştır. İstihdamsız büyüme süreci yaşanmıştır. Plan döneminde Türkiye İş Kurumu kurulmuştur. Kurumun kurulma amacı istihdamın kanun ile korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak ve işsizlik sigortası hizmetlerini yürütmektir. İstihdamın büyümeden daha düşük düzeyde kalmasının en önemli nedeni, tarım sektöründeki istihdam azalışıdır. (Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007).

Planın hedefleri arasında, bankacılık sisteminin etkin şekilde denetlenmesi ve düzenlenmesi, bankaların mali yapılarını güçlendirmek ve açık pozisyon riskini azaltmak, sermaye piyasalarında gelişimi hızlandırmak, çalışma yaşamı mevzuatının Uluslararası Çalışma Örgütü standartlarına uyumunun sağlanması, KOBİ'lerin sorunlarını çözmek, Güney Anadolu Projesi Bölgesi'ndeki yerli ve yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmetinin Sosyal Eylem Planı kapsamında verilmesi, enflasyonun Avrupa Birliği standartlarına uygun seviyelere indirilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, toplumun sağlık, eğitim ve işgücü bakımından kalitesini arttırmak, bölgeler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması yer almaktadır. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için adaylığını onaylayan Helsinki Zirvesi kararları göz önüne alınarak gerekli adımlar atılacaktır. Uzun vadeli stratejide (2001-2023); Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefi ışığında, ülkemizi 21. yy.'da küresel güç haline getirmek, adil gelir dağılımını sağlamak, insan hak ve sorumluluklarını güvence altına almak, din ve vicdan özgürlüğü, hukukun üstünlüğünün sağlanması, dünya üretiminden daha fazla pay almak, toplum refahını sağlamak, bölgesel ve küresel kararlarda etkili bir güç olabilmek hedeflenmektedir.

Plan döneminde, bilgi çağına geçişin altyapısının oluşturulması amacıyla en büyük yatırımın insana yapılması bilinci önem kazanmıştır. Meslek edindirme kursları yaygınlaştırılacaktır. Ülkemizin dünya turizm gelirleri içindeki payımızın artırılması hedeflenmiştir (Kalkınma Planı Sekizinci Beş Yıllık, 2001).

Planda iklim değişikliği nedeni olan sera gazı salınımının azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca BMİDÇS'ye

taraf olunması amacıyla çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir. Küresel iklim sisteminin korunması amacıyla Türkiye'nin de üzerine düşen sorumluluklar kapsamında, artan nüfusun ihtiyaçları gözetilerek BMİDÇS'ye katılıma yönelik çalışmaların sürdürüleceği vurgulanmaktadır. Planın içeriğinde çevre sorunları ve iklim değişikliğine yönelik somut politikaların yer aldığı görülmektedir. Sürdürülebilir tarım sektörünün oluşturulması için tarımsal altyapı yatırımları ve kaynakların etkin kullanımı oluşturulacak, gübre ve ilaç desteği azaltılacak ve zaman içinde tamamen kaldırılacaktır. Balıkçılıkta üretimin artması için gereken altyapı tamamlanarak açık deniz balıkçılığına geçilecektir. Orman yangınlarının önlenmesi için çalışmalar yapılacak, bu konuda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları desteklenecektir. Yeşil sertifika ve yeşil etiket yöntemlerinin ülkemizde de uygulanması gereklidir. Çevre Temizlik Vergisinin gerçek maliyete uygun şekilde belirlenmesi için yasal düzenlemeler yapılacaktır. Çevre sorunlarını çözmeyi hedefleyen Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmıştır. Bu plan ile sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı teşvik edilecek, biyoçeşitliliğin sürdürülebilirliği için Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe konacaktır. Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanacaktır (Kalkınma Planı Yedinci Beş Yıllık, 2001). Önceki planlarda Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmış olmasına rağmen çevre yönetimi istenilen seviyeye getirilememiştir. Köyden kente göçün hızlanması çevre sorunlarını da arttırmaktadır. Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği (ÇED) uygulamaları beklenen başarıyı sağlamamıştır. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunması ile ilgili çalışmalar sürdürülmektedir. Planda UÇEP çerçevesinde belirlenen uygulamaların gözden geçirilmesi, UÇEP'e yönelik yasal çerçevenin oluşturulması, çevre sorunlarının çözümüyle ilgili direkt veya dolaylı olarak ilgili kurum ve kuruluşların iş birliğini sağlayacak mekanizmaların geliştirilmesi ve sürdürülebilir gelişme konusuna ait göstergelerin tanımlanması amaçlanmaktadır. Planda Biyogüvenlik Yasası'nın çıkarılması ve Ulusal Biyogüvenlik Kurulu'nun oluşturulması konuları ele alınmış, çevre dostu teknolojiler, sera gazı emisyonları ve biyoteknik risklerden bahsedilmiştir. Planın ana stratejisi, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak için ekolojik denge, insan sağlığı, tarihi ve estetik değerlerin korunmasını sağlamaktır. Bunu sağlamak için çevre yönetim sistemlerini etkin kılmak, çevre dostu teknolojiler

kullanmak gerekmektedir. AB'ye uyumlu çalışmalar gerçekleştirilecek, Ulusal Çölleşme Eylem Planı hazırlanacak, ÇED ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi düzenlemeleri yapılacaktır (Çelikyay, 2021).

Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 döneminde izlenecek politikaları düzenlemektedir. Plan AB mali takvimine uygun olarak 7 yıllık hazırlanmıştır.

Tablo 10. Dokuzuncu Kalkınma Planının Ekonomik Hedefleri Ve Ulaşılan Sonuçlar

	2013 Hedefi	2013'te Ulaşılan Sonuç
İstihdam Oranı	%45,1	%45,90
İşsizlik Oranı	%7,7	%9,6
İşgücüne Katılım Oranı	%50,7	%50,8

Kaynak: Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007

Tablo 10'da da görüldüğü üzere plan döneminin sonunda işsizlik %9,6 seviyesinde kalmış ve planlanan hedefe ulaşamamıştır. 2006'da %48 olan işgücüne katılım oranı ise 2013'e gelindiğinde %50,8 seviyesine yükselmiş ve hedefe ulaşılmıştır. Hedefe ulaşılmasında en belirgin sebep 2008'de ABD'de başlayan finansal krizin küresel düzeyde ekonomik büyümeyi geriletmiş olması ve ev hanımlarının hızla istihdama katılım çabalarıdır. 2006'da %43,20 olan istihdam oranı ise hedefe ulaşmış ve 2013'e gelindiğinde %45,90 seviyesine yükselmiştir (Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007).

Dokuzuncu plan, her alanda küreselleşmenin olduğu, değişimin çok hızlı ve rekabetin yoğun olduğu bir döneme denk gelmiştir. Sekizinci plan ile aynı stratejide hazırlanmış ve istikrarlı büyüme, küresel rekabeti ve adil paylaşımı gerçekleştiren, AB ile uyumu tamamlayan bir bilgi toplumu olma hedefini sürdürmüştür. Bu hedef doğrultusunda; sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bütüncül yaklaşım, insan odaklı yönetim anlayışı, hükümetin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilip denetleme ve düzenleme işlevlerini geliştirmesi, toplumsal bütünlüğün güçlendirilmesi esas alınmıştır. Planda öngörülebilirliği artırma hedefi doğrultusunda piyasanın etkin işleyişini sağlayacak düzenlemeleri ortaya koymakta, uygulamalarda şeffaflığın sağlanması ve hesap verilebilirliğin oluşturulması amacıyla etkin izleme ve değerlendirme plan içinde yer almaktadır. Ekonomik

büyümeyi ve kalkınmayı sürdürmek için; istihdamı arttırmak, kamu hizmetlerinde etkinliği sağlamak, artan kalite ve rekabet gücü, sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. Rekabet gücünün artırılması için; yenilikçiliğin, Ar-Ge ve finansal sistemin geliştirilmesi, ekonomide kayıtsızlığın azaltılıp iş ortamının iyileştirilmesi, kentsel altyapının geliştirilmesi ve çevrenin korunması, sanayi ve hizmetlerde yüksek katma değerli üretim yapısına geçilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması önem arz etmektedir. Beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın geliştirilmesi adına; sağlık sisteminin etkinleştirilip eğitim sisteminin güçlendirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele edilmesi, sosyal güvenlik sisteminin daha etkin hale getirilmesi, kültürün korunması ve geliştirilmesi gerekmektedir. İşgücü piyasasının geliştirilmesi adına, aktif iş gücü politikalarının geliştirilmesi ve eğitimin işgücü talebine duyarlılığının artması gerekmektedir (Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007).

Çevre ile ilgili planların maddeler halinde toparlanarak bütünsel şekilde ele alındığı görülmektedir. Planın içeriğinde çevre sorunları, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğine yönelik somut politikalarına yer verilmektedir. Bu politikalar arasında sürdürülebilir bir çevre için kamu yararını gözeten, ekonomik olarak da verimli, çevreye duyarlı, yaya, bisiklet ve toplu taşıma ulaşım seçeneklerini özendirici bir kent içi ulaşım stratejisi yer almaktadır. Biyolojik çeşitliliğin takibi, korunması ve değerlendirilmesi için çalışmalar yapılacaktır. Su ve toprak kaynaklarının sürdürülebilir ve etkin kullanılması için üreticileri hedef alan programlar uygulanacaktır. Türkiye şartları göz önünde bulundurularak sera gazı azaltımı için politika ve tedbirler sunan Ulusal Eylem Planı hazırlanacak ve BMİKÇS'ne yönelik yükümlülükler gerçekleştirilecektir. Su kaynaklarının kullanımı, korunması ve geliştirilmesiyle ilgili başlatılmış hukuki çalışmalar tamamlanacaktır. Atık suların arıtılıp tarım için yeniden kullanılması teşvik edilecektir (Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007).

İklim değişikliğine yönelik politikaların “Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Değiştirilmesi” bölümünde ele alındığı görülmektedir. Çevre Özel İhtisas Komisyonu tarafından hazırlık aşamasında konuyla ilgili olarak geliştirdiği politika önerileri şu şekildedir:

- ✓ İklim değişikliğine yönelik ulusal eylem planı hazırlanması,
- ✓ Enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılması,
- ✓ Sera gazı salınım envanter sistemi oluşturulması,
- ✓ Temiz üretimi destekleme,
- ✓ İklim değişikliği koordinasyon kurulunu güçlendirme,
- ✓ Ulaştırma sektöründe politika değişikliğinin gerçekleştirilmesi,
- ✓ Karbon tutucu alanların korunması ve geliştirilmesi,
- ✓ Kyoto Protokolü'ne gereken hazırlığın yapılması.

Türkiye'nin 24 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla BMİDÇS'nin taraf olduğu belirtilerek, üzerine düşen yükümlülüklerin yerine getirileceği de belirtilmektedir. Planda "Çevrenin Korunması" başlığı altında ise nüfus artışı ve sanayileşmenin etkisiyle doğal kaynakların sürdürülebilirliğine ilişkin ciddi risklerin oluşmasından dolayı, çevrenin korunmasına ve kaynakların sürdürülebilirliğine önem verilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır (Kalkınma Planı Dokuzuncu, 2007).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2014-2018 döneminde izlenecek politikaları düzenlemektedir. Onuncu plan; 2023 hedefleri doğrultusunda yüksek refah düzeyine ulaşılması için çevreyi koruma ve sürdürülebilir kaynak kullanımı, hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu olmak, uluslararası alanda rekabet gücüne sahip olmak, istikrarlı ve yüksek bir ekonomik büyümeyi amaçlamaktadır. Planın temel hedefleri arasında; altyapı hizmetlerinin kalitesinin artırılması, çevresel maliyetlerin düşürülmesi ve ekonomik verimliliğin sağlanması, linyit başta olmak üzere yerli kaynakların verimli kullanımı, yenilenebilir enerji üretilmesi, hesap verilebilirliğin artırılması, kamu hizmetlerinin uygun maliyetli ve verimli şekilde sunulması, doğal afetlerden kaynaklanan zararın en aza indirgenmesi, sivil toplum kuruluşlarının hesap verilebilirliklerinin ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması, politika geliştirme süreçlerinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Turizm sektöründe uluslararası marka haline gelmek ve üst gelir gruplarına hitap etmek hedeflenmiştir (Kalkınma Planı Onuncu Beş Yıllık, 2014).

Önceki planlardan farklı olarak "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" başlığında ayrı bir bölüm yer almaktadır. Artan nüfus ile kalkınma süreci çevre üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskının azaltılması amacıyla biyolojik

çeşitlilik, kirliliğin önlenmesi ve doğal kaynakların korunması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yaşam kalitesinin yükseltilmesi, çevre duyarlılığının artırılması, gelişmişlik farklılıklarının azaltılması yönünde politikalar ele alınmıştır. Planın içeriğinde çevre sorunları, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik daha kapsamlı somut politikalara yer verilmektedir. Tarım ve turizm alanlarında yeşil büyüme kavramı ışığında yapılacak yeni düzenlemelerle çevreye duyarlı eko-verimlilik ve temiz üretimin sağlanması mümkün olacaktır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının en üst seviyede sağlanması ve enerji üretiminde nükleer teknoloji kullanımını hedefleyen enerji sistemine ulaşarak, bisiklet ve yaya ulaşımı özendirilerek enerjinin çevresel etkilerini en aza indirmek ve israfı önlemek amaçlanmaktadır. Çevre yönetiminde denetim artacaktır. Sürdürülebilir şehirler için çevre dostu malzeme kullanımı, kaynak verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, geri dönüşüm ve çevre duyarlılığı arttırılacak, tarım arazilerini ve ormanları koruyucu önlemler alınacaktır. Toplu taşımada çevreye duyarlı, yakıt verimliliği yüksek, temiz yakıt kullanımı sağlayan bütünsel bir ulaşım altyapısı oluşturmak hedeflenmektedir. Suların arıtılıp, katı atıkların da geri dönüştürülüp yeniden kullanımı özendirilecektir. Bölgesel su kısıtı göz önüne alınarak kuraklığa dayanıklı ürün çeşitleri geliştirmek amaçlanmaktadır. Tarımda su kullanımının etkinleştirilmesi programı ile yanlış ve fazla su kullanımının yaratacağı sorunları çözmek, toplumun yeterli ve dengeli beslenmesi, sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı sağlayan tarım sektörü oluşturulması amaçlanmaktadır. Yerli Kaynaklara Dayalı Enerji Üretim Programı ile enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ve yerli kaynakların enerji üretiminde payını arttırmak, 2011’de %28 olan yurtiçi ve yurtdışı doğal gaz ve petrol çıkarımlarıyla birlikte yerli kaynak payının 2018 yılının sonuna gelindiğinde %35’e yükselmesi için Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi hedeflenmektedir. Planda iklim değişikliği ile mücadelede ve uyum çalışmalarında ülke gerçeklerinin dikkate alınarak “göreceli kabiliyetler” ile “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” ilkeleri çerçevesinde sürdürülmesi en temel politika olarak yer almaktadır (Kalkınma Planı Onuncu Beş Yıllık, 2014).

On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2019-2023 döneminde izlenecek politikaları düzenlemektedir. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kapsamında

hazırlanan ilk plandır. Türkiye'nin kalkınma vizyonunu uzun vadeli bakış açısıyla ortaya koymaktadır. On birinci planın temel hedefleri; “Yetenekli insanlar ve güçlü bir toplum” ilkesi ışığında insan sermayesini güçlendirmek ve refahı tüm kesimlere yaymak, ülke çıkarlarını koruyup rekabet gücünü arttırmak, merkez bankasının enflasyon beklentilerindeki bozulmayı sınırlandırmak, finansmana erişimi kolaylaştırmak, küresel ve rekabetçi madencilik şirketlerinin kurulması, uluslararası ticarete kabul edilecek alternatif para ve ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, bireysel emeklilik sistemi katılımcılarının kısa vadeli nakit ihtiyacı doğrultusunda sistemden çıkışlarının önlenmesi, Ar-Ge için personel ihtiyacının karşılanması yer almaktadır (Kalkınma Planı On Birinci Beş Yıllık, 2019).

Diğer planlara nazaran özellikle iklim değişikliğinin etkilerinin açık ve net olarak yer aldığı görülmektedir. Planda izlenecek politikaların; çevrenin korunması ve çevre bilincinin artırılması, sosyal ve ekonomik faydanın artırılması, iklim dostu uygulamalara öncelik verilmesi, yaşam kalitesinin artırılması, bölgelerarası farklılıkların giderilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, kimya sektörü içinde çevre ve insan sağlığına yönelik ürünlerin üretiminin artırılması, gemi inşa sektöründe yakın mesafeler için kullanılan gemiler için elektrikli gemi üretimine geçilmesine yönelik çalışmaların yapılması, akıllı fabrika uygulamalarının geliştirilmesi, akıllı tarım makineleri ile çevreci üretimin geliştirilmesi, linyitin enerji üretiminde kullanımının çevreye uygun şekilde artırılması hedeflenmektedir. İklim değişikliği, doğal afetlerin oluşumunu arttırmakta ve bu nedenle kentlerin devamlılığı için dayanıklı konutlar ve altyapı sistemlerinin kurulmasını gerekli kılmaktadır. Yeşil alanları arttırmak ve iklim değişikliğine uyum sağlamak amacıyla Türkiye'nin tüm illerinde Millet Bahçeleri yapılması hedefler arasındadır. Su kaynaklarını etkin kullanmak için nehir havzaları, kuraklık ve taşkın yönetimi, içme suyu havzalarını koruma planlarının tamamlanması hedeflenmiştir. Tarım sektöründe sulama üzerindeki baskıyı azaltmak için arıtılmış suların kullanımına yönelik planlanmalar yapılacaktır. Katı atık yönetimiyle ilgili Kamu Özel İş birliği modeli gibi uygulama araçları geliştirilecek ve halk katı atıkların dönüştürülmesiyle ilgili bilinçlendirilecektir. Toplu taşımanın kullanımını yaygınlaştırmak için tek kart sistemine geçilmesi planlanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği, korunması

ve kaçakçılığın önlenmesi için mevzuat geliştirilecek, denizde ve karada kullanılan alan sayısı arttırılacak ve biyolojik çeşitlilik envanteri düzenli olarak güncellenip Ar-Ge amaçlı kullanılacaktır. Afet tehlike ve risk haritaları oluşturulacaktır. Yerel tohumların ve yerel hayvan ırklarının çoğaltılması ve sürdürülebilir ürünlere dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Sürdürülebilir bir turizm için iklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkilerini tespit etmek ve çevreye duyarlı turizm tesisleri geliştirmek için çalışmalar yapılacaktır. Enerji üretiminde Nükleer güç santralleri kullanımının arttırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülecek ve Akkuyu NGS 2023'te elektrik enerjisi üretimine başlayacaktır (Kalkınma Planı On Birinci Beş Yıllık, 2019).

Çevre sorunlarına duyarlı, çevre ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını hedefleyen politikaların sürdürülebilir gelişme hedefi ışığında uygulanması esastır. Çevresel Etki Değerleme Yönetmeliği'nin (ÇED) önemi ele alınmıştır. Planda ilk defa imar, çevre, enerji vb. alanlarda ihtisas mahkemelerinin kurulacağı belirtilmiştir (Kalkınma Planı On Birinci Beş Yıllık, 2019). İklim değişikliğine yönelik gereken önlemlerin alınması ve uyumun sağlanması amacıyla ihtiyaçların belirlenerek çözüm önerilerinin ortaya konması, tüm bölgeler için İklim Değişikliği Eylem Planı hazırlanması gerektiği belirtilmektedir. Planda ülkenin çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği alanındaki hedefleri şu şekilde belirlenmiştir:

- ✓ Düşük karbonlu iklim dostu bir kalkınma modeli oluşturulması,
- ✓ İyi çevre durumuna odaklı Ar-Ge ve inovasyon stratejilerini geliştirmek ve uygulamaların yaygın hale getirilmesi,
- ✓ Çevre ve doğal kaynaklar ile sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalığın arttırılması,
- ✓ Ulusal ve sektörel bazda çevre ve doğal kaynakların yönetimine ilişkin kapasitenin arttırılması,
- ✓ Çevrenin korunmasına ve yönetimine ilişkin teşviklerin ve araçların çeşitlendirilerek uygulamaya konması.

Planda küresel düzeyde iklim değişikliğinin etkilerinin hızlandığı belirtilerek, bu alanda yeni bir çerçeve ortaya koyan Paris Antlaşması'na taraf ülkelerin yükümlülükleri ve uyum düzeylerinin de hedefleri gerçekleştirmekte

yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle iklim değişikliğinden yüksek oranda etkilenebileceği belirtilmiştir. Bu amaçla iklim değişikliği ile mücadelede emisyon azaltımına ve iklim değişikliğine uyum çalışmalarının sürdürüleceği ifade edilmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin tarım, turizm gibi pek çok sektör üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılacağı belirtilmektedir (Kalkınma Planı On Birinci Beş Yıllık, 2019). Sonuç olarak On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda iklim değişikliğine yönelik oldukça kapsamlı politikaların oluşturulduğu söylenebilir.

On İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2024-2028 döneminde izlenecek politikaları düzenlemektedir. 12. Kalkınma Planının vizyonu; "Türkiye Yüzyılında çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaştan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye'dir (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024). Plan ile ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, ülkemizin refahının artırılması ve uluslararası alandaki konumunun yükseltilmesi hedeflenmektedir. On İkinci Kalkınma Planının temel hedefleri arasında; hukukunun üstünlüğü , temel hak ve hürriyetlerin güçlendirilmesi, iyi yönetişimin kurumsallaştırılması, sosyal ve beşeri yapının güçlendirilmesi, afetlere dayanıklı yaşam alanları ve sürdürülebilir şehirler, makroekonomik anlamda istikrar ve sürdürülebilirlik, her alanda yeşil ve dijital dönüşüm odaklı rekabetçilik, ihracata ve sanayiye dayalı nitelikli büyüme, imalatla teknoloji odaklı yapısal dönüşüm, enerji ve gıda arz güvenliği, uluslararası stratejik ortaklıkların ve işbirliklerinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Planın içeriğinde çevre sorunları, sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği konuları tek bir bölüm başlığı altında değil her bölümde, her sektör içinde yer almakta ve bu konulara yönelik kapsamlı düzeyde somut politikalara yer verilmektedir. Planda tüm dünyayı etkileyen salgın sürecinin iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkabilecek risklere karşı hazırlıklı olmanın gerekli olduğunu, bu konuda farkındalığın oluşturulmasının önemli olduğunu anlaşılmada etkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin küresel ekonomide belirsizliği arttıran etkenlerden biri olduğu, afet sıklığını ve şiddetini arttırdığı yer almaktadır. İklim değişikliğine uyumun ve emisyon azaltım politikalarının bu konuda önemli bir dönüşümü sağlayabileceği ifade edilmektedir (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık,

2024). Planda Paris Anlaşması'nın iklim değişikliği ile mücadelede yol gösterici olduğu, taraf ülkelerin bu konuda çeşitli politikaları gündemine aldığı belirtilmektedir. Bununla birlikte ülkelerin henüz yeterli kazanımlar elde edemediği, gelecekte daha kapsamlı önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca taraf ülkelerin net sıfır emisyon hedeflerine ulaşmalarında enerji sektörünün önemli bir etkisi olacağı belirtilmektedir. Zira küresel sera gazı salınımlarının büyük bir oranının enerji kaynaklı olduğu dikkate alındığında, enerji alanındaki dönüşümün hedeflere ulaşmada etkin rol oynayacağı belirtilmektedir (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024).

İklim değişikliğinin özellikle düşük gelirli ülkelerin ve bazı grupların aleyhine adaletsizliği derinleştirdiği, iklim politikalarının ulusal koşullar dikkate alınarak göreceli kabiliyetler ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarla eşitlik ve sosyal adalet ilkelerine uygun şekilde ele alınmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerdeki insanlarla, iklim politikalarından etkilenecek insanların korunması ve desteklenmesi amacıyla iklim adaletine ilişkin politikaların öne çıkarılması gerektiği vurgulanmaktadır (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024).

Küresel düzeyde iklim değişikliği ile mücadelede üretimin sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ile uyumlu yapılmasına ilişkin anlayışın güçlendiği belirtilmektedir. İklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma konuları ve Sıfır Atık Projesi uygulamalarının, tüm öğrencilere bilinç kazandırılması için müfredata dahil edileceğine de değinilmektedir. Hedefler arasında iklim değişikliğinden kaynaklanan afetler risklerine ilişkin bölgelere özgü kılavuzlar hazırlanması, tüm havzalar için ulusal kuraklık ve taşkın tahmini, erken uyarı sistemlerinin kurulması da yer almaktadır. Ulusal Emisyon Ticaret Sistemi'nin kurulması için hazırlıklar tamamlanıp uygulamaya geçirilecektir. Su kaynaklarının kalitesini ve potansiyelini içeren su kaynakları envanteri oluşturulacaktır. Planda aynı zamanda çevre kirliliği ve iklim değişikliği ile mücadelede, enerji tüketiminde verimlilik artışının sağlanmasına yönelik vergi uygulamalarının devam edeceği, turizm sektörünün ve tarım sektörünün iklim değişikliğine uyumu konusunda kapasitesinin arttırılacağı yer almaktadır (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024).

Tablo 11. Çevrenin Korunması Hedefleri

	2022	2023	2028
Hava Kalitesi İzleme Ağındaki İstasyon Sayısı (Kümülatif)	365	380	400
Karasal Korunan Alanların Ülke Yüzölçümüne Oranı (%)	7,7	7,9	10,0
Çevre Etiket Sistemi Kapsamında Belirlenen Ürün ve Hizmet Grubu Sayısı (Kümülatif)	9	12	27
Planlı Birleşik Çevre Denetimi Sayısı	2.060	2.165	2.630

Kaynakça: Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024

Tablo 11’de 12. Planın çevre korunmasına ilişkin 2028 yılı hedefleri yer almaktadır. Hava kalitesi izleme ağı istasyon sayısının, karasal korunan alanların ülke yüz ölçümüne oranının, çevre etiket sistemi kapsamında belirlenen ürün ve hizmet grubu sayısının ve planlı birleşik çevre denetimi sayısının 2028 yılına kadar yukarıda belirlenen hedefler doğrultusunda arttırılması öngörülmektedir.

On İkinci plan ile; afetlere dirençli ve sürdürülebilir yaşam alanlarına öncelik verilmektedir. Kırsal kesimin yaşam kalitesini yükselterek bölgesel gelişmişlik farklılıklarını en aza indirgeyerek toplumsal refah yaygınlaştırılacaktır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının uygulanmasına ilişkin ilerleme durumlarının takip edilmesi, ilerlemesinin değerlendirilmesi için “Üçüncü Ulusal Gönüllü Gözden Geçirme Raporu’nun hazırlanması planlanmıştır. Toplumun çevre bilincinin ve çevreye karşı duyarlılığının arttırılması temel amaçtır. İklim değişikliğinden kaynaklanan afetler ve önlemlerine dair kamu kurumlarına yönelik bölgesel olarak farklılaştırılmış kılavuzlar hazırlanacak. İklim değişikliğinden kaynaklanan çölleşme, aşırı hava olayı, erozyon, su ve toprakların korunmasına ilişkin farkındalık çalışmaları ve eğitimler ile iklim değişikliğine direnç sağlanacak. Şehirlerdeki yeşil alanlar, yeşil şehir vizyonu çerçevesinde arttırılacak ve tüm illerde millet bahçelerinin yapılması çalışmaları sürdürülecektir.

Tablo 12’de 12. Planın 2028 kentsel altyapı hedefleri yer almaktadır. Su kaynaklarını etkin yönetmek amacıyla su kanunu çıkarılacaktır. Toplam su potansiyelini ve kalitesini gösteren su kaynakları envanteri oluşturulacaktır. Yağmur suyu hasadı, gri suyun yeniden kullanımı, deniz suyunun arıtılması gibi konularda mevzuat geliştirilecektir. Sıfır atık uygulamaları yaygınlaştırılacak, eğitim tüm

kademelerinde “Sıfır Atık Projesi” yürütülecek ve toplumda farkındalık yaratılacaktır.

Tablo 12. Kentsel Altyapı Hedefleri

	2022	2023	2028
İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)	98,7	99,0	100,0
Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)	91,1	95,0	100,0
Atık Su Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı (%)	90	90	100
Arıtılmış Atıksuların Yeniden Kullanım Oranı (%)	4,7	5,2	11,0
İçme Suyu Kayıp Oranı (%)	33,5	31,0	26,0
Sıfır Atık Projesi Kapsamında Atığın Geri Kazanım Oranı (%)	30,1	35,0	42,5
Atık Yönetim Hizmeti Verilen Belediye Nüfusu Oranı (%)	89,0	90,0	100,0
Kentiçi Raylı Sistem Uzunluğu (Km, Kümülatif)	810	925	1.078

Kaynakça: Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024

2053 net sıfır emisyon hedefi ışığında “Uzun Dönemli İklim Değişikliği Stratejisi” hazırlanacak, iklim değişikliğine uyum hedefleri ve sera gazı emisyonlarının azaltımı taahhütlerini ele alan “İkinci Ulusal Katkı Beyanı” güncellenecektir. Atıkların çevreye ve insan sağlığına olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için tedbirler alınacaktır. Çevre dostu ürün ve hizmetlerin rekabet gücü arttırılacak, Gen bankalarındaki bitki ve tohum çeşitleri arttırılacaktır. On ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda 2053 yılı öngörüsü olarak; Türkiye’nin yapı stokunun ve kentsel altyapısının dönüştürülerek, afetlere dirençli hale getirileceği, iklim değişikliği etkilerine uyum sağlayacağı, sürdürülebilir sosyal ve ekonomik yapısıyla dünyadaki lider ülkeler arasında yer alacağı belirtilmektedir (Kalkınma Planı On İkinci Beş Yıllık, 2024).

3. BÖLÜM

KALKINMA PLANLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ AÇISINDAN ANALİZİ

Sürdürülebilir kalkınma konusu 21. yüzyılın başat sorunlarından biridir. Çalışma, 2001 yılında başlayıp hala devam etmekte olan Türkiye’deki kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği temalarına odaklanmıştır. Kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği politikaları ne kadar yer almaktadır, bu politikaların etkinliği nelerdir? Ne ölçüde planlamalar yapılmıştır? gibi sorulara cevap aranarak sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği konularının kalkınma planlarındaki önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

3.1. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yapılmıştır. Nitel araştırma; görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi yöntemlerin kullanıldığı, olguların arkasındaki anlamları araştırıp ve yorumlanıp anlamlandıran bir araştırma türüdür (Sak vd., 2021: 229). Doküman yani belge, bir şey hakkında bilgi veren veya kanıt niteliği taşıyan resmi kâğıt, elektronik dosya ya da kitap şeklinde tanımlanmaktadır. Nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi sayesinde araştırılan konu hakkında detaylı ve sistematik bilgilere ulaşılmaktadır. Zamanı verimli kullanmayı sağlaması, örneklem büyüklüğü, maliyetin düşük olması, kolay ulaşılabilirlik sağlaması, doküman analizi yönteminin avantajlarıdır (Kiral, 2020: 16). Balcı (2006), doküman kaynaklarını birincil ve ikincil olacak şekilde sınıflandırmıştır. Birincil kaynakları kişi kendisi yazıyorken, ikincil kaynaklar başkası tarafından yazılan belgelerdir. Veriler yayınlanmış kitaplar, lisansüstü tezler, makaleler, çevrimiçi portallar ve/veya kurumsal web sayfalarından alınmıştır. Çalışmada nitel, nicel ve karma analiz programı Maxqda kullanılarak doküman incelemesi yöntemi olan içerik analizi yapılmıştır. 2001 yılından itibaren uygulanan kalkınma planlarına ilişkin toplam beş belge Maxqda programının belge tarama sistemine yüklenmiştir. Daha sonra program bünyesinde araştırmanın veri setini oluşturan çalışmanın amacına yönelik kod sistemi oluşturulmuş ve hesaplanan frekans yoğunlukları sonucunda yorumlamalar yapılmıştır. Nitel, nicel ve karma

analiz programı ile kod matrisleri oluşturulmuş, sözcük frekanslarına bakılmış, incelenmesi planlanan kalkınma planlarının alt kod analizleri yapılmış ve tek vaka modelleri çıkartılmıştır.

Çalışmada oluşturulan temalar ve tüm kodlar dokümanlarda çalışmaya ilişkin yer alan kullanılan konular üzerinden belirlenmiştir. Belirlenen genel kodlar (temalar) ve alt kodlar aşağıda belirtilmiştir:

Genel Kodlar:

- ✓ İstihdam Politikaları,
- ✓ Teknoloji ve Yenilik,
- ✓ Yerel Yönetimler, Kırsal Yönetimler,
- ✓ Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik,
- ✓ Eğitim ve İnsan Kaynakları,
- ✓ Altyapı Yatırımları,
- ✓ Sanayi ve Ticaret Politikaları,
- ✓ Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri olarak belirlenmiştir.

Alt Kodlar: Kayıt dışılık, istihdam ve işgücü politikaları, girişimcilik Faaliyetleri, Araştırma Geliştirme Politikaları, Dijital Dönüşüm Politikaları, Yatay Politikalar, Kentsel Politikalar, Entegrasyonlar, Hukuki Düzenlemeler, Göç Politikaları, Haritalandırma, Kırsal Kalkınma Politikaları, Tarım ve Hayvancılık Politikaları, İklim Değişikliği Politikaları, Doğal Kaynakların Yönetimi, Yeşil Ekonomi, Mavi Ekonomi, Kentsel Dönüşüm Politikaları, Yeşil Dönüşüm Politikaları, Biyoteknoloji Politikaları, Su Kaynaklarının Yönetimi, Çevre Bilincinin Oluşmasına Yönelik Politikalar, Biyoçeşitlilik Politikaları, Evsel Atık Politikaları, Eğitim Politikaları, Sağlık Politikaları, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kültürel ve Sportif Faaliyetler, Pandemi Politikalar, Ulaştırma Politikaları, Enerji Verimliliği Politikaları, Afetlere İlişkin Politikalar, Lojistik Politikalar, Madencilik Politikaları, Ticaret Politikaları, Sanayi Politikaları, Nükleer Enerji Politikaları, Nükleer Santral Politikaları, Ekonomik Planlama, Rekabetçi Üretim, Turizm Politikaları, Stratejik Yönetim olarak belirlenmiştir.

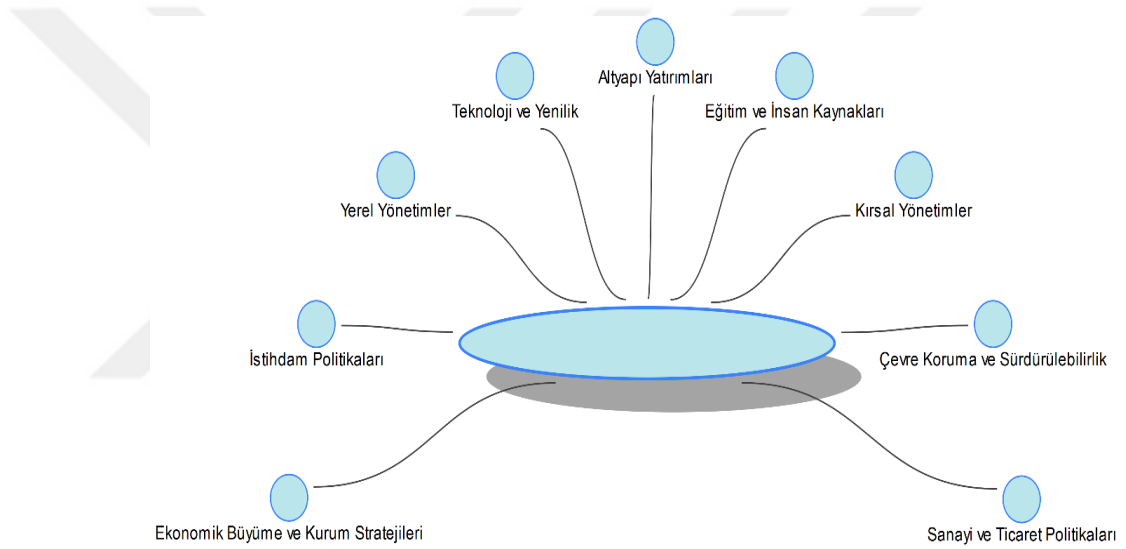
Sınırlılık

Çalışmada 8., 9., 10., 11. ve 12. Kalkınma Planları incelenmiştir. Çevre sorunları 2000’li yıllardan sonra daha çok ön plana çıktığından dolayı incelemeye 2001 yılından Türkiye’de geçerli olan Beş Yıllık Kalkınma Planları dahil edilmiştir.

3.2. Bulgular

Çalışmanın bulgular bölümünde beş kalkınma planına ilişkin analiz ve bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada sırasıyla sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci kalkınma planları incelenmiş, analiz edilmiştir.

Şekil 11. Temalar Gösterimi

Şekil 11’de çalışma alanı kapsamında belirlenen temalar gösterilmiştir. Bu belirlenmiş dokuz temanın ve alt başlıklarının Türkiye’deki kalkınma planlarında ne düzeyde ele alındığı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenmiş ve durum değerlendirmesi yapılmıştır.

- **İstihdam Politikaları**

İstihdam Politikaları teması altında iki kod oluşturulmuştur. Bunlar; İstihdam ve İşgücü Politikaları, Kayıtdışılık olmuştur.

Tablo 13. İstihdam Politikalarına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Kayıtdışılık	105	15,46
İstihdam ve İşgücü Politikaları	574	84,54
TOPLAM	679	100,00

Tablo 13'te İstihdam Politikaları temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. İstihdam Politikaları teması altında en yoğun yer alan kod İstihdam ve İşgücü Politikaları olmuştur. Özellikle Türkiye gibi işsizlik problemiyle mücadele eden bir ülke için bu durum normal olarak değerlendirilebilir. Ancak kalkınma planlarında istihdam ve işgücü politikaları, kayıt dışılık koduna göre çok daha fazla yer almıştır. Kayıtdışılık da ülkemizde önemli bir sorun olmasına rağmen politikalarda yeterli düzeyde ele alınmamıştır.

- **Teknoloji ve Yenilik**

Teknoloji ve Yenilik teması altında 3 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Girişimcilik Faaliyetleri, Araştırma Geliştirme Politikaları, Dijital Dönüşüm Politikaları olmuştur.

Tablo 14. Teknoloji ve Yenilik Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Girişimcilik Faaliyetleri	652	60,88
Araştırma Geliştirme Politikaları	378	35,29
Dijital Dönüşüm Politikaları	41	3,83
TOPLAM	1071	100,00

Tablo 14'te Teknoloji ve Yenilik temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Teknoloji ve Yenilik teması altında en yoğun yer alan kod Girişimcilik Faaliyetleri olmuştur. Teknoloji ve Yenilik teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla Araştırma Geliştirme Politikaları, Dijital Dönüşüm Politikaları olmuştur. Ancak küresel iklim değişikliği ve dolayısıyla sürdürülebilirliğin sağlanması için ele alınacak önlemler geliştirmek amacıyla Ar-Ge ve dijital dönüşüm politikalarına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

- **Yerel Yönetimler**

Yerel Yönetimler teması altında 6 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Kentsel Politikalar, Entegrasyonlar, Hukuki Düzenlemeler, Göç Politikaları, Haritalandırma, Yatay Politikalar olmuştur.

Tablo 15. Yerel Yönetimler Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Yatay Politikalar	1	0,19
Kentsel Politikalar	337	63,35
Entegrasyonlar	71	13,35
Hukuki Düzenlemeler	66	12,41
Göç Politikaları	48	9,02
Haritalandırma	9	1,69
TOPLAM	532	100,00

Tablo 15'te Yerel Yönetimler temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Yerel Yönetimler teması altında en yoğun yer alan kod Kentsel Politikalar olmuştur. İklim değişikliğinin de etkisiyle köyden kente doğru gerçekleşen göçler çevre tahribatını arttırmakta, çarpık kentleşme, altyapı ve üstyapı sorunlarına neden olmaktadır. Bu nedenle göç politikalarına kalkınma planlarında daha fazla yer verilmesi uygun olacaktır. Yatay politikalar ise kalkınma planlarında göz ardı edilmiş neredeyse hiç ele alınmamıştır.

- **Kırsal Yönetimler**

Kırsal Yönetimler teması altında 3 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Bölgesel Kalkınma Politikaları, Kırsal Kalkınma Politikaları, Tarım ve Hayvancılık Politikaları olmuştur.

Tablo 16. Kırsal Yönetimler Temasına İlişkin Alt Kod İstatistikleri

	Frekanslar	Yüzde
Kırsal Kalkınma Politikaları	223	37,54
Tarım ve Hayvancılık Politikaları	63	10,61
Bölgesel Kalkınma Politikaları	308	51,85
TOPLAM	594	100,00

Tablo 16'da Kırsal Yönetimler temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Kırsal Yönetimler teması altında en yoğun yer alan kod bölgesel kalkınma politikaları olmuştur. Kırsal Yönetimler teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla kırsal kalkınma politikaları, tarım ve hayvancılık politikaları olmuştur. Bölgesel kalkınma politikaları sürdürülebilir bir kalkınma için önem arz ettiğinden bu sonuç uygundur. Köyden kente göçün önüne geçmek, kırsal kesimde yaşayan nüfusun iş ve yaşam koşullarının iyileştirilerek sürdürülebilirliğini sağlamak

adına kırsal kalkınma politikalarının ele alınması da sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir. Ancak iklim değişikliğine uyumun sağlanması için tarım ve hayvancılık politikalarına da ağırlık verilmeli, değişen iklim koşullarına uygun tarım yapılması ve hayvan yetiştirilmesi için politikalar geliştirilmelidir.

- **Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik**

Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik teması altında 12 kod oluşturulmuştur. Bunlar; İklim Değişikliği Politikaları, Doğal Kaynakların Yönetimi, Yeşil Ekonomi, Atık Yönetimi, Mavi Ekonomi, Kentsel Dönüşüm Politikaları, Yeşil Dönüşüm Politikaları, Biyoteknoloji Politikaları, Su Kaynaklarının Yönetimi, Çevre Bilincinin Oluşmasına Yönelik Politikalar, Biyoçeşitlilik Politikaları, Evsel Atık Politikalarıdır.

Tablo 17. Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
İklim Değişikliği Politikaları	350	33,56
Doğal Kaynakların Yönetimi	347	33,27
Yeşil Ekonomi	156	14,96
Atık Yönetimi	48	4,60
Mavi Ekonomi	47	4,51
Kentsel Dönüşüm Politikaları	34	3,26
Yeşil Dönüşüm Politikaları	21	2,01
Biyoteknoloji Politikaları	19	1,82
Su Kaynaklarının Yönetimi	15	1,44
Çevre Bilincinin Oluşmasına Yönelik Politikalar	3	0,29
Biyoçeşitlilik Politikaları	2	0,19
Evsel Atık Politikaları	1	0,10
TOPLAM	1043	100,00

Tablo 17’de Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik teması altında en yoğun yer alan kod İklim Değişikliği Politikaları olmuştur. Bu durum çalışmanın amacıyla uyumlu ve istenilen bir sonuçtur. Çevre konuları 21.yy’ın temel sorunudur ve temel hedef çevresel duyarlılık geliştirmektir. COP 28’de de iklim değişikliği konusu temel sorun olarak ele alınmıştır. Tüm dünya bu konuya ağırlık gösterdiğinden sonucun böyle çıkması beklenen bir durumdur. Kalkınma planlarında da bu konuların ele alınması önemli ve uygundur. İklim değişikliği politikaları kodunu izleyen diğer kod doğal kaynakların yönetimidir. İklim değişikliğine karşı önlemler geliştirmek

amacıyla fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji sağlayan doğal kaynakların kullanılması gerekmektedir. Buradan yola çıkarak doğal kaynak yönetimi kodunun da yoğun olarak ele alınması kalkınma planlarında çevreye karşı bilincin oluştuğunun göstergesidir.

Çevre bilincinin oluşmasına yönelik politikalar, biyoçeşitlilik politikaları ve evsel atık politikaları ise kalkınma planlarında neredeyse hiç yer almamıştır. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için bilinç ilk olarak evimizden başlamalıdır. Bu sebeple toplumun bilinçlenmesi adına bu konulara daha fazla ağırlık verilmesi gerekmektedir. Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla doğal kaynakların yönetimi, yeşil ekonomi, atık yönetimi, mavi ekonomi, kentsel dönüşüm politikaları, yeşil dönüşüm politikaları, biyoteknoloji politikaları, su kaynaklarının yönetimi, çevre bilincinin oluşmasına yönelik politikalar, biyoçeşitlilik politikaları, evsel atık politikaları olmuştur.

- **Eğitim ve İnsan Kaynakları**

Eğitim ve İnsan Kaynakları teması altında 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Eğitim Politikaları, Sağlık Politikaları, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kültürel ve Sportif Faaliyetler, Pandemik Politikalar olmuştur.

Tablo 18. Eğitim ve İnsan Kaynakları Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Eğitim Politikaları	495	36,83
Sağlık Politikaları	418	31,10
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	222	16,52
Kültürel Ve Sportif Faaliyetler	186	13,84
Pandemik Politikalar	23	1,71
TOPLAM	1344	100,00

Tablo 18’de Eğitim ve İnsan Kaynakları temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Eğitim ve İnsan Kaynakları teması altında en yoğun yer alan kod Eğitim Politikaları olmuştur. Endüstri 5.0’ın da öne çıkması ile eğitilmiş insan gücü daha da önem kazanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için beşerî sermayeye her planda önem verilmektedir. Sağlık politikaları öne çıkan ikinci kod olarak ele alınmakta ve sürdürülebilir bir kalkınma için önem arz etmektedir.

- **Altyapı Yatırımları**

Altyapı Yatırımları teması altında 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Ulaştırma Politikaları, Enerji Verimliliği Politikaları, Afetlere İlişkin Politikalar, Lojistik Politikalar, Madencilik Politikaları olmuştur.

Tablo 19. Altyapı Yatırımlarına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Ulaştırma Politikaları	421	38,34
Enerji Verimliliği Politikaları	407	37,07
Afetlere İlişkin Politikalar	134	12,20
Lojistik Politikalar	97	8,83
Madencilik Politikaları	39	3,55
TOPLAM	1098	100,00

Tablo 19’da Altyapı Yatırımları temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Altyapı Yatırımları teması altında en yoğun yer alan kod Ulaştırma Politikaları olmuştur. İklim değişikliğine uyum kapsamında enerji verimliliğine dayanan taşıtların üretilmesi, elektrikli taşıtlara geçişin hızlandırılması, doğayı kirletmeyen bir ulaşım ağı sağlanması bakımından bu kodların öne çıkması uygun ve istenen bir durumdur. İklim değişikliği ile birlikte sıklığı artan sel ve yangın gibi afetlerin yanı sıra deprem gibi doğal afetlerin de yaşanması nedeniyle afetlere ilişkin politikalar da öne çıkmıştır. Sürdürülebilirlik için evlerde ve iş yerlerinde enerji verimliliğinin sağlanması da oldukça önemlidir ve kalkınma planlarında da ele alınmıştır. Altyapı Yatırımları teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla Enerji Verimliliği Politikaları, Afetlere İlişkin Politikalar, Lojistik Politikalar, Madencilik Politikaları olmuştur.

- **Sanayi ve Ticaret Politikaları**

Sanayi ve Ticaret Politikaları teması altında 4 kod oluşturulmuştur. Bunlar; Ticaret Politikaları, Sanayi Politikaları, Nükleer Enerji Politikaları, Nükleer Santral Politikaları olmuştur.

Tablo 20. Sanayi ve Ticaret Politikaları Temasına İlişkin Alt Kod İstatistiği

	Frekanslar	Yüzde
Ticaret Politikaları	359	55,40
Sanayi Politikaları	282	43,52
Nükleer Enerji Politikaları	4	0,62
Nükleer Santral Politikaları	3	0,46
TOPLAM	648	100,00

Tablo 20’de Sanayi ve Ticaret Politikaları temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Sanayi ve Ticaret Politikaları teması altında en yoğun yer alan kod kalkınma için geliştirilmesi gerekli olan Ticaret Politikaları olmuştur. Bir tedbirsizlik sonucu oluşabilecek kazaları önlemek için nükleer enerji ve nükleer santral politikalarına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Sanayi ve Ticaret Politikaları teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla sanayi politikaları, nükleer enerji politikaları, nükleer santral politikaları olmuştur.

- **Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri**

Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri teması altında 4 kod oluşturulmuştur. Bunlar; ekonomik planlama, rekabetçi üretim, turizm politikaları, stratejik yönetim olmuştur.

Tablo 21. Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri Temasına İlişkin Alt Kod İstatistikleri

	Frekanslar	Yüzde
Ekonomik Planlama	595	40,92
Rekabetçi Üretim	509	35,01
Turizm Politikaları	181	12,45
Stratejik Yönetim	169	11,62
TOPLAM	1454	100,00

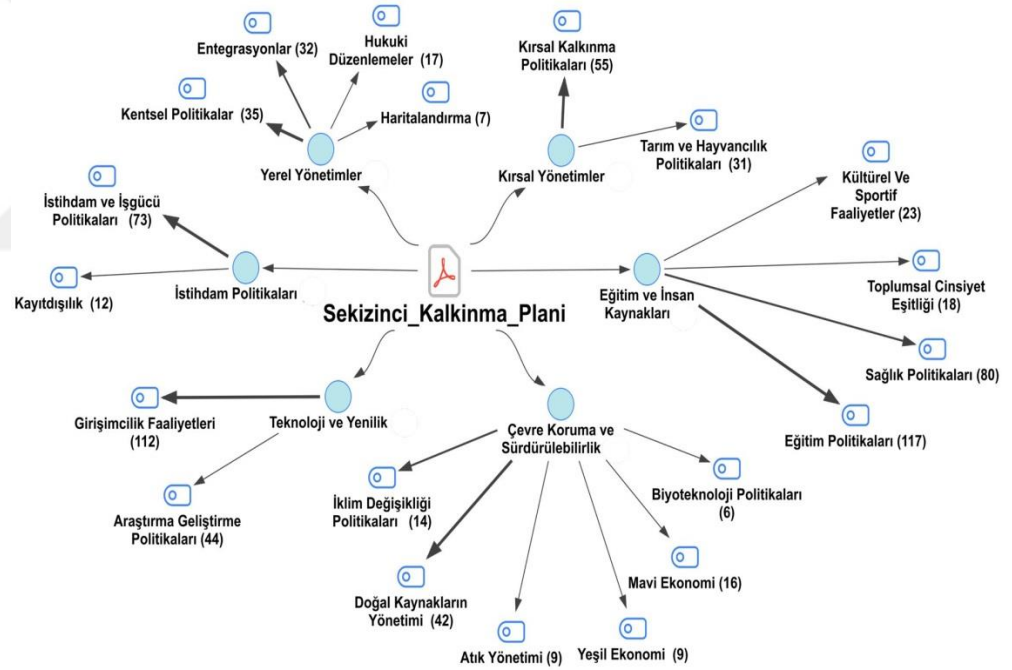
Tablo 21’de Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri temasına ilişkin alt kod istatistiği yer almaktadır. Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri teması altında en yoğun yer alan kod ekonomik planlama olmuştur. Sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomik planlama ve rekabetçi üretim konuları da önem taşıdığı için bu sonuç uygundur. İklim değişikliğine uyumlu olarak turizmin toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için turizm politikalarının

geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri teması altında bahsedilen diğer kodlar sırasıyla rekabetçi üretim, turizm politikaları, stratejik yönetim olmuştur.

3.2.1.İlişkisel Analizler

İlişkisel analiz, çalışmanın amacına uygun olarak araştırılan konu hakkında el edilen verilerin arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılmaktadır. Bu çalışmada ilişkisel analiz kullanılmasında amaç, belirlenen temaların ve alt kodlarının beş yıllık kalkınma planlarında ne düzeyde ele alındığını ortaya koymak ve planlar arasında karşılaştırma yapmaktır.

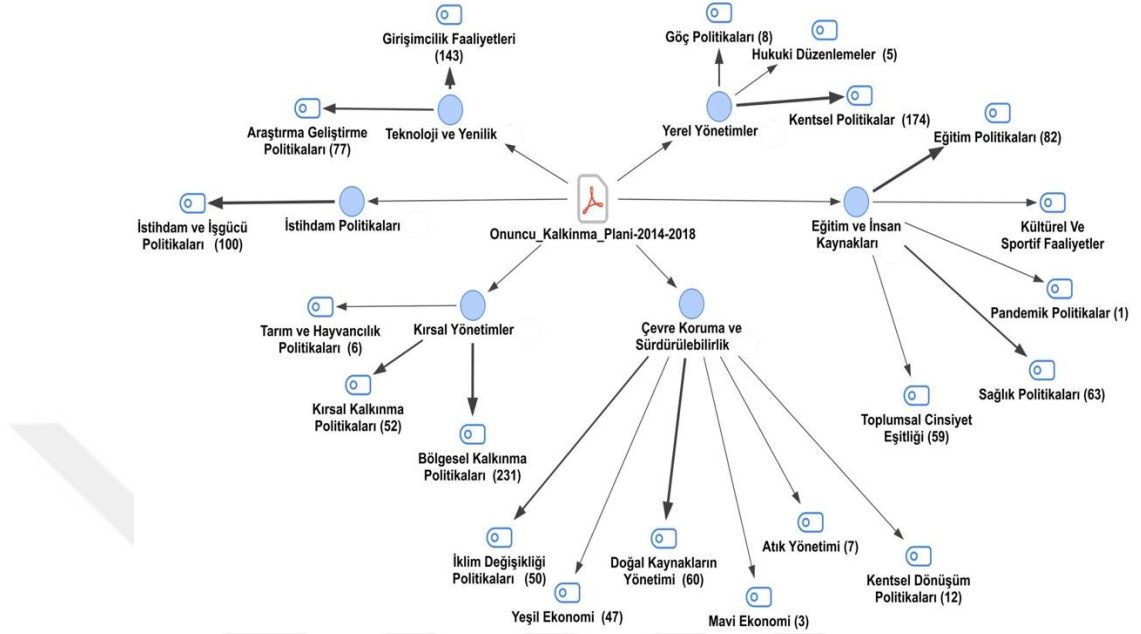
Şekil 12. Sekizinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 12’de Sekizinci Kalkınma Planına ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır. Çevre koruma ve sürdürülebilirlik teması altında iklim değişikliği politikaları 8. Kalkınma planında ilk defa ele alınmıştır. Tek vaka modelinde çevre koruma ve sürdürülebilirlik teması altında en yoğun yer alan kod doğal kaynakların yönetimi olmuştur ve bu da iklim değişikliği için alınacak önlemler açısından oldukça önem arz etmektedir. 2. Sırada iklim değişikliği politikaları yer almaktadır, nasıl bir yol izleneceğine dair bu durum uygundur. İstihdam politikaları teması altında istihdam ve işgücü politikaları, kayıt dışılıktan çok daha fazla öne

Şekil 13'te Dokuzuncu Kalkınma Planına ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır. Çevre koruma ve sürdürülebilirlik temasında en yoğun yer alan kodlar sırasıyla doğal kaynakların yönetimi, iklim değişikliği politikaları ve yeşil ekonomi olmuştur. İklim değişikliği politikalarına sekizinci kalkınma planına oranla daha fazla yer verilmiştir, sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirmek için küresel iklim değişikliğiyle mücadele bilinci giderek artmaktadır. İstihdam politikaları teması altında istihdam ve işgücü politikaları, kayıt dışılıktan çok daha fazla öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir bir kalkınma için istihdamın sağlanması ve işsizliğin azaltılması önem arz ettiğinden bu sonuç uygundur. Yerel yönetimler teması altında en çok öne çıkan kod kentsel politikalar ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gereklidir. Kırsal yönetimler teması altında öne çıkan politikalar bölgesel ve kırsal kalkınma politikalarıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma için gelişmişlik konusunda geri kalmış bölgelerin de kalkınmasını sağlamak ve gelişmişlik farklarını azaltmak önceliklidir. İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik için tarım ve hayvancılık politikalarına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Eğitim ve insan kaynakları teması altında öne çıkan kodlar eğitim ve sağlık politikalarıdır, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için beşerî sermayeye ve insan sağlığına oldukça önem verilmektedir. Teknoloji ve yenilik temasında öne çıkan kod girişimcilik faaliyetleridir. Ar-Ge politikalarına ise sekizinci kalkınma planından daha fazla yer verilmiştir ancak sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve iklim değişikliği için önlemler geliştirilmesi amacıyla daha da fazla yer verilmesi gerekmektedir. Altyapı yatırımları teması altında en yoğun kod ulaştırma politikalarıdır. Sanayi ve ticaret politikaları teması altında nükleer enerji ve nükleer santral politikalarına bu planda bir defa ile sınırlı olmakla birlikte yer verilmiştir. Çevreye duyarlı bir yaklaşım çerçevesinde nükleer enerjinin kullanımı ile ilgili yasal prosedürlere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme ve kurum stratejileri temasında en yoğun yer alan kod rekabetçi üretimdir. Sonrasında sırasıyla stratejik yönetim ve ekonomik planlama kodları öne çıkmaktadır.

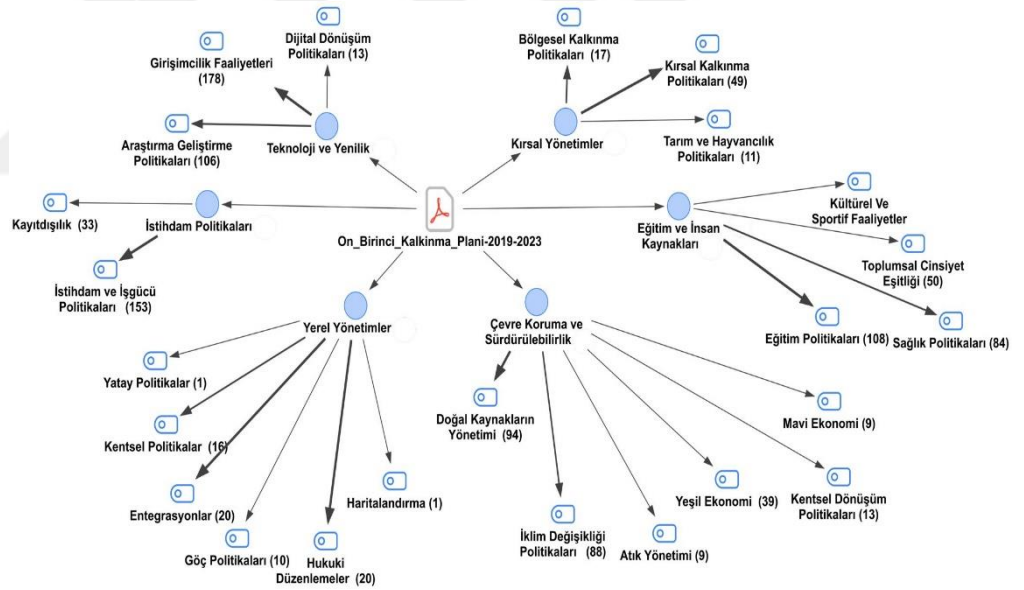
Şekil 14. Onuncu Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 14'te Onuncu Kalkınma Planına ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır. Çevre koruma ve sürdürülebilirlik temasında en yoğun yer alan kodlar sırasıyla doğal kaynakların yönetimi, iklim değişikliği politikaları ve yeşil ekonomi olmuştur. Doğal kaynakların yönetimi, dokuzuncu kalkınma planına oranla çok daha fazla ele alınmıştır. Sürdürülebilirlik için doğal kaynaklara verilen önem artmaktadır. İstihdam politikaları teması altında istihdam ve işgücü politikaları yer almakta, kayıt dışılıktan hiç bahsedilmemektedir. Yerel yönetimler teması altında en çok öne çıkan kod kentsel politikalardır ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gereklidir. Ancak göç politikaları da sürdürülebilir kalkınma için önemli olmasına karşın çok az ele alınmıştır. Kırsal yönetimler teması altında öne çıkan politikalar bölgesel ve kırsal kalkınma politikalarıdır. Sürdürülebilir bir kalkınma için gelişmişlik konusunda geri kalmış bölgelerin de kalkınmasını sağlamak ve gelişmişlik farklarını azaltmak önceliklidir. İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik için tarım ve hayvancılık politikalarına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Eğitim ve insan kaynakları teması altında öne çıkan kodlar eğitim ve sağlık politikalarıdır, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için beşerî sermayeye ve insan sağlığına oldukça önem verilmektedir. Hemen ardından gelen kod kalkınma için gerekli koşullardan biri olan

toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Teknoloji ve yenilik temasında öne çıkan kod girişimcilik faaliyetleridir. Ar-Ge politikalarına ise dokuzuncu kalkınma planından daha fazla yer verilmiştir. Altyapı yatırımları teması altında en yoğun kod ulaştırma politikalarıdır. Ardından iklim değişikliği ile uyum sürecinde önem arz eden enerji verimliliği politikaları gelmektedir. Sanayi ve ticaret politikaları teması altında en yoğun kod ticaret politikalarıdır, nükleer enerji ve nükleer santral politikalarına dokuzuncu planda olduğu gibi birer defa ele alınmıştır. Çevreye duyarlı bir yaklaşım çerçevesinde nükleer enerjinin kullanımı ile ilgili yasal prosedürlere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme ve kurum stratejileri temasında en yoğun yer alan kod rekabetçi üretimdir. Sonrasında sırasıyla ekonomik planlama ve stratejik yönetim kodları öne çıkmaktadır.

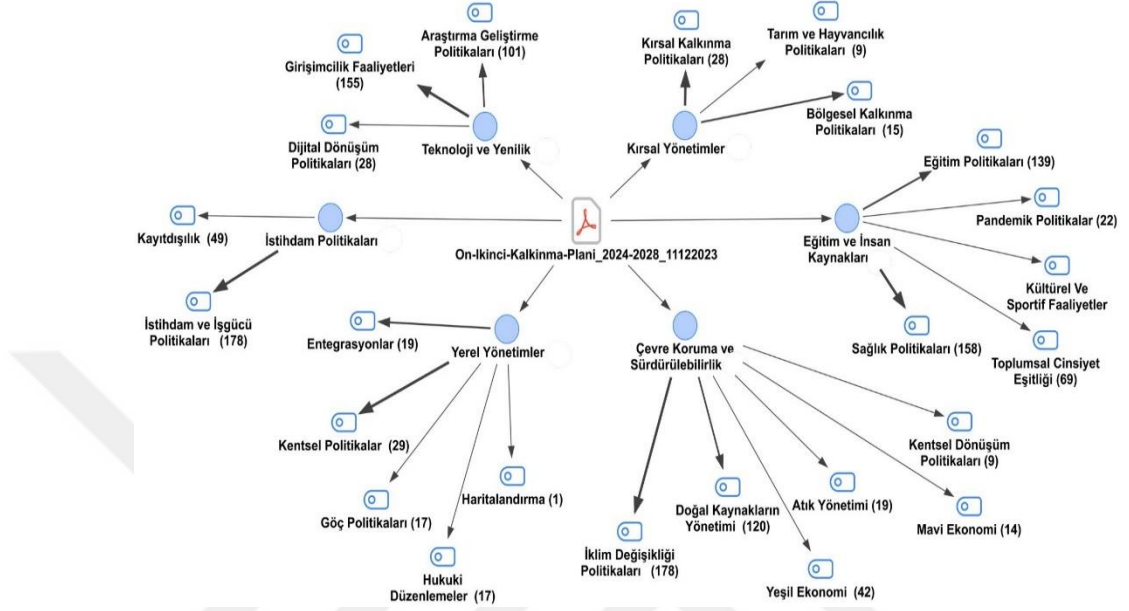
Şekil 15. On Birinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 15'te On Birinci Kalkınma Planına ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır. Çevre koruma ve sürdürülebilirlik temasında en yoğun yer alan kodlar sırasıyla doğal kaynakların yönetimi, iklim değişikliği politikaları ve yeşil ekonomi olmuştur. Doğal kaynakların yönetimi ve iklim değişikliği politikaları onuncu kalkınma planına oranla çok daha fazla ele alınmıştır. Sürdürülebilirlik için doğal kaynaklara ve iklim değişikliği ile ilgili geliştirilecek önlemlere verilen önem giderek artmaktadır. İstihdam politikaları teması altında yoğun olarak istihdam ve işgücü politikaları yer almaktadır. Yerel yönetimler teması altında en çok öne çıkan kodlar

hukuki düzenlemeler ve entegrasyonlardır, hemen ardından da kentsel politikalar gelmektedir ve sürdürülebilir kalkınma için gereklidir. Göç politikaları ise her planda biraz daha fazla yer almaktadır. Çarpık kentleşme, üstyapı ve altyapı sorunlarına neden olan göçleri önlemek adına güzel bir gelişmedir. Kırsal yönetimler teması altında en yoğun kod kırsal kalkınma politikalarıdır. Köyden kente göçü önlemek adına güzel bir tablodur. İklim değişikliği ve sürdürülebilirlik için tarım ve hayvancılık politikalarına daha fazla yer verilmelidir. Eğitim ve insan kaynakları teması altında öne çıkan kodlar eğitim ve sağlık politikalarıdır, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için beşerî sermayeye ve insan sağlığına oldukça önem verilmektedir. Hemen ardından gelen kod kalkınma için gerekli koşullardan biri olan toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Teknoloji ve yenilik temasında öne çıkan kod girişimcilik faaliyetleridir. Ar-Ge politikalarına ise onuncu kalkınma planından daha fazla yer verilmiştir. Gelişen ve değişen dünya koşulları ile dijital dönüşüm politikaları da ele alınan konular arasında yerini almıştır. Altyapı yatırımları teması altında en yoğun kod enerji verimliliği politikalarıdır. İklim değişikliği günümüzün en büyük sorunudur ve doğaya daha fazla zarar vermemek adına önlemler alınması gerekmektedir. Sanayi ve ticaret politikaları teması altında en yoğun kod sanayi politikalarıdır, nükleer enerji ve nükleer santral politikalarına yer verilmemiştir. Çevreye duyarlı bir yaklaşım çerçevesinde nükleer enerjinin kullanımı ile ilgili yasal prosedürlere yer verilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme ve kurum stratejileri temasında en yoğun yer alan kod ekonomik planlamadır. Sonrasında sırasıyla rekabetçi üretim ve turizm politikaları kodları öne çıkmaktadır.

Şekil 16. On İkinci Kalkınma Planına İlişkin Tek Vaka Modeli

Şekil 16'da On İkinci Kalkınma Planına ilişkin kategori ve kodlar yer almaktadır. Çevre koruma ve sürdürülebilirlik temasında en yoğun yer alan kodlar sırasıyla iklim değişikliği politikaları, doğal kaynakların yönetimi ve yeşil ekonomi olmuştur. Bu kodlar on birinci kalkınma planına oranla daha fazla ele alınmıştır. Çünkü iklim değişikliği günümüzün en büyük sorunudur ve sürdürülebilir kalkınma için de böyle olması uygundur. Sürdürülebilirlik için doğal kaynaklara ve iklim değişikliği ile ilgili geliştirilecek önlemlere verilen önem fazlasıyla artmıştır. İstihdam politikaları teması altında yoğun olarak istihdam ve işgücü politikaları yer almaktadır. Yerel yönetimler teması altında en çok öne çıkan kodlar kentsel politikalar, entegrasyonlar, hukuki düzenlemeler ve göç politikalarıdır. Göç politikaları on birinci plana oranla biraz daha fazla yer almaktadır. Kırsal yönetimler teması altında en yoğun kod kırsal kalkınma politikalarıdır. Köyden kente göçü önlemek adına güzel bir tablodur. İklim değişikliğine uyum ve sürdürülebilirlik için tarım ve hayvancılık politikalarına daha fazla yer verilmelidir. Eğitim ve insan kaynakları teması altında öne çıkan kodlar eğitim ve sağlık politikalarıdır, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için beşerî sermayeye ve insan sağlığına oldukça önem verilmektedir. Hemen ardından gelen kod kalkınma için gerekli

koşullardan biri olan toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Teknoloji ve yenilik temasında öne çıkan kod girişimcilik faaliyetleridir. Gelişen ve değişen dünya koşulları ile dijital dönüşüm politikaları da on birinci kalkınma planına göre daha fazla ele alınmıştır. Altyapı yatırımları teması altında en yoğun kod enerji verimliliği politikalarıdır. İklim değişikliği günümüzün en büyük sorunudur ve doğaya daha fazla zarar vermemek adına önlemler alınması gerekmektedir. Sanayi ve ticaret politikaları teması altında en yoğun kod ticaret politikalarıdır, nükleer enerji ve nükleer santral politikalarına da yer verilmiştir. Çevreye duyarlı bir yaklaşım çerçevesinde nükleer enerjinin kullanımı ile ilgili yasal prosedürlere yer verilmesi gerekmektedir. Ekonomik büyüme ve kurum stratejileri temasında en yoğun yer alan kod ekonomik planlamadır. Sonrasında sırasıyla rekabetçi üretim ve turizm politikaları kodları öne çıkmaktadır.

Şekil 17. Kod Bulutu

Planlarda yer alan kodların yoğunluğa göre dağılımı Şekil 17’de gösterilmektedir. Daha büyük puntolu olarak gösterilen kodlar daha yoğun olarak kullanılan ifadeleri gösterirken, daha küçük puntolu olan ifadeler, kodların daha az yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Buna göre; girişimcilik faaliyetleri, ekonomik planlama, istihdam ve işgücü politikaları, rekabetçi üretim, araştırma geliştirme politikaları, iklim değişikliği politikaları, sağlık politikaları, eğitim politikaları, bölgesel kalkınma politikaları, enerji verimliliği politikaları ve doğal kaynakların yönetimi konuları kalkınma planlarında öne çıkmaktadır.

Tablo 22. Temaların kod Matris Tarayıcısı: Analizde Ele Alınan Temalar ve Alt Kodları

Kod Sistemi	Sekizinci Kalkınma Planı	Dokuzuncu Kalkınma Planı...	Onuncu Kalkınma Planı...	On Birinci Kalkınma Planı...	On İkinci Kalkınma Planı...	TOPLAM
İstihdam Politikaları						0
Kayıtlılık	12	11		33	49	105
İstihdam ve İşgücü Politikaları	73	70	100	153	178	574
Teknoloji ve Yenilik						0
Girişimcilik Faaliyetleri	112	64	143	178	155	652
Araştırma Geliştirme Politikaları	44	50	77	106	101	378
Dijital Dönüşüm Politikaları				13	28	41
Yerel Yönetimler						0
Yatay Politikalar				1		1
Kentsel Politikalar	35	83	174	16	29	337
Entegrasyonlar	32			20	19	71
Hukukî Düzenlemeler	17	7	5	20	17	66
Göç Politikaları		13	8	10	17	48
Haritalandırma	7			1	1	9
Kırsal Yönetimler						0
Kırsal Kalkınma Politikaları	55	39	52	49	28	223
Tarım ve Hayvancılık Politikaları	31	6	6	11	9	63
Bölgesel Kalkınma Politikaları		45	231	17	15	308
Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik						0
İklim Değişikliği Politikaları	14	20	50	88	178	350
Doğal Kaynakların Yönetimi	42	31	60	94	120	347
Yeşil Ekonomi	9	19	47	39	42	156
Atık Yönetimi	9	4	7	9	19	48
Mavi Ekonomi	16	5	3	9	14	47
Kentsel Dönüşüm Politikaları			12	13	9	34
Yeşil Dönüşüm Politikaları					21	21
Biyoteknoloji Politikaları	6	3	3	3	4	19
Su Kaynaklarının Yönetimi	4		5	2	4	15
Çevre Bilincinin Oluşmasına Yönelik Politikalar				3		3
Biyçeşitlilik Politikaları					2	2
Evsel Atık Politikaları	1					1
Eğitim ve İnsan Kaynakları						0
Eğitim Politikaları	117	49	82	108	139	495
Sağlık Politikaları	80	33	63	84	158	418
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	18	26	59	50	69	222
Kültürel Ve Sportif Faaliyetler	23		8	58	97	186
Pandemik Politikalar			1		22	23
Altyapı Yatırımları						0
Ulaştırma Politikaları	92	74	127	71	57	421
Enerji Verimliliği Politikaları	61	19	54	110	163	407
Afetlere İlişkin Politikalar	42	2	16	25	49	134
Lojistik Politikalar		7	21	37	32	97
Madencilik Politikaları	6	2	5	8	18	39
Sanayi ve Ticaret Politikaları						0
Ticaret Politikaları	55	30	134	58	82	359
Sanayi Politikaları	76	24	43	72	67	282
Nükleer Enerji Politikaları		1	1		2	4
Nükleer Santral Politikaları		1	1		1	3
Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri						0
Ekonomik Planlama	102	27	60	211	195	595
Rekabetçi Üretim	23	78	152	105	151	509
Turizm Politikaları	31	17	32	47	54	181
Stratejik Yönetim	65	28	49	10	17	169
Σ TOPLAM	1310	880	1891	1942	2432	8463

Tablo 22’de Temaların kod Matris Tarayıcısı: Analizde ele alınan temalar ve alt kodları 8., 9., 10. 11. ve 12. Kalkınma planlarının ayrı ayrı olarak ele alınan kodlar ve alt kodlarının değerleri yer almaktadır.

- Kayıt dışılık kalkınma için önemli bir sorun olmasına rağmen 8., 9. Planda az ele alınmış, 10. Planda hiç ele alınmamış 11 ve 12. Planlarda biraz daha üzerinde durulmuştur. Ancak hala yeterince değinilen bir konu değildir.
- İstihdam ve işgücü politikaları her planda öne çıkarken özellikle son iki planda öncelikli sorun haline gelmiştir.
- Girişimcilik faaliyetleri her planda ele alınırken özellikle son üç planda daha fazla üzerinde durulmuştur.
- Ar-Ge politikaları küresel iklim kriziyle mücadelede alınacak önlemler geliştirmek için oldukça önemlidir. Endüstri 5.0'ın ortaya çıkmasıyla ve iklim değişikliğinin günümüzün en önemli sorunu haline gelmesiyle birlikte özellikle son iki planda daha fazla üzerinde durulmuştur.
- Teknolojinin gelişmesiyle dijital dönüşüm politikaları son iki planda ele alınan konular arasındadır.
- Yatay politikalar kalkınma planlarında hiç ele alınmamıştır. Bu konu üzerinde çalışılması gerekmektedir.
- Kentsel politikalar yoğun olarak 10. Planda ele alınmıştır, diğer planlarda fazla üzerinde durulmamıştır.
- Göç politikaları 9. Plandan itibaren tüm planlarda ele alınmıştır ancak çok az bahsedilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için köyden kente göçün önüne geçmek adına bu konuya daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.
- Kırsal kalkınma politikalarına en fazla 8. Ve 10. Planda yer verilmiştir. Sürdürülebilirliği sağlamak adına kırsal kesimde yaşayan vatandaşların göçe yönelmemesi için kırsal kesimlerin kalkınması önemli bir koşuldur.
- Tarım ve hayvancılık politikaları her planda yer almakla birlikte yeterli düzeyde ele alınmamıştır. Sürdürülebilir bir kalkınma sağlamak istiyorsak küresel iklim değişikliğinin etkilerine uygun olarak tarımsal üretim ve hayvan yetiştiriciliği yapılması gerekmektedir. Kalkınma planlarında daha fazla yer alması gereken bir konudur.
- Bölgesel kalkınma politikaları en yoğun 10. Planda ele alınmıştır. Diğer planlarda çok fazla üzerinde durulmamıştır. Sürdürülebilir kalkınma için bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması gerekmektedir. Bunun için de bölgesel kalkınma politikalarının üzerinde durulması gerekir.

- İklim değişikliği politikaları her planda ele alınmakla birlikte günümüzde en önemli sorun haline geldiğinden dolayı en fazla 12. Planda yer almaktadır.
- İklim değişikliği ile mücadele kapsamında yenilenebilir enerji kullanımı önem arz etmektedir. Bu nedenle doğal kaynakların yönetimi konusu her planda bulunmakla birlikte özellikle son iki planda daha fazla ele alınmaktadır.
- Yeşil ekonomi ve mavi ekonomi konuları iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve sürdürülebilirliği sağlamak adına her planda yer almaktadır.
- Atık yönetimi konusuna 12. Planda yer verilmekte birlikte hala istenen düzeyde ele alınmamaktadır.
- Kentsel dönüşüm politikaları 10., 11. Ve 12. Planda yer almakta daha önceki planlarda bu konuya değinilmemiştir.
- Yeşil dönüşüm konusu ilk defa 12. Planda ele alınmaya başlanmış.
- Çevre bilincinin oluşmasına yönelik politikalardan 11. Planda çok az bahsedilmektedir ancak bu yeterli değildir. İklim krizi ile mücadele edeceksek en küçük birim olan bireylerden başlayarak çevre bilincini tüm topluma kazandırmanın gerekmektedir.
- Su kaynaklarının yönetimi konusuna da çok az değinilmektedir. İklim değişikliği ile birlikte yaşanan kuraklık sebebiyle susuz kalma ihtimalimiz çok yüksektir. Bu konuya da planlarda çok daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.
- Toplumun bilinçlenmesi adına evsel atık konusu önemlidir. Ancak sadece 8. Planda bir kez ele alınmış diğer planlarda bu konuya hiç değinilmemiştir.
- Eğitim ve sağlık politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliği konuları sürdürülebilir kalkınma açısından önem arz etmektedirler ve her planda bulunmakla birlikte en fazla 12. planda yer almaktadırlar.
- Covid 19 pandemisinin etkisiyle 12. Planda pandemik politikalar da ele alınmıştır.
- Ulaştırma politikaları en fazla, iklim değişikliği politikalarına ilk kez değinilen 8. Planda yer almakla birlikte tüm planlarda söz edilmiştir. Gelişmiş ulaşım ağları ve temiz yakıt kullanımı iklim değişikliği ile mücadele edilmesinde önemli bir koşullardır.

- Enerji verimliliği politikalarına iklim değişikliğinin gündem konusu olmasıyla birlikte özellikle son iki planda daha çok yer verilmektedir.
- Afetlere ilişkin politikalar 8. Kalkınma planında var 9., 10. Ve 11. Planlarda durağanlaşıyor 12. Planda daha fazla ele alınıyor. İklim değişikliğinin neden olduğu sel, yangın vb. afetlerle mücadele etmek adına kalkınma planlarında afetlere ilişkin politikalara daha fazla yer verilmesi gerekiyor.
- Ticaret ve sanayi politikaları her planda ele alınmaktadır.
- Ekonomik planlama her planda ele alınmakla birlikte en fazla son 2 planda yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma için bu istenen bir sonuçtur.
- Turizm politikaları da her planda yer almakla birlikte en fazla son 2 planda değinilmektedir. İklim değişikliği ile uyumlu turizm politikaları geliştirerek turizmi canlı tutmak önem arz etmektedir.

Tablo 23. Temaların Kod Matris Tarayıcısı

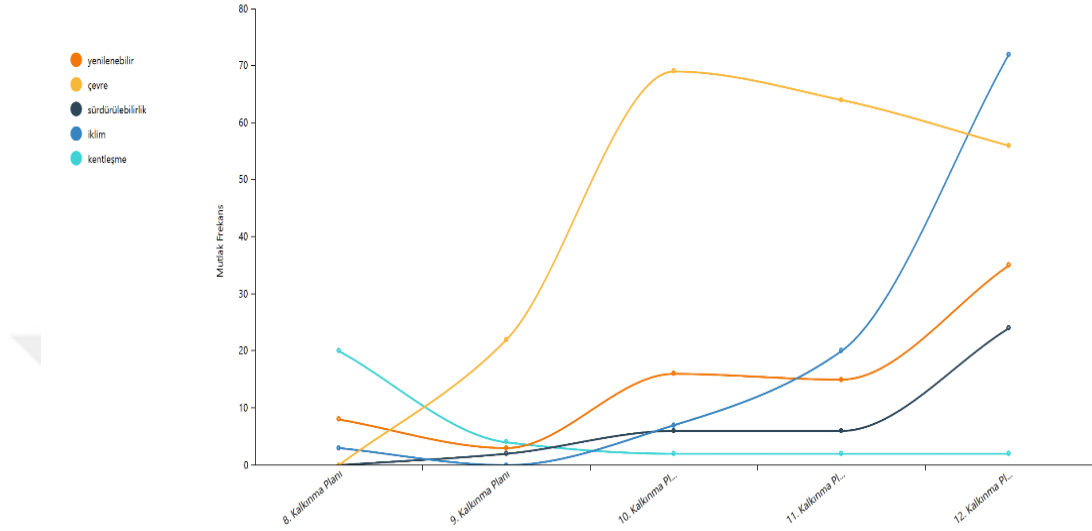
Kod Sistemi	Sekizinci...	Dokuzuncu...	Onuncu...	On_Birinci...	On-İkinci...	TOPLAM
İstihdam Politikaları	85	81	100	186	227	679
Teknoloji ve Yenilik	156	114	220	297	284	1071
Yerel Yönetimler	91	103	187	68	83	532
Kırsal Yönetimler	86	90	289	77	52	594
Çevre Koruma ve Sürdürülebilirlik	101	82	187	260	413	1043
Eğitim ve İnsan Kaynakları	238	108	213	300	485	1344
Altyapı Yatırımları	201	104	223	251	319	1098
Sanayi ve Ticaret Politikaları	131	56	179	130	152	648
Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri	221	150	293	373	417	1454
Σ TOPLAM	1310	888	1891	1942	2432	8463

Tablo 23'te kalkınma planlarında oluşturulan temalar kod matris tarayıcısı yardımıyla incelenmiştir. Kalkınma planlarında en çok yoğunlaşılan tema eğitim ve insan kaynakları olmuştur.

- İstihdam politikaları temasının en yoğunlaştığı plan on ikinci olmuş, en az ise dokuzuncu plan olmuştur. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak adına işsizliği azaltmak önem arz etmektedir.
- Teknoloji ve yenilik temasının en yoğunlaştığı tema on birinci olmuş, en az ise dokuzuncu plan olmuştur. İklim değişikliği ile mücadelede teknolojik yeniliklerden yararlanılması gerekmektedir.

- Yerel Yönetimler temasının en yoğunlaştığı tema onuncu olmuş, en az ise on birinci olmuştur.
- Kırsal Yönetimler temasının en yoğunlaştığı tema onuncu olmuş, en az ise on ikinci olmuştur. Halbuki köyden kente göçün önüne geçmek adına kırsal alanların geliştirilmesi gerekmekte ve bu konuda yerel yönetimlere iş düşmektedir.
- Çevre ve Sürdürülebilirlik temasının en yoğunlaştığı tema on ikinci olmuştur. Bunda günümüzün en önemli sorununun iklim değişikliği olması etkili olmaktadır. En az ise dokuzuncu planda ele alınmıştır.
- Eğitim ve İnsan Kaynakları temasının en yoğunlaştığı tema on ikinci olmuş endüstri 5.0 ile birlikte eğitilmiş insan gücünün önemi de artmıştır, en az ise dokuzuncu olmuştur. Beşerî sermayeye her planda oldukça önem verilmiştir.
- Altyapı Yatırımları temasının en yoğunlaştığı tema on ikinci plan olmuş, en az ise dokuzuncu plan olmuştur. Ulaşımda sürdürülebilirliği sağlamak, kanalizasyon ve yer altı suları için gerekli tedbirleri almak adına bu durum uygundur.
- Sanayi ve Ticaret Politikaları temasının en yoğunlaştığı tema onuncu olmuş, en az ise dokuzuncu olmuştur.
- Ekonomik Büyüme ve Kurum Stratejileri temasının en yoğunlaştığı tema on ikinci olmuş, en az ise dokuzuncu olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma için ekonomik büyüme de gerekli bir koşul olduğundan bu durum uygundur.
- Küresel iklim değişikliği krizi ile birlikte Çevre koruma ve sürdürülebilirlik konuları artarak gelişim göstermektedir ve 12. Planda pik yapmış durumdadır. Bu durum çalışmanın amacına uygundur.

Şekil 18. Kelime Trend Analizi

Şekil 18’de Türkiye’nin kalkınma planlarında yer alan belirli kelimelerin kullanım sıklığını gösteren kelime trend analizi yer almaktadır. Yatay eksen Kalkınma Planlarını (8., 9., 10., 11., 12. Kalkınma Planları) temsil ederken, dikey eksen “yenilenebilir, çevre, sürdürülebilirlik, iklim ve kentleşme” kelimelerinin metinlerdeki kullanım sıklığını (mutlak frekans) göstermektedir. Çizgiler ise kelimelerin kullanım trendlerini (sıklığını) ifade etmektedir.

- “Yenilenebilir” kelimesi, 8. ve 9. Kalkınma Planı’nda daha az ifade edilirken, 10. ve 11. Planlarda artmaya başlamış, 12. Kalkınma Planı’nda belirgin bir artış göstermiştir. Bu artış, 2024-2028 yılları arasında yenilenebilir enerji ve kaynakların giderek daha fazla önem kazandığını ve gelecekte bu önemin artacağını göstermektedir. Bu durum, enerji politikalarının ve kaynak yönetiminin sürdürülebilirlik hedeflerine doğru yöneldiğini işaret etmektedir.
- “Çevre” kelimesi, 8. Kalkınma Planından itibaren sürekli artan bir frekansta kullanılmıştır. Bu artış, 10. Kalkınma Planı’nda zirveye ulaşarak 2014-2018 yılları arasında çevre konusunun ön plana çıktığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu dönemde çevre koruma politikaları ve uygulamaları daha fazla önem kazanmış ve gündemde daha fazla yer almaya başlamıştır.

- “Sürdürülebilirlik” kelimesi, tüm Kalkınma Planı’nda düşük bir frekansta kullanılırken, 12. Kalkınma Planlarında belirgin bir artış göstermiştir. Bu artış, sürdürülebilir kalkınma ilgili konuların son yıllarda dikkate alınarak politikalar geliştirilmeye başlandığını ve gündemde olduğunu belirtmektedir.
- “İklim” kelimesi, 8. ve 9. Kalkınma Planı’nda çok düşük bir frekansa sahipken, 10. Kalkınma Planı’ndan itibaren artış göstermektedir. 12. Plan’da en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu artış, iklim değişikliğinin Türkiye’de 21. Yüzyılda giderek önem kazandığını ve kalkınma politikalarında yer aldığını göstermektedir.
- “Kentleşme” kelimesi, 8. Kalkınma Planı’nda bir miktar fazla olmakla birlikte genel olarak düşük bir frekansta kullanılmakta ve belirgin bir artış göstermemektedir. Bu durum, kentleşme konusunun zaman içinde diğer konular kadar öne çıkmadığı ve Kalkınma Planlarında yüksek hassasiyette ele alınmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Kelime Trend Analizi; Türkiye’nin kalkınma politikalarında zaman içinde hangi konuların daha fazla önem kazandığını ve odaklanıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 24. Sözcük Frekansı (Genel)

Sözcük	Sözcük uzunluğu	Frekans	%	Derece	Belgeler	Belgeler %	Sekizinci	Dokuzuncu	Onuncu	On_Birinci	On-İkinci
sanayi	6	4991	2,94	1	5	100,00	808	521	998	1221	1443
yatırım	7	2111	1,24	2	5	100,00	289	238	569	484	531
istihdam	8	2086	1,23	3	5	100,00	388	252	388	459	599
kamu	4	1846	1,09	4	5	100,00	316	289	459	394	388
eğitim	6	1787	1,05	5	5	100,00	216	369	524	291	387
kalkınma	8	1681	0,99	6	5	100,00	493	86	573	279	250
ekonomik	8	1452	0,86	7	5	100,00	357	113	337	259	386
altyapı	7	1409	0,83	8	5	100,00	91	184	398	328	408
hizmet	6	1241	0,73	9	5	100,00	257	133	342	223	286
enerji	6	1033	0,61	10	5	100,00	132	117	333	170	281

Tablo 24’te kalkınma planlarında en çok kullanılan on kelimenin frekansları yer almaktadır. Tüm Kalkınma planlarında en çok kullanılan kelime sanayi olmuştur. Sırasıyla diğer kelimeler yatırım, istihdam, kamu, eğitim, kalkınma, ekonomik, altyapı, hizmet, enerji olmuştur. Bu bulgulara dayanarak Türkiye’nin kalkınma stratejilerinde sanayileşmeyi önceliklendirdiği söylemek mümkündür.

Tablo 25. Sözcük Frekansı

Sözcük	Sözcük uzunluğu	Frekans	%	Derece	Belgeler	Belgeler %
yenilenebilir enerji	20	46	23,23	1	5	100,00
sürdürülebilir kalkınma	23	37	18,69	2	4	80,00
sürdürülebilirlik	17	34	17,17	3	4	80,00
kentleşme	9	29	14,65	4	5	100,00
iklim değişikliği	18	23	11,62	5	5	100,00
sera gazı	9	15	7,58	6	5	100,00
geri dönüşüm	12	9	4,55	7	2	40,00
çevre kirliliği	15	3	1,52	8	3	60,00

Tablo 25’te yer alan 8., 9. 10. 11. ve 12. Kalkınma planlarında çalışmanın amacına uygun olarak analiz edilen sözcük frekanslarına baktığımızda, en yoğun kullanılan kelime yenilenebilir enerjidir. Yenilenebilir enerjinin ardından sırasıyla frekansı en yüksek kelimeler: sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilirlik, kentleşme, iklim değişikliği, sera gazı, geri dönüşüm ve çevre kirliliğidir. Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarından ödün vermeden günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak için sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları üzerinde durulması doğru bir yaklaşımdır. Kentleşme ile oluşan çevre tahribatı, çevre kirliliği, altyapı ve üstyapı sorunları da çözülmesi gereken konular arasındadır ve iklim değişikliğiyle ilişki içerisindedir. İklim değişikliğine sebep olan sera gazına da değinilmiştir. İklim değişikliği tedbirleri kapsamında geri dönüşüm de üzerinde durulması ve toplumun bilinçlendirilmesi gereken önemli konulardandır.

SONUÇ

Türkiye değişen ve dönüşen dünyaya uyum sağlamak amacı ile çeşitli politikalar üretmiş, uygulamış ve halen kalkınma hedefleri doğrultusunda planlar üretmeye devam etmektedir. Zaman içerisinde temel söylemi ve uygulama biçimi farklılıklar gösteren politikalar cumhuriyetin kuruluşundan günümüze uygulanmaktadır. 1963'ten bu yana hazırlanan planlı kalkınma modeli Türkiye ekonomisinin bugünkü ekonomik, sosyal ve çevresel kimliğinin belirmesinde önemli rol oynamıştır.

Çalışma, günümüzün en önemli sorunlarından olan küresel iklim değişikliği ile sürdürülebilirlik konularının Türkiye'de 2001 yılı sonrası için geçerli olan kalkınma politikalarında ne düzeyde ele alındığının analizini kapsamaktadır. Yenilenebilir enerji, yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir kalkınma ve çevre odaklı hedeflerin hangi boyutta önceliklendirildiğini analiz etmek ve gelecekteki kalkınma planlarına yönelik önerilerde bulunmak hedeflenmiştir. Geniş bir örneklem sunduğu ve detaylı bilgilere ulaşılmasına olanak sağladığı için 8., 9., 10., 11. ve 12. Beş Yıllık Kalkınma Planlarına yönelik olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen kalkınma planlarında sürdürülebilirlik ve iklim politikalarının ne düzeyde ele alındığı, planlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla bütüncül bir yaklaşım içerisinde değerlendirmeler yapılmıştır.

30 Eylül 1960'ta Devlet Planlama Teşkilatı kurulmasıyla başlayan beş yıllık plan çalışmalarının sonucunda Türkiye'de ilk kalkınma planı 1963 yılı itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Çevre sorunları ilk kez 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ele alınmıştır. Türkiye'de kalkınma politikaları günümüzün ihtiyaçları ve sorunları göz önüne alınarak çevre ve kalkınma arasında bir köprü oluşturarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlama yolunda ilerlemesi beklenmektedir. İklim değişikliği politikaları 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ilk kez ele alınmıştır. Çevre konusu BM'de ve ülkemizde önem verilen bir konu olmakla birlikte özellikle 12. Planda detaylı ele alınmıştır. İncelenen kalkınma planlarının (8., 9., 10., 11., 12.) hepsinde iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik konusu ele alınmakla birlikte istenen düzeyde somut

sonuçları olamamıştır. Çevre kirliliği, ormansızlaşma, imara açılan araziler, çarpık kentleşme ve sera gazı emisyonları da bunun bir göstergesidir. Planlarda öne çıkan kelimelerin kullanım sıklığı da sorunların devam ediyor olduğunun önemi bir göstergesidir.

Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarında 2000’li yıllardan itibaren yeni bir döneme geçilmiştir. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler Kalkınma hedefleri Türkiye’de sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikaları etkilemiştir. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan süreç, 12. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda daha detaylı şekillenmiş ve kapsamlı hedeflerinin uygulanmasına başlanmıştır. Geniş katılımı olarak hazırlanan Plan ile stratejik yönetim ve planlama anlayışı benimsenmiştir. Böylece Türkiye açısından beş yıllık kalkınma planları ilk planlardaki orta vadeli ve dönemsel yaklaşımların ötesinde uzun vadeli stratejik anlayışla devam etmektedir.

Günümüzün en büyük küresel sorunu olmasından kaynaklı 12. Plan iklim değişikliği sorununu tüm başlıklara dahil ederek umut vadetmektedir. Örneğin: İlkokul müfredatlarına “Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği”, ortaokul müfredatlarına “İklim, Çevre ve Yenilikçi Çözümler” ve “Sürdürülebilir Tarım ve Gıda Güvenliği” konularının eklenmesi, kamu kurum ve kuruluşlarında uzaktan eğitim yoluyla çevre ve sıfır atık eğitimlerinin verilmesi toplumun her kesiminin bilinçlendirilmesi için atılan önemli somut adımlardır. Eğitim ve İnsan Kaynakları teması altında sırasıyla sağlık politikaları, kültürel ve sportif faaliyetler önceliklendirilmiştir. 2020 yılında yaşanan koronavirüs salgını ile birlikte pandemik politikalar da son planda öncelikli konular arasında yerini almıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği de kalkınma için önemli hedeflerden biridir. Kadın erkek topyekûn sürdürülebilirlik konusunda duyarlılığın geliştirilmesi sosyal politikaların başında gelmektedir.

Çalışma bulgularına göre göç politikaları, kırsal kalkınma politikaları, tarım ve hayvancılık politikaları, atık yönetimi, yeşil ekonomi, mavi ekonomi, kentsel dönüşüm politikaları, yeşil dönüşüm politikaları, su kaynakları yönetimi, çevre bilincinin oluşmasına yönelik politikalar, biyoçeşitlilik politikaları, evsel atık politikaları beklenen ölçüde ele alınamayan alanlardır. Bundan sonra uygulanacak kalkınma planlarında çarpık kentleşmenin, altyapı ve üstyapı sorunlarının önüne geçmek adına göç, kentsel dönüşüm ve kırsal kalkınma politikalarına daha fazla yer

verilmesi, kalkınma planlarında orman arazilerinin %10 arttırılması veya fosil yakıt kullanımının %20 azaltılması gibi somut hedefler konması daha hızlı ve etkili sonuçlar verebileceğinden çalışma önerisi olarak sunulmaktadır.

Son yıllarda dünyanın çevre teknolojilerine, politikalarına ve yatırımlara yönelmesiyle ortaya çıkan yenilenebilir enerjiye dayalı bir ekonomik anlayış olan yeşil ekonomi, küresel ısınma ve küresel mali krizle mücadelede önemli bir seçenek olarak görünmektedir. Türkiye’de çevresel sürdürülebilirlik için çevre dostu ve enerji tasarrufu sağlayan akıllı binaların inşası, toplu taşımanın geliştirilmesi, organik tarım, yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının yaygınlaşması gibi ekonomik uygulamaların yerel istihdam yaratması ve teşvik edilmesinin, kıt kaynakların korunması için hayati önem taşıdığı görülmektedir. Yeşil bir ekonomik düzenin oluşturulması ve sürdürülebilir ekonomik uygulamaların hayata geçirilmesi, bölgesel kalkınma için fırsatlar yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda geleceğe güvenle bakmamızı da sağlayacaktır.

Tüm dünya ülkeleri, beşerî kaynaklı sera gazı salınımlarının neden olduğu tehlikeleri önlemek adına kararlar almak durumundadır. İklim değişikliğinin neden olduğu çevresel sorunların kısa sürede giderilmesi mümkün olmasa da sera gazı salınımlarını en aza indirmek için bugün alınması gereken önlemleri geciktirmek Türkiye’yi iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle savaşmakta zayıf bırakacaktır. Küresel iklim değişikliğine karşı tüm dünya ülkeleri ortak hedeflerde birlik olmak amacıyla uluslararası protokoller belirlemektedir. Bunun yanı sıra toplumlar bilinçlendirilmeli, üretim ve tüketim alışkanlıkları değiştirilmeli, çevre dostu ürünler kullanılması, temiz yakıt kullanımı, suyun tasarruflu kullanılması, enerji ve kaynak tüketimini azaltmak gibi bireysel önlemlerin alınması da büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde küresel iklim değişikliğinin en önemli sonucu olan küresel ısınmanın devam etmesi halinde 21. yy.’ın sonlarına doğru geri dönüşü mümkün olmayan çevresel zararların meydana gelmesi ile ekonominin ve toplum refahının olumsuz etkilenmesi beklenen bir senaryodur.

Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ve mavi ekonomi, atık yönetimi, yeşil dönüşüm politikaları, su kaynaklarının yönetimi ve çevre bilincinin oluşturulması adına daha sağlam adımlar atılmalı, planlarda daha fazla yer almalıdır. İklim

değişikliğine uyum amacıyla değişen iklim şartlarına uygun hayvancılık ve tarım faaliyetlerine yönelik politikalar üretilmeli, gen bankalarındaki bitki ve tohum çeşitleri arttırılmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma için ekonomik büyümeye verilen önem kadar iklim değişikliği etkilerinin ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına da öncelik verilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, kalkınma planlarının hedefleri belirlenirken, çevresel ekonomi üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, içerisinde hem ekonomik hem de çevreyi içeren bir kavramdır. Bu nedenle çağın değişen çevresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerini dikkate almak, kaynakların etkin kullanımıyla birlikte hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, gelecek nesillerin emaneti olan dünyanın korunabilmesi adına sürdürülebilir kalkınma anlayışının benimsenerek, toplumsal ve bireysel tüm paydaşlar ile ulusal ve küresel düzenlemeler doğrultusunda ivedilikle gerekli tüm önlemlerin alınması ve kararlılıkla uygulanması çalışma önerisi olarak sunulmaktadır.

Bu çalışma, konuyla ilgili önemli bulgular sağlamış olmakla birlikte, belirli sınırlılıklara da sahiptir. Özellikle Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma odaklı sadece Kalkınma Planlarını kapsadığından örneklemin kısıtlı olması sonuçların genellenebilirliğini etkilemektedir. Gelecekte yapılacak daha kapsamlı ve uzun vadeli araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimini artırarak daha güvenilir ve genellenebilir sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

85 Nolu Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (2021). 29 Ekim 2021 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211029.pdf>, Erişim Tarihi: 17.03.2024.

Aba Şenbayram, E. (2022). “Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Yeşil Finans”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 11(3), 399-409.

Akay, A. (2019). *İklim Değişikliğinin Neden Olduğu Afetlerin Etkileri*. Ankara: İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi. <https://www.iklimin.org/moduller/afetmodulu.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

Akkuş, A. (ed.). (2023). *Kapadokya Ekonomi Toplantıları VI: Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Ekolojik Tarım*. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları. DOI: 10.35250/kun/9786054448548.

Aksoy, E., ve Kahriman, H. (2022). “Türkiye’de Kalkınma Planlarındaki Vergi Politikalarına İlişkin Hedeflerin Gerçekleşmelerinin Değerlendirilmesi (1980-2000 dönemi)”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(3), 463-498. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1068551>.

Aliyev, E., ve Aslanlı, K. (2015). “İslam Ülkelerinin Sürdürülebilir Kalkınma Performansı: Kavramlar, Teoriler, Ölçümler”, *Avrasya Etüdleri*, 47(1), 37-70.

Alpaz, H., Saçlı, Y., ve Kıymaz, T. (2018). “İklim Değişikliğinin Tarımsal Üretim ve Gıda Fiyatları Üzerine Etkileri”, editör İzzet Arı, 7, 16. https://www.researchgate.net/profile/Izzet-Ari-3/publication/328653510_Iklim_Degisikligi_ve_Kalkinma/links/5bdaa12ba6fdcc3a8db509fb/Iklim-Degisikligi-ve-Kalkinma.pdf, Erişim Tarihi:18.02.2024.

Altınok S., Fırat E., ve Soyu, E. (2015). “Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı”, *International Conference On Eurasian Economies*, 620-627.

Anand, S., ve Sen, A. (2000). “Human Development And Economic Sustainability”, *World Development*, 28(12), 2029-2049.

Arı, İ. (2018). İklim Değişikliği ve Kalkınma. İçinde İklim Değişikliği ve Kalkınma, editör İzzet Arı, 7, 16. https://www.researchgate.net/profile/Izzet-Ari-3/publication/328653510_Iklim_Degisikligi_ve_Kalkinma/links/5bdaa12ba6fdcc3a8db509fb/Iklim-Degisikligi-ve-Kalkinma.pdf, Erişim Tarihi:18.02.2024.

Ari A.H., Rymer Paul, D., Byrne, M., Ruthrof Katinka, X., Whinam, J., McGeoch, M., Bergström Dana, M., Guerin Greg, R., Aslan, Y. Sarah, J., Andrew Nigel, R., Camac, J., Bell, N., Riegler, M., Gardner Janet, L., Williams Stephen, E., ve Williams E. (2019). “Impacts Of Recent Climate Change On Terrestrial Flora And Fauna: Some Emerging Australian Examples”, *Austurial Ecology*, 44, 3-27.

Atakişi, A., ve Cebeci, A., (2022). “Kalkınma Planlarının Kıyaslamalı Analizi: Türkiye Örneği”, *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 157-172.

Ateweberhan, M., ve McClanahan, T.R. (2010). “Relationship Between Historical Sea-Surface Temperature Variability And Climate Change-Induced Coral Mortality İn The Western Indian Ocean”, *Marine Pollution Bulletin*, 60(7), 964-970. doi: 10.1016/j.marpolbul.2010.03.033.

Aydoğdu, G. (2020). "İklim Değişikliği Ve Tarımsal Uygulamalar Etkileşimi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 43-61.

Balcı, A. (2006). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik Ve İlkeler. Ankara: PegemAkademi

Başaran, Z. (2017). “A Brief Assessment On The Paris Climate Agreement And Compliance İssue”, *Uluslararası İlişkiler*, 14 (54), 107-125.

Baçoğlu, A. (2014). “Küresel İklim Değişikliğinin Ekonomik Etkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 175-196. umgartner, S. ve Quass, M. (2010). “What İs Sustainability Economics”, *Ecological Economics*, 69(3), 445-450.

Baykal, H. ve Baykal, T., (2008). “Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17.

Bayraç, H.N. (2011). “Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi Ve Önleyici Politikalar”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 231-234.

Berber, M. (2015). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. (5.baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.

Bilgili, M.Y. (2017). “Ekonomik, Ekolojik Ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma”, *Journal of International Social Research*, 10(49), 559-569.

Binboğa, G. (2017). “Sürdürülebilirlik Kapsamında Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları Ve Türkiye’nin Durumunun İncelenmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4), 207-238.

Birpınar, M. E. (2022). “Küresel Sorun: İklim Değişikliği Gelişimi, Uluslararası Müzakereler Ve Türkiye”, *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 20-36.

Bodansky, D. (2016). “The Paris Climate Change Agreement: A New Hope?”, *American Journal of International Law*, 110(2), 284-298.

Boratav, K. (2015). “Türkiye İktisat Tarihi (20. Baskı)”, *İmge Kitabevi, İstanbul*.

Boyacıoğlu, E.Z. (2007). *Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Kriterleri Açısından Karşılaştırılması Ve Türkiye İçin Öneriler*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Boyacıoğlu, E.Z., ve Taşkın, Ö. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınmada Sağlık Ekonomisi Ve Edirne İlinin Sağlık Sektörü Açısından Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 2012 ISSN: 1309-8020.

Bozoğlu, B. (2019). *21. Yüzyılda İklim Krizi, Paris Anlaşması Ve İklim Değişikliğine Uyum*, İstanbul: Dorlion Yayınevi.

Brander, J. A. (2007). "Viewpoint: Sustainability: Malthus Revisited?", *Canadian Journal of Economics*, 40(1), 1-38.

Brooks, N., Grist, N., ve Brown, K. (2009). "Development Futures In The Context Of Climate Change: Challenging The Present And Learning From The Past", *Development Policy Review*, 27(6), 741-765.

Brundtland, G.H. (1987). Our Common Future, Report Of The World Commission On Environment And Development. <https://sustainabledevelopment.un.org:https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>, Erişim Tarihi: 17.11.2023.

Can, F. (2017). "Sürdürülebilir Kalkınmanın Yeni Boyutları", *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(10), 138-146.

Chazournes, L. B. (2008). United Nations Framework Convention On Climate Change, United Nations Audiovisual Library Of International Law, Geneva: United Nations. https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ccc/ccc_e.pdf. Erişim Tarihi: 11.12.2023.

Chylek P., Folland C., Klett J.D., Wang M., Hengartner N., Lesins G., ve Dubey M.K., (2022). "Annual Mean Arctic Amplification 1970- 2020: Observed And Simulated By CMIP6 Climate Models", *Geophysical Research Letters*, 49(13), 1-8, doi: 10.1029/2022GL099371.

Cole, R. J. (2020). "Navigating Climate Change: Rethinking The Role Of Buildings", *Sustainability*, 12(22), 9527.

COP26, (2021). The 26th UN Climate Change Conference of the Parties (COP26) in Glasgow on 31 October – 13 November-2021. <https://ukcop26.org/wp-content/uploads/2021/11/COP26-Negotiations-Explained.pdf>. Erişim Tarihi:11.12.2023.

Çelik, O., & Çetiner, S. (2019). "Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Planları Ve Kalkınma Planlarındaki Söylem Değişiklikleri", *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(3), 121-131.

Çelik, Y., ve Sofracı, İ., E. (2022). “Sürdürülebilir Kalkınma Politikası Aracı Olarak Çevre Vergileri: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergilerinin Değerlendirilmesi”, *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(1), 1-31.

Çelikyay, H. H. (2021). “Türkiye’de Çevre Politikaları: Kalkınma Planları Üzerinden Bir İnceleme”, *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 185-205.

Çimen, M. ve Öztürk, S. (2010). “Küresel Isınma, İklim Değişikliğinin Solunum Sistemi Üzerine Etkisi Ve Büyükşehir Bronşiti”, *F.Ü.Sağ. Bil. Tıp Dergisi*, 24(2), 141–146.

Çörtoğlu, F. S. (2019). “Avrupa Birliği İklim Politikasının Bütünleşmesi’nde Sürdürülebilir Kalkınma’nın Etkisi”, *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 3(1), 197-222.

Dağdemir, Ö. (2015). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Ekonomik Büyüme: İklim Değişikliği Politikasının Türkiye İmalat Sanayii Üzerindeki Olası Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(2), 49-70.

Dale, A.,L., ve Newman, (2005). “Sustainable Development, Education And Literacy”, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 6(4), 351-362.

De Conto, R. M., Pollard, D., Alley, R. B., Velicogna, I., Gasson, E., Gomez, N., Sadai, S., Condron, A., Gilford, D.M., Ashe, E.L., Kopp, R.E., Li, D., ve Dutton, A. (2021). “The Paris Climate Agreement and future sea-level rise from Antarctica”, *Nature*, 593(7857), 83-89. doi: 10.1038/s41586-021-03427-0.

Demir, A. (2022). “Paris Anlaşması ve 26. Taraflar Konferansı (COP 26)’nda Türkiye Değerlendirmesi: Yükümlülükler Ve Sorumluluklar”, *Biyolojik Çeşitlilik Ve Koruma*, 15(2), 162-170. <https://doi.org/10.46309/biodicon.2022.1088410>.

Demirbaş, M., ve Aydın, R. (2020). “21. Yüzyılın En Büyük Tehdidi: Küresel İklim Değişikliği”, *Ecological Life Sciences*, 15(4), 163-179.

Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. ve Terzioğlu, M. K. (2019). “İklim Değişikliği Ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi İle İncelenmesi”, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1228-1243.

DPT, (2010). Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2023.

Eizenberg, E., ve Jabareen, Y. (2017). “Social Sustainability: A New Conceptual Framework”, *Sustainability*, 9(1), 68,1-16.

Eren, O. E. (2023). “Çin-ABD Rekabetinde Gri Bölge: İklim Değişikliği Müzakereleri”, *Sürdürülebilir Çevre Dergisi*, 3(2), 85-98.

Ergülen, A., ve Büyükkelik, A. (2008). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik Ve Çevre Boyutları Açısından Atık Yönetimi Ve E-Atıklar”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2),19-30.

Erkal, S., Şafak, Ş., ve Yertutan, C. (2011). “Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre Bilincinin Oluşturulmasında Ailenin Rolü”, *Sosyoekonomi*, 14(14), 145-159.

Eşiyok, A. (2009). “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 86-131.

Gedik, Y. (2020). “Sosyal, Ekonomik Ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik Ve Sürdürülebilir Kalkınma”, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 3(3), 2636-8137.

Goldstein, J.S., ve Pevehouse, J.C. (2015). *Uluslararası ilişkiler*. Çeviren Haluk Özdemir. Ankara: BB101 Yayınları.

Han, I.S., ve Lee, J.S. (2020). “Change The Annual Amplitude Of Sea Surface Temperature Due To Climate Change İn A Recent Decade Around The Korean Peninsula”, *Journal of the Korean Society of Marine Environment and Safety*, 26(3), 233-241. doi: 10.7837/kosomes.2020.26.3.233.

Harris, J.M. (2000). "Basic Principles Of Sustainable Development", *Global Development and Environmental Institute Working Paper:00-04*.
<https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf>.

<https://www.aa.com.tr/tr/cevre/kuresel-karbonun-yarisindan-fazlasini-uc-ulke-saliyor/2588391>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60939869>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58141313>

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57022286>

<https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-67577409>

<https://www.bloomberght.com/abd-de-sera-gazi-emisyonlari-2021-de-yuzde-6-2-artti-2296250?page=2>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672&dil=1>

<https://www.dogrulukpayi.com/bulten/son-31-yilda-turkiye-nin-sera-gazi-emisyonu-157-artti>

<https://www.indyturk.com/node/100321/%C3%A7evre/t%C3%BCrkiye-karbon-sal%C4%B1n%C4%B1m%C4%B1nda-d%C3%BCnyada-15%E2%80%99inci-s%C4%B1rada>

<https://mufredat.meb.gov.tr/programlar.aspx>

<https://www.trthaber.com/haber/cevre/dunyanin-gelecegi-cine-mi-bagli-624158.html#>

IPCC, (2014). Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Field, C.B., V.R. Barros, D.J.

Kadıoğlu, M. (2018). "Bütünleşik Yaklaşım: İklim Risk Yönetimi", editör İzzet Arı, 7, 16. <https://www.researchgate.net/profile/Izzet-Ari->

3/publication/328653510_Iklim_Degisikligi_ve_Kalkinma/links/5bdaa12ba6fdcc3a8db509fb/Iklim-Degisikligi-ve-Kalkinma.pdf, Erişim Tarihi:18.02.2024.

Kalıpcı, E., Başer, V., Türkmen, M., Genç, N., ve Cüce, H. (2021). “Türkiye Kıyılarında Deniz Suyu Sıcaklık Değişiminin CBS İle Analizi Ve Ekolojik Etkilerinin Değerlendirilmesi”, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 278-288. doi:10.21324/dacd.829938.

Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık, (1963). Birinci Kalkınma Planı 1963-1967, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı İkinci Beş Yıllık, (1968). İkinci Kalkınma Planı 1968-1972, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıllık, (1973). Üçüncü Kalkınma Planı 1973-1977, <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Ucuncu-Ulusal-Kalkinma-Plani.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Dördüncü Beş Yıllık, (1979). Dördüncü Kalkınma Planı 1979-1983, <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/tmApE+plan4.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Beşinci Beş Yıllık, (1985). Beşinci Kalkınma Planı 1985-1989, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Altıncı Beş Yıllık, (1990). Altıncı Kalkınma Planı 1990-1995, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Yedinci Beş Yıllık, (1996). Sekizinci Kalkınma Planı 1996-2000, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf,

Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Sekizinci Beş Yıllık, (2001). Sekizinci Kalkınma Planı 2001-2005, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Dokuzuncu, (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Onuncu Beş Yıllık, (2014). Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Onbirinci Beş Yıllık, (2019). Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 18.02.2024.

Kalkınma Planı Onikinci Beş Yıllık, (2024). Onikinci Kalkınma Planı 2024-2028, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf, Erişim Tarihi: 20.02.2024.

Karakoç, S. (2018). “Birleşmiş Milletlerin İklim Değişikliğiyle Mücadeledeki Rolü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(79), 407-424.

Karvonen, A., Rintamaki, P., Jokela, J., ve Valtonen, E.T. (2010). “Increasing Water Temperature And Disease Risks İn Aquatic Systems: Climate Change Increases The Risk Of Some, But Not All, Diseases”, *International Journal for Parasitology*, 40(13), 1483-1488. doi: 10.1016/j.ijpara.2010.04.015.

Kaya, H. E. (2020). “Kyoto’dan Paris’e Küresel İklim Politikaları”, *Meriç Uluslararası Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 165-191.

Kaypak, Ş., (2011). “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 19-33.

Keleş, R. ve Hamamcı, C., ve Çoban, A. (2016). *Çevre Politikası*, 8. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.

Kılıç, S. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (47), 201-226.

Kıral, B. (2020). “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.

Kitapçı, İ. (2017). “Günümüzün Önemli Küresel Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 241-258.

Koçar Uzan, H. (2023). “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde İklim Değişikliğinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi”, *Fiscaoeconomia*, 7 (3), 2250-2272. DOI: 10.25295/fsecon.1244829.

Koşar Taş, Ç., Örk Özel, S., ve Veysikarani, D. (2021). “Dijital Ekonominin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkisi: Avrupa Birliği Ülkeleri İçin Bir İnceleme”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 55-78.

Li, X., Zhang, H., Zhou, X., ve Zhong, W. (2022). “Research On The Evolution Of The Global Import And Export Competition Network Of Chromium Resources From The Perspective Of The Whole Industrial Chain”, *Resources Policy*, 79(C), DOI: 10.1016/j.resourpol.2022.102987.

Mishra, K., ve Bais, A. (2020). “Sustainable Development: Roadmap For Sustainable Future”, *UGC Care Group I Journal*, 10(7), 76-80.

Morelli, J. (2011). “Environmental Sustainability: A Definition For Environmental Professionals”, *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-10.

Murshed, M., Rahman, M.A., Alam, M.S., Ahmad, P., ve Dagar, V. (2021). “The Nexus Between Environmental Regulations, Economic Growth, And Environmental Sustainability: Linking Environmental Patents To Ecological Footprint Reduction In South Asia”, *Environmental Science and Pollution Research*, 28(36), 49967-49988.

NOAA, (2022). Global climate report for 2021, National Centers for Environmental Information, <https://www.ncei.noaa.gov/access/monitoring/monthly-report/global/202112>, Erişim Tarihi: 17.03.2024.

Nordgren A. (2012). “Ethical Issues In Mitigation Of Climate Change: The Option Of Reduced Meat Production And Consumption”, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 25(4), 563-584.

Olah, J., Aburumman, N., Popp, J., Khan, M.A., Haddad, H., ve Kitukutha, N. (2020). Impact of Industry 4.0 on environmental sustainability. *Sustainability*, 12(11), 1-21. <https://doi.org/10.3390/su12114674>.

Ozmehmet, D. E. (2008). “Dünyada Ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876. <https://doi.org/10.19168/jyu.48930>.

Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.

Özdemir, V. (2014). “Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri”, *Marmara Üniversitesi*.

Özkan, K.E. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre Sorunlarının Önemi: Türkiye ve AB Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Öztürk, K. (2002). “Küresel İklim Değişikliği Ve Türkiye’ye Olası Etkileri”, *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 47-65.

Park, J. T. (2015). “Climate Change And Capitalism”, *Consilience: The Journal of Sustainable Development*, 14(2), 189–206.

Parlak, C., ve Partigöç, N. S. (2022). “İklim Değişikliği İle Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Yetki Ve Sorumluluklar Üzerinden Bir İnceleme”, *Resilience*, 6(2), 321-334.

n, S. A. K., SAK, İ. T. Ş., Şendil, Ç. Ö., & Eşref, N. A. S. (2021). “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256.

Sabir, H. (2006). “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, (62), 3-19.

Sadioğlu, U., ve Ağıralan, E.. (2020). “İklim Değişikliği Çerçevesinde 25. Taraflar Konferansı (COP 25)”, *KAÜİİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 361-385.

SALEP, M. (2017), “Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”, *Electronic Turkish Studies*, 12(12).

Satır, A. ve Reyhan, H. (2013). “Küresel İklim Değişikliği Sorununa Çözüm İçin Nasıl Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışına İhtiyacımız Var?”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 962-964.

Selçuk, S. F. (2023). “Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları Ve Türkiye’nin Tutumu”. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(1), 9-19.

Shaharudin, M. S., ve Fernando, Y. (2015). Low carbon footprint: The supply chain agenda in Malaysian manufacturing firms. In *Promoting Sustainable Practices through Energy Engineering and Asset Management* (pp. 324-347). IGI Global.

Solecki, W., Leichenko, R., ve O'Brien, K. (2011). “Climate Change Adaptation Strategies And Disaster Risk Reduction İn Cities: Connections, Contentions And Synergies”, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 3(3), 135-141.

Şanlı, B., Bayrakdar, S., ve İncekara, B. (2017). “Küresel İklim Değişikliğini Etkileri Ve Bu Etkileri Önlemeye Yönelik Uluslararası Girişimler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 201-212.

Şengün, E., ve Kalağan, G. (2022). “Yerel Yönetimlerin İklim Değişikliği Mücadele Sürecinde Karbon Ayak İzinin Düşürülmesi: Denizli Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 129-149. DOI: 10.33712/mana.1065718.

Takım, A. (2011). “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”, *Maliye Dergisi*, 160, 154-176.

Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, (2019). 2018 Yılı İklim Değerlendirmesi. Ankara.
<https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2018-iklim-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı, (2010a). Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2023).
<https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Turkiye-Iklim-Degisikligi-Stratejisi.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

T.C. Çevre, İklim Değişikliği ve Şehircilik Bakanlığı, (2010b). 2011-2023 Türkiye İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı,
<https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner591.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2023.

Tıraş, H. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma Ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.

TMMOB, (2019). “On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Üzerine TMMOB Görüşü”,
https://www.emo.org.tr/ekler/64223ef1658d916_ek.pdf?tipi=15&turu=H&sube=14, Erişim Tarihi: 20.02.2024.

Tomislav, K. (2018). “The Concept Of Sustainable Development: From Its Beginning To The Contemporary Issues”, *Zagreb International Review Of Economics And Business*, 21(1), 67- 94. DOI: 10.2478/zireb-2018-0005.

Toprak Karaman, Z., Çakır, Ö., ve Berge, M.A. (2022). “Şiddetli Rüzgârlar, Fırtınalar İklim Değişikliğinin Neresinde?”, *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(2), 225-250.

Tuğaç, Ç. (2021). “Bütünleşik Afet Riski Azaltımı Ve İklim Değişikliğine Uyum Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afet ve Risk Dergisi*, 4(1), 1-19.

Tuğaç, Ç. (2022). “İklim Değişikliği Krizi Ve Şehirler”, *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 38-60.

Tunç, H. B., ve Çınar, T. (2019). “İklim Değişikliğinin Siyasi Nitelik Kazanması Üzerine Bir İnceleme”, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 47-51.

Turgut, A., ve Budak, T. (2022). “Lojistik Ve Taşımacılığın Karbon Ayak İzi: Sistematik Bir Literatür İncelemesi”, *Kent Akademisi*, 15(2), 916-930. <https://doi.org/10.35674/kent.1071319>.

TÜİK, (2023). Sera Gazı Emisyon İstatistikleri 1990-2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2021-49672>, Erişim Tarihi: 20.02.2024.

Türkeş, M., (2001). *Küresel İklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Ve Türkiye. Tesisat Mühendisliği*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Süreli Teknik Yayın 61.

Türkeş, M. (2006). “Küresel İklimin Geleceği Ve Kyoto Protokolü”, *Jeopolitik*, 29, 99-107.

Türkeş, M. (2012). “Türkiye’de Gözlenen Ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık Ve Çölleşme”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-32.

Türkeş, M. (2017). “Türkiye’nin İklimsel Değişkenlik Ve Sosyo-Ekolojik Göstergeler Açısından Kuraklıktan Etkilenebilirlik Ve Risk Çözümlemesi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 26(2), 47-70.

Türkiye Belediyeler Birliği, (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_surdurulebilir-kalkinma-amaclari_285, Erişim Tarihi: 10.02.2024.

Tüzünkan, D. (2015). “Türkiye’de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 90-117.

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir->

Kalkınma-2030-Hedefleri-%B0İhtisas-Komitesi, Erişim Tarihi: 15.11.2023.

United Nations, (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change, https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf, Erişim Tarihi: 10/12/2023.

United Nations, (2015a). Paris Agreement, https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf, Erişim Tarihi: 10/12/2023.

United Nations, (2015b). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/2030agenda>, Erişim Tarihi: 10/12/2023.

United Nations, (2019). Framework Convention On Climate Change, List of participants, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp_inf4.pdf, Erişim Tarihi: 11/12/2023.

United Nations, (2020). Framework Convention on Climate Change, Conferences. <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop>, Erişim Tarihi: 11/12/2023.

United Nations, (2023). Summary of Global Climate Action at COP 28, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Summary_GCA_COP28.pdf, Erişim Tarihi: 13/12/2023.

Van Den Bergh, J. (2011). “Environment Versus Growth: A Criticism “De-Growth” And A Plea For “A-Growth”, *Ecological Economics*, 70, 909-919.

Wong, Y. W. A. (2021). “İklim Değişikliğinin Buzullar Üzerine Olan Estetiği (Baykal Gölü, İzlanda ve Grönland örneği)”, *Journal of Awareness*, 6(2), 117-135. <https://doi.org/10.26809/joa.6.2.03>.

Yavilioğlu, C. (2002). “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi Ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>.

Yeni, O. (2014). “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.

Yeşildal, A. (2020). “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi Ve Kentsel Gelişim: Sorunlar, Zorluklar Ve Fırsatlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, 13(49), 4580-4604.

Yıldırım, U. ve Öner, Ş., (2003). “Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Türkiye’ye Yansımaları: Gap’ta Sürdürülebilir Kalkınma Ve Yerel Gündem 21”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 12(4), 6-27.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, B., Ilgaz, H., & Seferoğlu, S. S. (2010). “Türkiye’de Bilim Ve Teknoloji Politikaları: 1963’den 2013’e Kalkınma Planlarına Genel Bir Bakış”, *Akademik Bilişim*, 10, 12.

Yücel Karamustafa, E., Arsan, B., ve Beşoğlu, K. (2022). “Döngüsel Ekonomi Ve Endüstri 4.0’ın Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini Gerçekleştirmeye Etkisi: Sistemik Literatür Taraması”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2), 294-323
DOI: 10.54838/bilgisosyal.1113937